

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ وَّعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

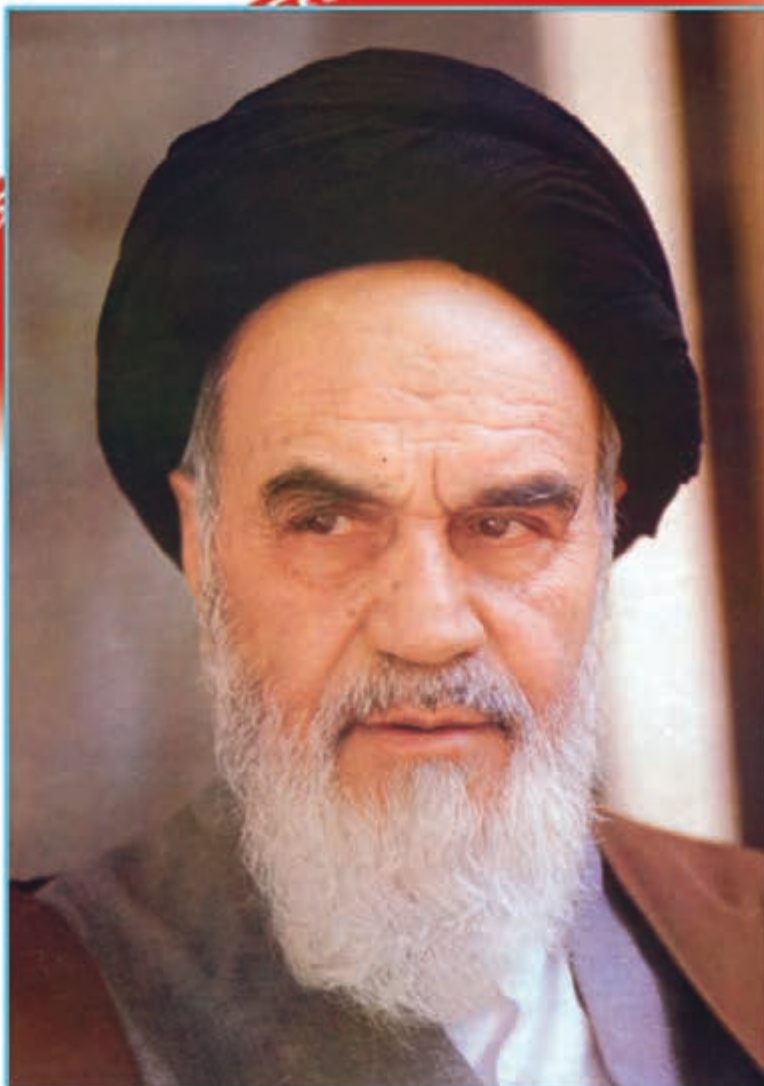
# استان شناسی سیستان و بلوچستان

پایہ دہم

دورہ دوم متوسط







نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (قُدَسَ سِرُّهُ)





## فصل اول: جغرافیای طبیعی استان سیستان و بلوچستان

- ۱ درس اول: موقعیت جغرافیایی و وسعت استان  
 ۲ درس دوم: ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن  
 ۵ درس سوم: آب و هوای استان  
 ۸ درس چهارم: منابع طبیعی استان  
 ۱۴ درس پنجم: مسائل زیست‌محیطی و راه‌های آن  
 ۳۲

## فصل دوم: جغرافیای انسانی استان سیستان و بلوچستان

- ۳۷ درس ششم: تقسیمات سیاسی استان  
 ۳۸ درس هفتم: شیوه‌های زندگی در استان  
 ۴۳ درس هشتم: جمعیت استان  
 ۵۶

## فصل سوم: ویژگی‌های فرهنگی استان سیستان و بلوچستان

- ۶۰ درس نهم: مردم‌شناسی فرهنگی استان (آشنایی با آداب و رسوم)  
 ۶۱

## فصل چهارم: پیشینه و مفاخر استان سیستان و بلوچستان

- ۶۹ درس دهم: گذشته استان و مراکز اولیه تمدن  
 ۷۰ درس یازدهم: نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی  
 ۷۸

## فصل پنجم: توانمندی‌های استان سیستان و بلوچستان

- ۸۹ درس دوازدهم: گردشگری در استان  
 ۹۰ درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصاد استان  
 ۱۰۱

## فصل ششم: شکوفایی استان سیستان و بلوچستان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- ۱۰۹ درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان  
 ۱۱۰ درس پانزدهم: چشم‌انداز آینده استان  
 ۱۲۰

## سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامهٔ استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعهٔ این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه و مسئول است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور و سرزمین ملی خویش در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینهٔ تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آیندهٔ جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای، باید شما را به عنوان یک انسان مسئول به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوهٔ یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبهٔ محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامهٔ استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همهٔ امکانات موجود در محیط، فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید. آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش دربارهٔ محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعهٔ شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل‌بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوریانهٔ کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند. انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبهٔ ایران عزیز تلاش کنند. در ادامهٔ این تلاش‌ها جهت رسیدن به قلهٔ رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

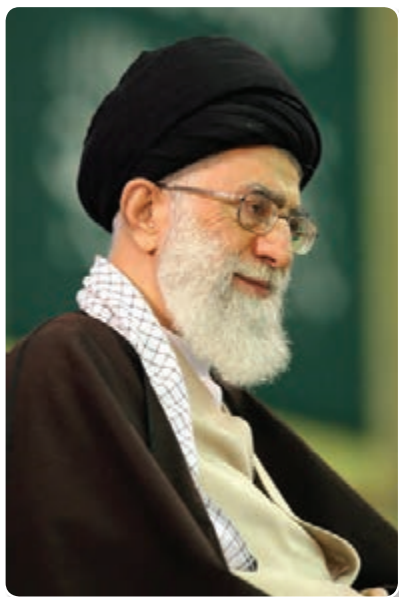
به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری



نقشه‌نگاری کتاب درسی

## استان سیستان و بلوچستان از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران



این استان برای شخص من، استان خاطره‌هاست. به گذشته ذهن خود که مراجعه می‌کنم، یادگارهای ذهنی فراوان از این استان به صورت بی‌دری در طول سالیان، موجود است. اگر چه این خاطره‌ها برخی ناهنجاری‌ها و تلخی‌ها را دارد؛ اما شیرینی آنها بیشتر است. در دوران رژیم طاغوت، تبعید تلخ بود اما آشنایی با مردم عزیز این استان بسیار شیرین بود. در سال‌های قبل از انقلاب، یعنی سال پنجاه‌وشش و پنجاه‌وهفت که به توفیق جبری در این استان اقامت داشتم، گنجینه‌ای از زیبایی‌ها و خاطره‌های شیرین در ذهن من انباشته شد. سال‌ها قبل از آن هم مردم عزیز و مؤمن همین شهر زاهدان از زبان من حقایقی را درباره نهضت تازه آغاز شده اسلامی شنیدند. در سال ۱۳۴۲ در همین شهر زاهدان دل‌های گرم و با محبت مردم این جرئت و امید را به من بخشید که بتوانم درباره حساس‌ترین مسائل آن روز با آنها حرف بزنم. البته عکس‌العمل رژیم جبار طاغوت سخت بود. مأموران در همین فرودگاهی که امروز وارد زاهدان شدم، مرا به هواپیما سوار و به قزل‌قلعه تهران منتقل کردند. ممکن است این خاطره به نظر تلخ بیاید؛ اما به شما صادقانه عرض کنم این یکی از شیرین‌ترین خاطره‌های زندگی من در دوران مبارزات طولانی با طاغوت است؛ زیرا من آن روز زاهدان و مردم آن را کشف کردم و از مرد و زن، سیستانی و بلوچ، یزدی و بیرجندی و کرمانی و سایر اقوامی که در این استان هستند، محبت‌ها دیدم و آنها را شناختم. در سال ۱۳۵۶ که بار دیگر در حال تبعید به زاهدان و از آنجا به ایرانشهر آمدم، این آشنایی به من کمک کرد تا بتوانم به اعماق دل پُر محبت و گرم مردم این استان راه پیدا کنم.

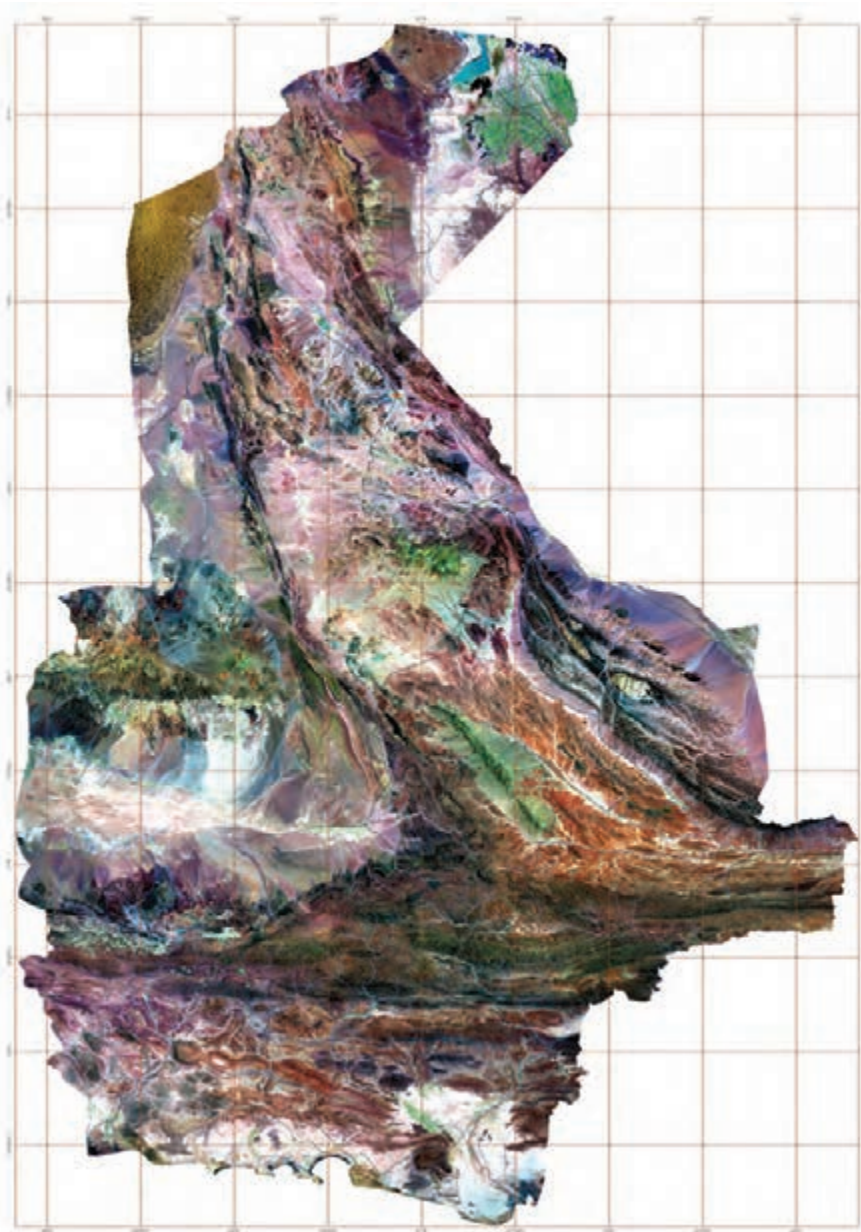
محرومیت‌هایی که در این استان دیدم، یک انگیزه قوی و آرزوی بزرگ در من به وجود آورد و آن اینکه باید به این استان با این همه استعداد و به این مردم با این همه صفا کمک کرد تا بتوانند زندگی سعادت‌مند و آن

لایق‌شان خود را در پیش گیرند. لذا بعد از پیروزی انقلاب، اولین حکم مأموریتی که امام رضوان‌الله‌علیه صادر کردند، حکمی به این بنده حقیر برای سفر به استان سیستان و بلوچستان بود، من آمدم و مناطق گوناگون این استان را از نزدیک دیدم و انقلاب و وظیفه خود را در قبال این استان حس کرد. از جنوبی‌ترین نقاط استان، از منطقه چابهار و نیکشهر و بنت و فتوح و اسپکه و غیره تا مناطق شرقی این استان، منطقه سراوان و جالق و سرباز و از مناطق شمالی این استان، منطقه زابل و دریاچه هامون تا غرب این استان، منطقه بَرمان و دلگان و چاه‌هاشم و جازموریان و غیره خبرها گرفتم، با مردم این مناطق نشستیم، داخل کبرها رفتم و با دردها و رنج‌های این‌ها که در دوران رژیم طاغوت بر روی هم انباشته و متراکم شده بود، آشنا شدم. انقلاب خود را در قبال سیستان و بلوچستان موظف دید و کار از روزهای اول شروع شد. جهاد سازندگی و اجتماعات و جمعیت‌های مردمی خودجوش در این مناطق مشغول کار شدند. جوانان امروز زاهدان و ایرانشهر و چابهار و زابل نمی‌دانند که گذشته این استان چگونه بود. اگر گذشته و حشمتناک زندگی در این استان تصویر شود، معلوم می‌شود که نظام اسلامی در این منطقه چه خدمات بزرگ و گرانبهائی انجام داده است. اما آن حقیقتی که از یاد من نمی‌رود و امیدوارم یک‌ایک مسئولان همیشه آن را به یاد داشته باشند، این است که این استان چندین برابر آنچه که به آن خدمت شده، نیازمند خدمت است. محرومیت‌هایی که بر اثر تسلط طولانی پادشاهان جبار و بی‌فکر و بی‌کفایت بر مردم این استان تحمیل شده است، باید در طول مدت برطرف شود. این استان از لحاظ وضع هوا – که برای کشاورزی بسیار مساعد است – از لحاظ معدن، از لحاظ آب‌زیان و شیلات، از لحاظ مسیر ترانزیت تجاری، از لحاظ مردم با استعداد و از لحاظ داشتن مرزهای طولانی، استان حساسی است. مرز آبی و خاکی این استان، هزار و پانصد کیلومتر است. مسائل این استان در دل خود تهدیدهایی دارد که می‌شود آنها را به فرصت‌ها تبدیل کرد و از فرصت‌ها استفاده نموده تا تهدیدها را برطرف کرد.

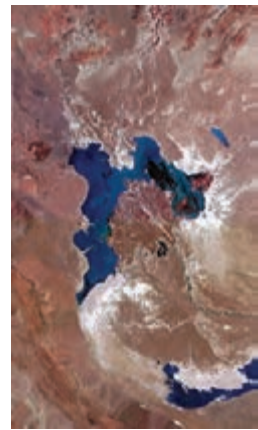
یکی از برجستگی‌های مهم این استان، ایمان عمیق اسلامی مردم، چه سنی و چه شیعه است. ایمان عمیق اسلامی، یکی از نقاط قوت این مردم است. لذا نظام اسلامی که امروز پرچم عزت اسلام را در دنیا به دست گرفته و قدرتمندانه با صدای بلند از اسلام و قرآن دفاع می‌کند، متکی به حمایت این ایمان‌ها و دل‌هاست. شما مردم استان سیستان و بلوچستان از ایمان برخوردارید و اسلام را از بُن دندان و با همه وجود قبول دارید. البته باید مراقب باشید که دشمنان اسلام این همزیستی و برادری بین شیعه و سنی را به هم نزنند. یکی از افتخارات ما این است که مردم ما در نقاطی که تفاوت‌های مذهبی و قومی وجود دارد و امکان و زمینه اختلاف هست، از درگیری و اختلاف قومی و مذهبی پرهیز می‌کنند. دشمنان این را نمی‌پسندند. جنگ شیعه و سنی برای دشمنان اسلام خیلی قیمت دارد. اختلاف و تفرقه میان امت اسلامی موجب می‌شود که معنویت، طراوت، قدرت، شکوه و عظمت ائتلاف ملی شما را در هم بشکنند و همان‌طور که قرآن فرموده است «و تذهب ریحکم».

در بین شهدای این استان، صدها شهید در زاهدان، صدها شهید در زابل، صدها شهید در ایرانشهر و در نقاط دیگر هم شیعه و هم سنی هست و خون این‌ها در جبهه با یکدیگر مخلوط شد. چرا به جبهه رفتند؟ چرا جنگیدند و چرا از مرزهای ایران عزیز دفاع کردند؟ چون ایران پرچم عزت اسلام را در دست دارد و اسلامی است. آنچه که امروز برای ما در منطقه سیستان و بلوچستان در درجه اول اهمیت قرار دارد، عمران، آبادی و پیشرفت اقتصادی با ایجاد زیربناهای لازم، با باز کردن راه تجارت سالم و جلوگیری از تجارت‌های ناسالم، با مقابله با اشعار و مفسدان، با تأمین آب در حدی که ممکن است، با ایجاد صنایع، با کشف و باروری و استخراج معادن – که این استان معادن خوبی هم دارد – و با توسعه کشاورزی و دامداری است. امروز نظام جمهوری اسلامی این کارها را بر عهده خود قرار داده است. ان‌شاءالله با کمک مردم و با سرمایه‌گذاری‌های دولتی و ملی این کارها باید به تدریج پیش برود. به نظر من، افق و آینده در سطح کشور و در این استان روشن است.





تغییرات دریاچه هامون طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۷



۱۳۷۷



۱۳۷۸



۱۳۷۹

### تصویر ماهواره‌ای استان سیستان و بلوچستان

تصویر فوق یک تصویر ماهواره‌ای Landsat-7 است که از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. همچنین زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)



# فصل اوّل

جغرافیای طبیعی استان سیستان و بلوچستان





## درس اول: موقعیت جغرافیایی و وسعت استان



آیا می دانید استان ما، سیستان و بلوچستان در کجای ایران واقع شده است؟  
 استان سیستان و بلوچستان با وسعتی برابر ۱۸۱۷۸۵ کیلومتر مربع در جنوب شرقی ایران واقع شده است و دارای حدود ۱۲۰۰ کیلومتر مرز با دو کشور افغانستان و پاکستان و ۳۰۰ کیلومتر نوار ساحلی با دریای عمان است.  
 این استان ۱۱/۰۳ درصد مساحت کشور را فرا گرفته، و پهناورترین استان کشور است.



شکل ۱-۱- نقشه تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان

## جغرافیای طبیعی استان

- آیا می‌دانید نقطه مرزی مشترک ایران، افغانستان و پاکستان کجاست؟
- آیا می‌دانید شرقی‌ترین طول جغرافیایی ایران و استان از کدام نقطه مرزی می‌گذرد؟
- نقطه مرزی مشترک ایران با دو کشور افغانستان و پاکستان، خط الرأس ملک سیاه کوه در دهستان حُرْمک شهرستان زاهدان است.
- اولین شعاع نوری خورشید در شرقی‌ترین طول جغرافیایی (نصف النهار ۶۳ درجه و ۲۰ دقیقه)، مرز دهستان کوهک، بخش بم پشت (سراوان) با کشور پاکستان به سرزمین ایران می‌تابد.



شکل ۲-۱- موقعیت جغرافیایی استان





## فعالیت

### دانش آموز عزیز

با استفاده از نقشه تقسیمات سیاسی ایران جاهای خالی را با کلمات مناسب پر کنید :

- ۱- استان سیستان و بلوچستان از شمال با استان..... همسایه است.
- ۲- استان ما از غرب با استان‌های..... و..... هم جوار است.
- ۳- استان ما از جنوب به..... محدود است.
- ۴- استان ما از شرق با کشورهای..... و..... هم مرز است.

## بیشتر بدانیم



**رصدخانه نیمروز نصف النهار واقعی جهان :** با نگاهی به نقشه جهان و جایگاه جغرافیایی سیستان درمی یابیم

که نهادن نام «نیمروز» به اینجا بی‌مناسبت نبوده؛ زیرا وقتی خط نصف النهار یا نیمروز از آنجا می‌گذشته، دنیای مسکونی پیشین رابه دو نیمه مساوی تقسیم می‌کرده است. به بیان دیگر زمانی که نور خورشید درست روی شکاف و دریچه نصف ساختمان رصدخانه‌های سیستان، می‌تابید، آفتاب از کشور ژاپن در خاور(شرق) تا جزیره‌های خالداات قناری در باختر(غرب) دیده می‌شد بنابراین «نیمروز» نامی علمی برای رصدخانه سیستان بوده و با تابیدن نور خورشید به نصف النهار، جهان به دو نیمه روشن (قبل از ظهر در شرق و بعدازظهر در غرب) تقسیم می‌شده است. به این انگیزه دانشمندان نجوم ایران، در روزگار پیشین این بخش از ایران را «ایالت نیمروز» می‌خواندند. کهن‌ترین رصدخانه



شکل ۳-۱ نقشه موقعیت جغرافیایی نصف النهار مبدأ واقعی جهان (در زابل)

شناخته شده در سرزمین نیمروز یا سیستان در شهر زابل (زاول) بوده که کنگ دژ نام داشته است، این سرزمین در عرض ۳۳/۵ درجه در وسط دو ساحل شرقی و غربی خشکی جهان واقع شده است. انتقال نصف النهار مبدأ به پاریس (فرانسه) و بعداً به گرینویچ (انگلستان) نه براساس مبنای صحیح و علمی بلکه براساس زور همراه مرکز قدرت جهان جابه‌جا شده است.



## درس دوم: ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن

### ناهمواری‌های استان

به تصویر زیر توجه کنید.

آیا می‌دانید از نظر جغرافیای طبیعی، استان سیستان و بلوچستان چگونه به وجود آمده است؟



شکل ۱-۲- نقشه ناهمواری‌های استان

سیستان و بلوچستان سرزمینی است که بخش شمالی آن هموار و تحت تأثیر فرایند دوره کوتاه‌تر قرار دارد، بخش مرکزی آن مرتفع و کوهستانی و جنوب استان بیشتر کوهستانی و تحت تأثیر دوره ترشیاری و دوران سنوزویک است. غرب استان بخشی از چاله طبیعی است. در این درس به بخش‌هایی از آنها اشاره می‌شود.



## الف - سرزمین های هموار

۱- دشت سیستان : سرزمینی هموار و آبرفتی است که در آن بخشی از لایه های آبرفتی دوره کواترنر بر روی توده های سنگ های آذرین قرار گرفته است. ادامه این سرزمین هموار در جنوب، شامل دشتک است که تا سفید آبه در غرب گسترش دارد.



شکل ۲-۲- دشت آبرفتی سیستان

۲- جلگه باهوکلالت : جنوب استان سرزمینی هموار و جنوب شرقی آن منطقه دشتیاری است که از بقایای دوران سنوزویک محسوب می شود.



شکل ۲-۳- جلگه باهوکلالت

## ب - کوهستان ها

بیشتر بخش های استان را کوهستان ها تشکیل داده اند که مهم ترین آنها عبارت اند از : کوه تفتان، کوه خواجه، کوه بزمان، کوه بیرگ و ...

- ۱- کوه تفتان : این کوه در دوره کواترنر به وجود آمده و منشأ آتشفشانی دارد، هم اکنون نیز نیمه فعال است و گاز گوگرد و بخار آب از دهانه آن خارج می شود. کوه تفتان، در شمال شهرستان خاش با ارتفاع حدود ۳۹۴۱ متر از سطح دریا واقع شده است.
- ۲- کوه خواجه : این کوه تنها پدیده برجسته طبیعی است که با ارتفاع ۶۰۹ متر از سطح دریا در دشت سیستان قرار دارد.
- ۳- کوه بزمان : این کوه با ارتفاع ۳۵۰۳ متر از سطح دریا در شمال غرب ایرانشهر در منطقه بزمان قرار دارد.
- ۴- کوه بیرگ : این کوه در قسمت شمال غربی زاغلی با ارتفاع ۲۷۴۰ متر از سطح دریا قرار گرفته و در دوره ترشیاری به وجود آمده است.

## جغرافیای طبیعی استان

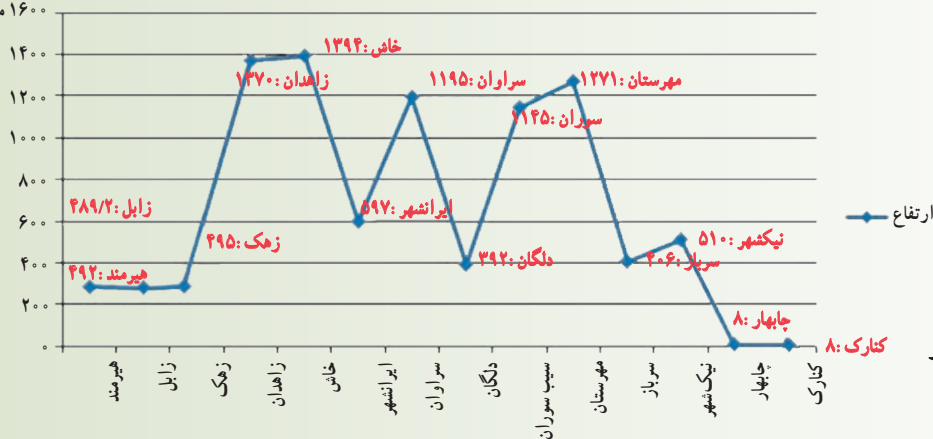
### بیشتر بدانیم



– سرزمین مرتفع استان شامل شهرهای زاهدان، خاش و سراوان است که ارتفاعی بیش از ۱۱۵۰ تا ۱۴۰۰ متر از سطح دریا دارد و متأثر از دوره ترشیری و دوران سنوزویک است.

شهر	کنارک	چابهار	نیکشهر	سرباز(راسک)	مهرستان	سوران	دلگان	سراوان	ایرانشهر	خاش	زاهدان	زهک	زابل هامون نیمروز	هیرمند
ارتفاع از سطح دریا ۴ متر	۸	۸	۵۱۰	۴۰۶	۱۲۷۱	۱۱۴۵	۳۹۲	۱۱۹۵	۵۹۷	۱۳۹۴	۱۳۷۰	۴۹۵	۴۸۹/۲	۴۹۲

ارتفاع از سطح دریا  
۱۶۰۰ متر



شکل ۴-۲- جدول و نمودار  
ارتفاع شهرهای استان

– ملک سیاه کوه در شمال زاهدان ۱۶۰۵ متر ارتفاع دارد و خط الرأس آن مرز سه کشور ایران، افغانستان و پاکستان است.

– هامون جازموریان، چاله ای طبیعی است که بخشی از آن در قسمت غرب استان واقع شده است.

### فعالیت



#### دانش آموز عزیز

- ۱- شهر محل سکونت شما در کدام یک از ناهمواری های استان قرار گرفته است؟
- ۲- سرزمین های هموار استان را نام ببرید.
- ۳- چرا به تفتان آتشفشان نیمه فعال می گویند؟
- ۴- منطقه شمال، جنوب استان و کوه تفتان هر کدام در چه دوره های زمین شناسی به وجود آمده اند؟



## درس سوم: آب و هوای استان

شما می دانید که :

آب و هوای استان سیستان و بلوچستان عموماً گرم و خشک است.

– آیا می دانید علت گرم و خشک بودن اقلیم استان چیست؟

در استان سیستان و بلوچستان اقلیم های گوناگونی وجود دارد. مهمترین عوامل تنوع اقلیمی استان عبارت اند از :

الف – استقرار فصلی پر فشار جنب حاره

ب – قرار گرفتن بیابان های بزرگ در این منطقه

ج – تنوع توپوگرافی و اختلاف ارتفاع از ۸ تا ۱۳۹۴ متر

د – تأثیر سامانه های هوای همراه با بادهای غربی و کاهش رطوبت آنها از غرب به شرق و موقعیت جغرافیایی استان

ه – تأثیر سامانه موسمی هند

این تنوع زیاد اقلیمی به دلیل مجاورت با دریاها و وسیع جنوبی، گستره وسیع بیابانی و نفوذ توده های موسمی در دوره ای از سال باعث ایجاد تنوع اکولوژیک و اشکال مختلف معیشتی شده است. بدین ترتیب از عوامل مؤثر در تنوع آب و هوایی استان می توان به عوامل محلی نظیر ارتفاع مناطق از سطح دریا، زاویه تابش (عرض جغرافیایی) و فاصله از دریا و عوامل بیرونی نظیر بادهای غربی، پرفشار جنب حاره و سامانه موسمی هند اشاره کرد.



بیابان



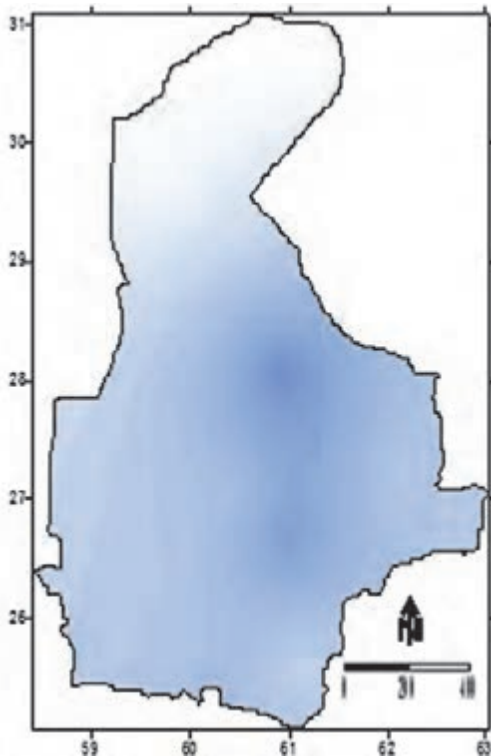
کوه تفتان

### پراکندگی جغرافیایی دما

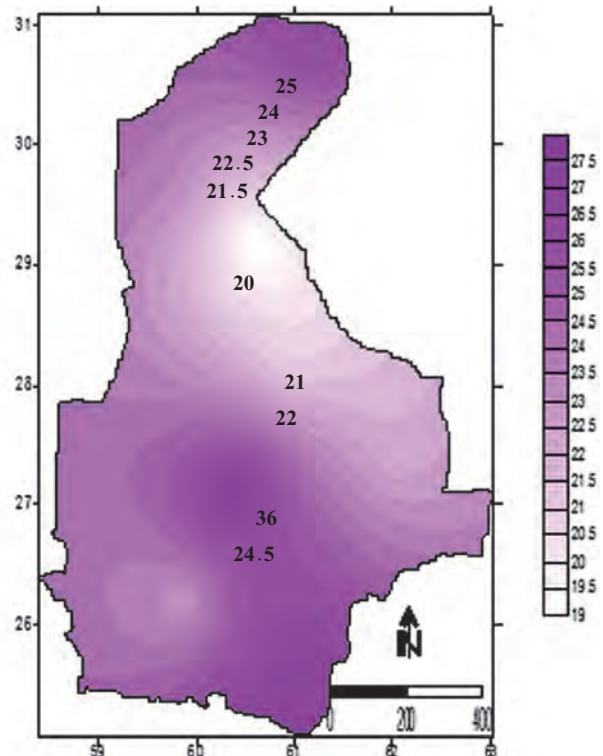
استان سیستان و بلوچستان یکی از گرم‌ترین استان‌های کشور است. میانگین سالانه دما در کل استان ۲۳/۴ درجه سانتیگراد است. اما همه نقاط این استان دمای یکسان ندارند. توزیع دمایی استان در شکل ۲-۳ نشان می‌دهد که سردترین شهر استان زاهدان و گرم‌ترین شهر آن نیک‌شهر می‌باشد.

### پراکندگی جغرافیایی بارش در سطح استان

استان سیستان و بلوچستان از نظر میزان بارش از خشک‌ترین استان‌های کشور است. توده‌های هوای باران‌زا زمانی به این استان می‌رسند که تقریباً تمامی رطوبت خود را از دست داده‌اند و معمولاً ریزش‌های اندکی در سطح استان دارند، به همین دلیل میانگین بارش استان بسیار پایین است. شکل ۳-۳ نقشه توزیع بارش در سطح استان را نشان می‌دهد. همان‌طور که در شکل مشاهده می‌شود، بیشترین بارش‌ها در محدوده نیک‌شهر و خاش، و کمترین بارش در محدوده زابل و میرجاوه ثبت شده است. علت کمبود بارش در این نقاط دوری از منابع رطوبتی و کم ارتفاع بودن آن مناطق و ضعیف بودن جبهه‌های هوای همراه با بادهای غربی است.



شکل ۳-۳- نقشه توزیع میانگین بارش در سطح استان



شکل ۳-۲- نقشه توزیع میانگین دما در سطح استان



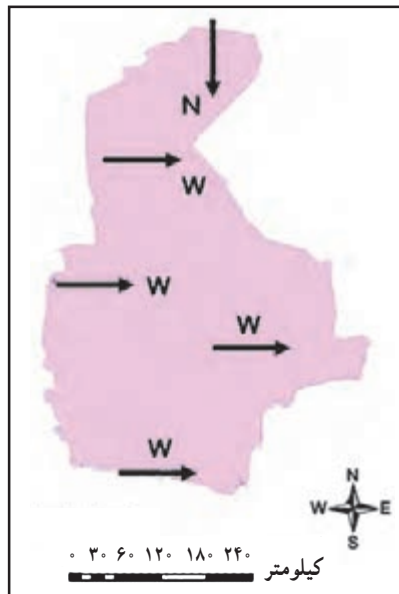
## برای مطالعه

جدول ۱-۳- ویژگی‌های آب و هوای ایستگاه‌های هواشناسی استان

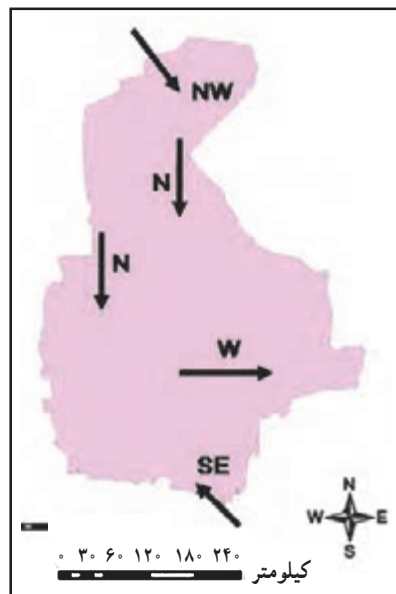
شهر	اقلیم	میانگین سالانه دما به سلسیوس (سانتی گراد)	میانگین سالانه بارش به میلی‌متر	میانگین سالانه رطوبت نسبی به درصد	میانگین سالانه تعداد روزهای یخبندان
زاهدان	نیمه خشک و معتدل گرم	۱۸/۴	۹۰/۶	۳۳	۵۳/۱
زابل	گرم و خشک	۲۲/۱	۶۱	۳۸	۲۴/۸
زهک	گرم و خشک	۲۲/۶	۵۳	۲۹	۱۶/۱
خاش	نیمه خشک و معتدل گرم	۲۰	۱۵۰/۵	۲۹	۲۴/۱
سراوان	نیمه خشک و معتدل گرم	۲۲	۱۰۷/۳	۲۸	۱۲/۴
ایرانشهر	گرم و خشک	۲۶/۷	۱۱۰	۳۰	۱/۳
سرباز(راسک)	گرم و خشک	۲۹	۱۳۸/۳	۳۶	*
چابهار	گرم و خشک ساحلی	۲۶/۲	۱۱۱	۷۲	۰
کنارک	گرم و خشک ساحلی	۲۶/۶	۹۷/۱	۶۵	۰

## باد

استان سیستان و بلوچستان جولانگاه بادهای شدید و مداوم است که منجر به گسترش اراضی بیابانی، حرکت ماسه‌های روان، ریزگردها



شکل ۳-۵- نقشه توزیع باد غالب در زمستان



شکل ۳-۴- نقشه توزیع باد غالب در تابستان

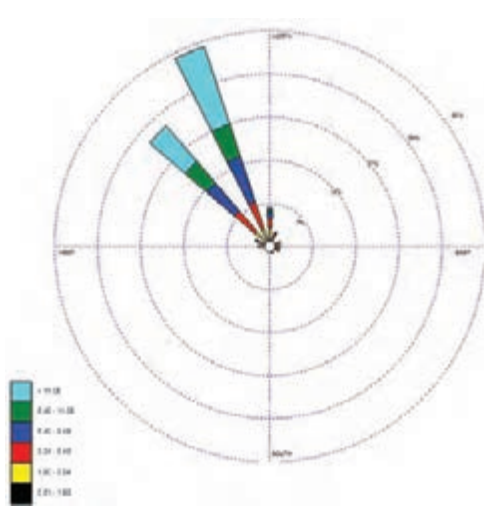
و نیز برودت بیش از حد هوا در فصل زمستان می‌شود. تمام بادهایی که از شرق و جنوب شرق کشور به صورت بادهای ۱۲۰ روزه می‌وزند، نتیجه چرخش و ورود هوا به سمت مرکز کم‌فشار جنوب شرقی ایران است. منشأ اصلی بادهای پرفشار روی خزر و بعد از آن هوای سرد روی ارتفاعات هندوکش و هیمالیاست. به عبارت بهتر با قوی‌تر شدن پرفشار روی دریای خزر این عامل به عنوان عامل برتر به ایفای نقش می‌پردازد، و هوا را به سوی کم‌فشار به جنوب شرق ایران می‌راند. هنگامی که پرفشار روی دریای خزر عقب‌نشینی می‌کند یا ضعیف‌تر می‌شود



## جغرافیای طبیعی استان

هوای سرد روی ارتفاعات بلند هندوکش و هیمالیا به سمت کم فشار جنوب شرق ایران حرکت می کند که ابتدا جهت شمال شرقی داشته و زمانی که به خراسان جنوبی می رسد جهتی شمالی و سپس در سیستان به سمت جنوب شرق منحرف می شود. بادهای ۱۲۰ روزه سیستان که از خرداد تا پایان شهریور ماه می وزند، از مهم ترین بادهای منطقه محسوب می شوند.

محاسبه میانگین سرعت باد در شهرهای استان نشان دهنده این است که بیشترین میانگین سرعت باد در زابل و کمترین میانگین سرعت باد در چابهار به ثبت رسیده است. شکل های ۳-۴ و ۳-۵ توزیع باد غالب در تابستان و زمستان و شکل های ۳-۶، ۳-۷ و ۳-۸ گلباد سالانه چابهار، زابل و زاهدان را نشان می دهد.





## توده‌های هوای استان

به‌طور کلی توده‌های هوایی مؤثر بر استان را می‌توان در قالب زیر طبقه‌بندی نمود. توده هوای بری قطبی، قطبی بحری، حاره‌ای بری، حاره‌ای بحری و استوایی، این توده‌های هوایی از طریق سامانه‌های زیر به استان می‌رسد.

**الف) بادهای غربی:** بادهای غربی از اوایل فصل پاییز آغاز و تا اوایل زمستان کل کشور و از جمله استان ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این بادهای همراه چرخند و واچرخندها از مهم‌ترین عوامل آب و هوایی در دوره سرد سال است.

**ب) سامانه موسمی شبه‌قاره هند:** در این استان سامانه موسمی اقیانوس هند در بعضی سال‌ها تا ۳۰ درصد بارندگی سالانه استان را به خود اختصاص می‌دهد که در مواقعی با طغیان رودخانه‌ها همراه است و زیان‌های جبران‌ناپذیری به خانه‌های مسکونی و تأسیسات وارد می‌کند. طوفان‌های حاره‌ای در سال‌های اخیر که شامل طوفان‌های حاره‌ای، گونو (۱۳۸۶) و فِت (۱۳۸۹) می‌باشند. باعث ایجاد شرایط وزش بادهای شدید و بارش رگباری و خسارت مادی و جانی در نواحی جنوبی استان شده‌اند.

**ج) سامانه سودانی:** سامانه سودانی با جذب رطوبت از روی دریای سرخ و با عبور از خلیج فارس و دریای عمان وارد استان می‌شود و باعث بارندگی‌های نسبتاً زیادی در دوره سرد سال می‌شود. مقدار بارندگی‌های این توده هوا در جنوب استان بیشتر از شمال استان است.

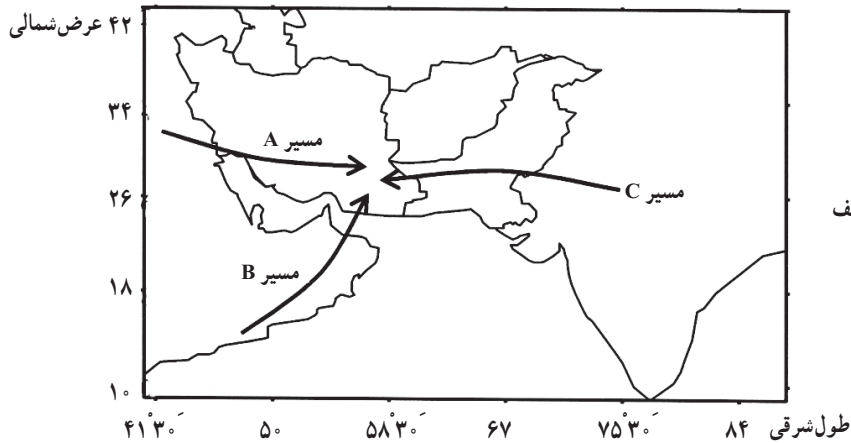
## برای مطالعه

جدول ۲-۳- نسبت بارش‌های موسمی به کل بارش سالانه در دوره گرم سال

شهر	میانگین بارش سالانه به میلی‌متر	میانگین بارش در دوره گرم سال به میلی‌متر
زاهدان	۹۰/۶	۱/۶
زابل	۶۱	۰
زهک	۵۳	۰
خاش	۱۵۰/۵	۴/۱
سراوان	۱۰۷/۳	۱۴/۷
ایرانشهر	۱۱۰	۱۸/۵
سرباز (راسک)	۱۳۸/۳	۳۶/۵
چابهار	۱۱۱	۸
کنارک	۹۷/۱	۵/۵



## جغرافیای طبیعی استان



شکل ۹-۳- مسیرهای نفوذ سیستم های مختلف باران زا به استان سیستان و بلوچستان  
A: سیستم مدیترانه ای  
B: سیستم سودانی  
C: سیستم موسمی

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- ۱- نام یک توده هوای تابستانی و نام یک توده هوای زمستانی مؤثر بر استان را بنویسید.
- ۲- کدام یک از توده های هوا، شهر و محل زندگی شما را تحت تأثیر قرار می دهد؟
- ۳- دلایل گرم و خشک بودن استان سیستان و بلوچستان را بنویسید.



الف - رود سرباز



ب - رود هیرمند



ج - سد شی کلک

## درس چهارم: منابع طبیعی استان

آیا می‌دانید استان سیستان و بلوچستان از کدام منابع طبیعی برخوردار است؟

منابع طبیعی به مواد و موجودات زنده‌ای گفته می‌شود که به‌طور طبیعی به‌وجود آمده‌اند و انسان در پیدایش یا خلقت آنها هیچ‌گونه دخالتی نداشته است. از این منابع اگر به‌طور صحیح بهره‌برداری شود، هیچ‌وقت تمام و یا غیر قابل استفاده نمی‌شوند؛ مانند آب، خاک، جنگل، مرتع، حیات وحش، آبزیان و... به‌عنوان مثال اگر از جنگل‌ها و مراتع به‌طور بی‌رویه استفاده نشود، همیشه تکثیر می‌یابند و تمام نمی‌شوند. همچنین ممکن است خاک در اثر فرسایش و یا شور شدن غیر قابل استفاده شود که با اقدامات پیشگیرانه می‌توان همواره از آن بهره‌برداری کرد. استان ما دارای منابع و ذخایر طبیعی است که در این درس با برخی از این منابع آشنا می‌شوید.

### وضعیت آب‌های استان

استان ما با میانگین بارندگی سالانه حدود ۱۱۰ میلی‌متر در نواحی خشک و نیمه‌خشک کشور واقع شده و بارش در این سرزمین اندک است و از سوی دیگر با توجه به روند رو به رشد جمعیت شهرها، تقاضا برای مصرف آب روز به روز در حال افزایش است. با توجه به محدودیت‌های منابع آب، در استان سیاست‌های کنترل جمعیت و مصرف بهینه آب می‌تواند از راه حل‌های مؤثر آن باشد.

شکل ۱-۴ - آب‌های سطحی استان



شکل ۲-۴ نقشه رودخانه‌های سیستان



شکل ۳-۴ رودخانه هیرمند

آب‌های استان را می‌توان به دو بخش آب‌های سطحی و زیرزمینی تقسیم کرد:

### الف) آب‌های سطحی

منابع آبی سطحی در جنوب و شمال استان شامل: رودها، دریاچه‌ها، تالاب‌ها و دریاچه‌های پشت سدها می‌شود. حیات منطقه سیستان وابسته به رودخانه هیرمند و جنوب استان محدود به رودخانه‌های فصلی است که در هنگام بارندگی گاهی باعث سیلابی شدن رودخانه‌ها در منطقه می‌شود و حجم زیادی از آب را در منطقه جاری می‌سازد.

### رودها

**۱- رود هیرمند:** این رود منبع اصلی تأمین آب دشت حاصل خیز سیستان، مهم‌ترین رود شرق کشور و درحقیقت شاه‌رگ حیاتی منطقه سیستان است که از کوه‌های هندوکش و ارتفاعات بابا یغما در افغانستان سرچشمه می‌گیرد و وارد خاک ایران می‌شود و در نقطه مرزی به دو شاخه تقسیم می‌شود. یک شاخه از این رود در امتداد مرز به نام رود پریان جریان می‌یابد و پس از مشروب کردن زمین‌های اطراف و شهر هیرمند به دریاچه هامون می‌ریزد و شاخه دیگر آن به نام هیرمند داخلی، زمین‌های مزرعی شهرستان زهک، زابل، و ... را مشروب می‌سازد و در محل لورگ باغ وارد دریاچه هامون می‌شود.

**۲- رود بمپور:** یکی از رودهای دائمی و پرآب بلوچستان است که از ارتفاعات کارواندر در شمال شرقی ایرانشهر در ایرندگان سرچشمه می‌گیرد و سه شاخه دیگر نیز به آن می‌پیوندد. این رود پس از مشروب کردن اراضی و روستاهای اطراف، مابقی آب آن به ریگزارهای جازموریان می‌ریزد.





**۳- رودخانه باهوکلالت :** این رود از به هم پیوستن رود کاجو و سرباز به وجود می‌آید و با عبور از دشت‌های باهوکلالت و دشتیاری به خلیج گواتر در دریای عمان می‌ریزد.

از رودهای دیگر استان می‌توان رودهای کهیر، فنوج، ماشکید و تهلاب را نام برد.

### دریاچه‌ها

**۱- دریاچه هامون سیستان :** این دریاچه در دشت

حاصلخیز سیستان با مساحت تقریبی ۴۰۰۰ کیلومتر مربع و عمق متوسط پنج متر (در فصول پرآبی) بزرگ‌ترین دریاچه آب‌شیرین کشور است که به سه بخش هامون پوزک، هامون صابری و هامون هیرمند تقسیم شده است. اهمیت این دریاچه به دلیل آب‌شیرین آن است که امکان پرورش و صید ماهی و صید پرندگان در سال‌های پرآبی و تأمین علوفه دام‌ها و حصیربافی را از طریق نیزارها امکان‌پذیر می‌کند. در مواقع پرآبی، مازاد آب دریاچه در صورت عدم کنترل از طریق آبراه شیله، در شن‌زارهای گود زره افغانستان فرو می‌رود.

**۲- هامون جازموریان :** از دریاچه‌های فصلی است

که در غرب شهرستان دلگان واقع شده و بیشتر مساحت آن در استان کرمان قرار دارد. رودهای هلیل‌رود و بمپور به این دریاچه می‌ریزند. آب این دریاچه که شیرین است به داخل زمین فرو می‌رود و باعث رویش نیزار و علفزار در این منطقه می‌شود.

### خلیج‌ها

در نوار ساحلی استان سیستان و بلوچستان به وجود سه خلیج یزم، چابهار و گواتر می‌توان اشاره داشت. این سه خلیج به ترتیب از غرب به شرق، بخش عمده‌ای از کرانه‌های زیبای ساحلی این استان را تشکیل می‌دهند.

**خلیج گواتر :** خلیج گواتر، با مساحت ۴۱۵،۹۴ کیلومتر

مربع در منتهی‌الیه شرقی سواحل استان سیستان و بلوچستان قرار دارد. بخشی از این خلیج، با مساحت ۲۸۸،۵۸ کیلومتر مربع در



شکل ۴-۴- رودخانه باهوکلالت



شکل ۴-۵- دریاچه هامون سیستان



شکل ۴-۶- جازموریان

محدوده مرزهای سیاسی کشور پاکستان قرار دارد.

این زیستگاه ارزشمند، دارای ساحل شنی بسیار گسترده‌ای بوده و یکی از محل‌های اصلی برای تخم‌گذاری لاک‌پشت‌های دریایی را تشکیل می‌دهد و از سوی دیگر، یکی از حوزه‌های سرشماری پرندگان استان نیز به‌شمار می‌رود.

**خلیج چابهار :** خلیج چابهار، با مساحت ۲۹۰/۱۶ کیلومتر مربع، به لحاظ همجواری با منطقه آزاد تجاری - اقتصادی چابهار، یکی از قطب‌های اقتصادی مهم سواحل ایران به‌شمار می‌رود.

وجود آب‌های عمیق و بریدگی‌های طبیعی خلیج چابهار، فضایی مناسب را برای اسکله‌سازی با عمق زیاد و مختصات لنگرگاهی مطلوب برای پهلوگیری کشتی‌های بزرگ اقیانوس‌پیما



فراهم آورده است.

**خلیج پزم:** خلیج پزم با مساحت ۶۷/۷۸ کیلومتر مربع، کوچک‌ترین خلیج در این نوار ساحلی است که به لحاظ ویژگی‌های محیط زیستی بسیار حائز اهمیت است. این منطقه به دلیل مهاجرت پرندگان آبی و کنار آبی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

### سدها

سدهای استان را که نقش بسیار مهمی در هدایت و تأمین آب برعهده دارند، به انواع سدهای انحرافی و مخزنی می‌توان تقسیم کرد.

**۱- سدهای انحرافی:** از این سدها برای هدایت و تأمین آب آشامیدنی، کشاورزی و ... در مناطق مختلف استفاده می‌شود. مثل سد سیستان، سد زهک، شیرگواز، سد بمپور و ...

**۲- سدهای مخزنی و تغذیه‌ای:** سدهای مخزنی برای ذخیره آب و جمع‌آوری رواناب‌های ناشی از بارندگی است که در بخش‌های کشاورزی، شرب و ... مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ مثل: سدهای پیشین، زبردان، خیرآباد، شی کلک. سدهای تغذیه‌ای نیز برای سفره‌های زیرزمینی احداث می‌شوند، مانند سدهای: دودرلادیز، بزمان، مرگوک، شمس‌آباد، سارادان، گلوگاه و ... همه سدهایی که در جنوب استان ساخته شده‌اند، از نوع مخزنی و تغذیه‌ای‌اند.



شکل ۷-۴- سد بمپور



شکل ۸-۴- سد زهک



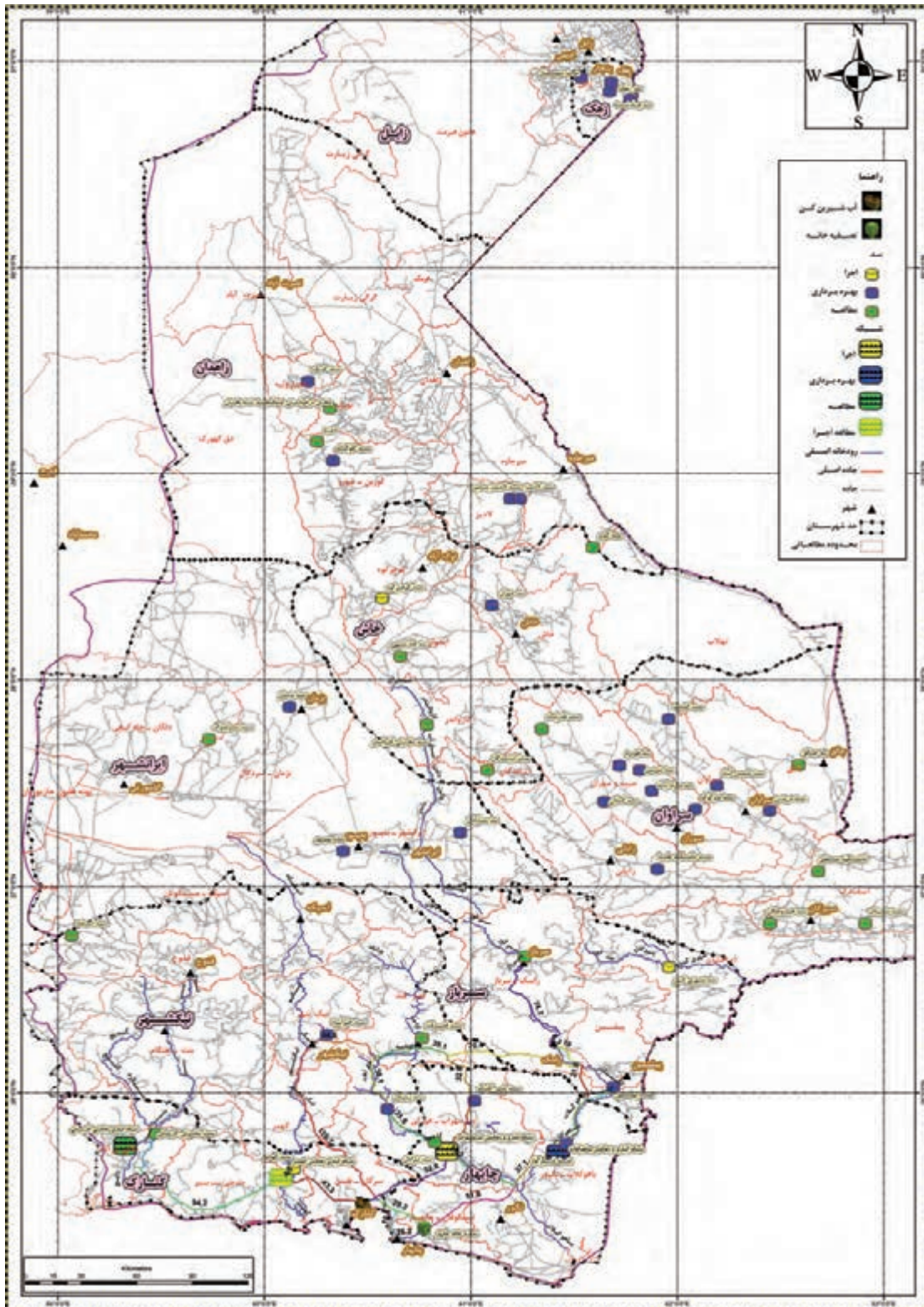
شکل ۹-۴- سد سیستان



شکل ۱۰-۴- سد زبردان



شکل ۱۱-۴- سد پیشین



شکل ۱۲-۴- نقشه سدهای استان

### چاه نیمه‌های سیستان

چاه نیمه‌های سیستان از مخازن طبیعی و یکی از نعمت‌های بزرگ الهی است که علاوه بر تأمین آب مناطق مختلف سیستان، بخشی از آب مورد نیاز شهر زاهدان را نیز تأمین می‌کند. آب چاه نیمه‌ها به خطوط لوله‌ای به طول حدود ۲۰۰ کیلومتر با استفاده از ۴ ایستگاه پمپاژ به ارتفاع ۱۵۱۰ متر به شهر زاهدان می‌رسد.



شکل ۱۴-۴- چاه نیمه سیستان



شکل ۱۳-۴- تصفیه خانه آب زاهدان

امروزه روش‌های تصفیه مختلفی برحسب نوع فاضلاب و شرایط محل و استفاده مجدد از پساب در کشور گسترش پیدا کرده است که از میان آنها سه روش لجن فعال، لاگون هوادهی و برکه تثبیت بیشتر در کشور توسعه داده شده‌اند. در شهرهای مختلف استان سیستان و بلوچستان دو روش تصفیه لجن فعال و برکه تثبیت مورد استفاده قرار گرفته است. روش لجن فعال در شهر زاهدان و روش برکه تثبیت در شهر زابل برای تصفیه استفاده شده‌اند.

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- ۱- سدهایی را که در شهر یا محل زندگی شما ساخته شده یا در حال ساخت است، نام ببرید.
- ۲- به نظر شما این سدها چه نقشی در تأمین آب استان دارند؟

### ب) آب‌های زیرزمینی

بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی در استان سابقه‌ای دیرینه دارد؛ به خصوص در جنوب استان این آب‌ها منبع حیات اجتماعی و اقتصادی مردم بوده است.

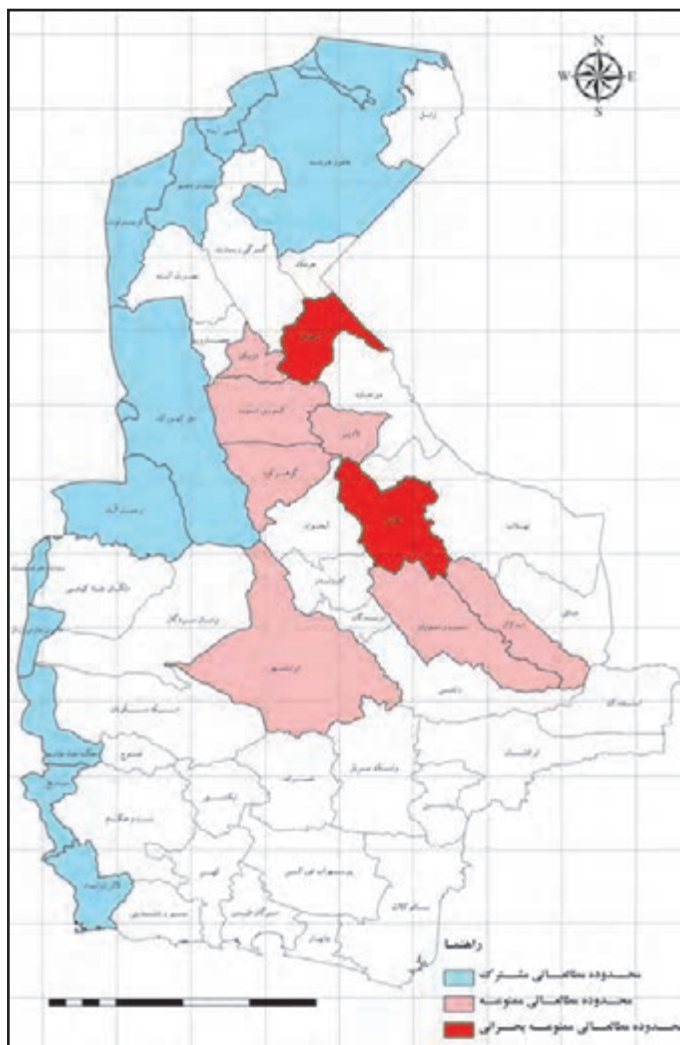
مردم این استان در ابتدا از چشمه‌ها و سپس از قنات‌ها استفاده می‌کردند، اما در دهه اخیر با استفاده از چاه، نیازهای کشاورزی و آشامیدنی خود را تأمین می‌کنند. از کل آب‌های زیرزمینی استحصال شده، برای مصارف شرب حدود (۲/۵ درصد)، صنعت (۱/۳ درصد) و مابقی (بیش از ۹۳/۵ درصد) برای کشاورزی استفاده می‌شود. در خشکسالی‌های اخیر کمترین آسیب‌پذیری مربوط به دشت‌هایی است که دارای سفره‌های آب زیرزمینی غنی بوده‌اند.





■ ۹۳/۵٪ کشاورزی   ■ ۵/۲٪ شرب   ■ ۱/۳٪ صنعتی

شکل ۱۵-۴- نمودار توزیع مصرف آب زیرزمینی در استان



از ۴۳ واحد مطالعاتی آب استان از نظر بهره‌برداری آب‌های زیرزمینی، به دلیل کسری حجم مخزن و افت سطح آب، دو دشت زاهدان و خاش منطقه ممنوعه بحرانی و دشت‌های دومک، کورین، شورو، قلعه‌بید، گوهر کوه، لادیز، پشت‌کوه، سراوان، سوران و قسمتی از دشت ایرانشهر ممنوعه‌اند.

شکل ۱۶-۴- نقشه مناطق بحرانی آب در استان



## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- ۱- چرا بعضی شهرها و مناطق از لحاظ حفر چاه و برداشت آب، جزء مناطق ممنوعه هستند؟
- ۲- برای کنترل مصرف بی رویه آب های زیرزمینی چه راه حل هایی ارائه می دهید؟

**چشمه ها:** ظهور طبیعی آب های زیرزمینی در سطح زمین را چشمه می نامند. چشمه های استان که تعداد آنها به ۷۹۱ دهنه می رسد، در مناطق کوهستانی و دشت ها دیده می شوند.

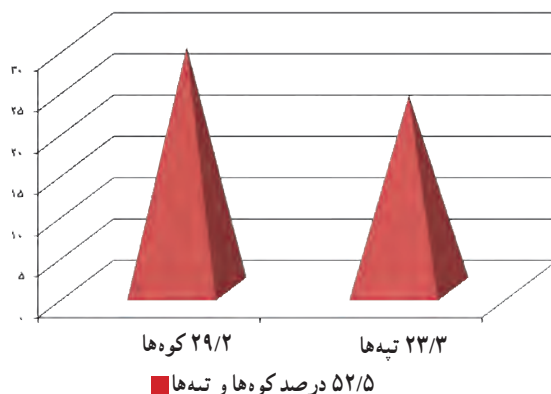
### وضعیت خاک های استان

استان ۱۸۱۷۸۵ کیلومتر مربع مساحت دارد که تقریباً ۱۴۲۵۳۱ کیلومتر مربع آن، یعنی حدود ۷۸ درصد سطح کل آن به شرح زیر مورد مطالعه و ارزیابی منابع و قابلیت اراضی قرار گرفته است.

۱- کوه ها و تپه ها: ۲۹/۲ درصد اراضی استان را کوه ها تشکیل می دهند که اغلب بدون پوشش خاکی و با دارای خاک خیلی کم عمق و سنگریزه های فراوان هستند.

۵۶ درصد پوشش گیاهی کوه ها را درختان و درختچه های کم تراکم تشکیل می دهند.

۲۳/۳ درصد مساحت استان را تپه ها تشکیل می دهند که بیشتر بدون خاک یا خاک کم عمق همراه با سنگریزه و تقریباً فاقد پوشش گیاهی هستند.

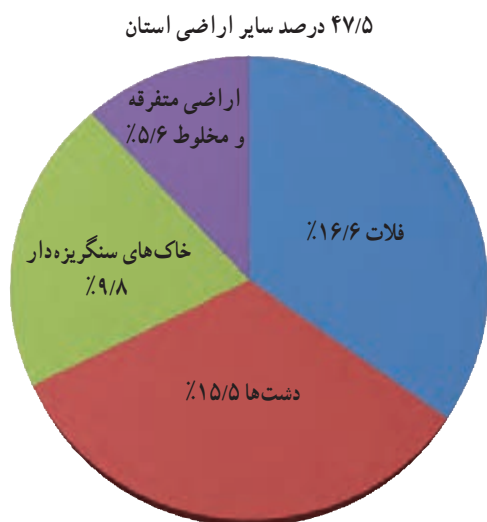


شکل ۱۷-۴- نمودار درصد تپ و اراضی کوه ها، تپه ها و فلات ها

۲- فلات ها: حدود ۱۶/۶ درصد اراضی استان را فلات ها تشکیل می دهند. خاک این مناطق سنگریزه دار و کم عمق است. این مناطق فاقد پوشش گیاهی و یا پوشش گیاهی آن بسیار پراکنده و کم است.



شکل ۱۸-۴- اراضی کوه‌ها، تپه‌ها و فلات‌ها



۳- دشت‌ها (دامنه‌ای، رسوبی، پست، سیلابی): این گونه اراضی دارای خاک عمیق تا خیلی عمیق است و تحت زراعت‌های آبی و باغی بیشتر در شمال و جنوب استان قرار دارد. پوشش گیاهی دشت‌ها فقط به صورت فصلی و اتفاقی می‌تواند مورد استفاده دام‌ها قرار گیرد. این اراضی حدود ۱۵/۵ درصد کل اراضی را شامل می‌شود.

۹/۸ درصد اراضی دشت‌ها را خاک‌های واریزه‌ای سنگریزه‌دار، ۳/۸ درصد دیگر را اراضی متفرقه تشکیل می‌دهد و ۱/۸ درصد اراضی نیز به صورت ترکیبی است.

شکل ۱۹-۴- نمودار درصد دشت‌ها (دامنه‌ای، رسوبی، پست، سیلابی) و فلات‌ها



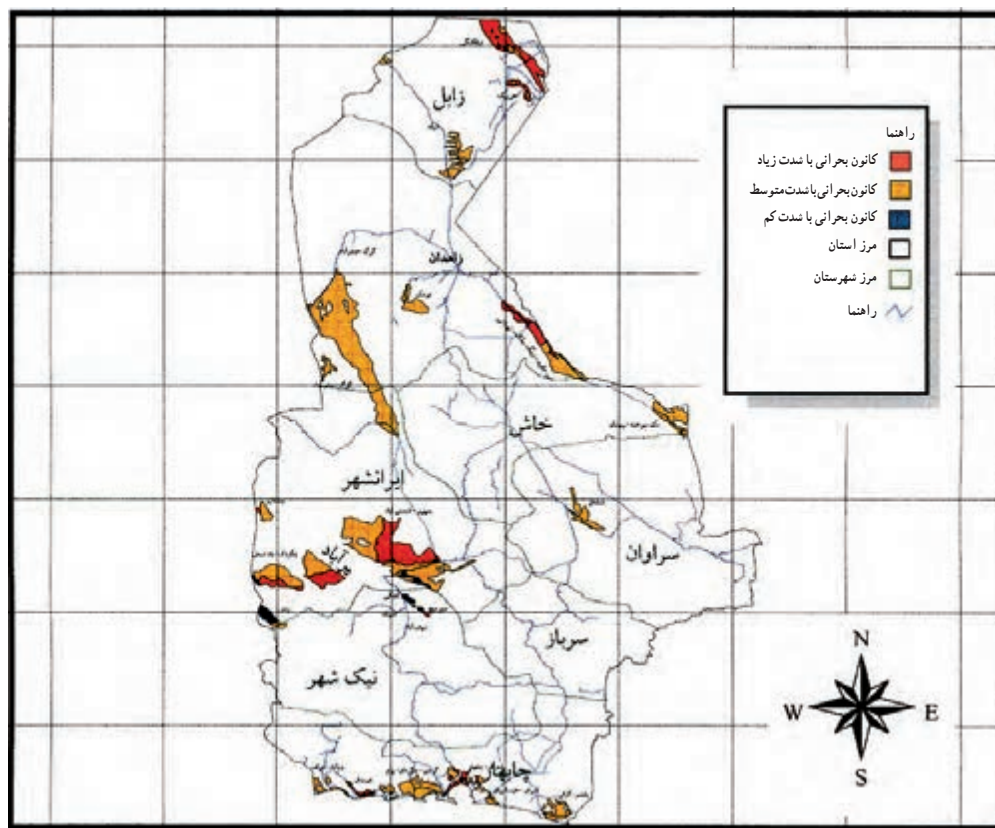
شکل ۲۰-۴- چشم‌اندازی از دشت‌های استان

## بیابان

چه مساحتی از سرزمین استان سیستان و بلوچستان در بیابان واقع شده است؟  
بخش وسیعی از سرزمین‌های داخلی و کناره‌های جنوبی ایران در ناحیه بیابانی قرار دارند. کل بیابان‌های استان را شن‌زارها و ماسه‌زارها فرا گرفته، و شن‌زارها بخش وسیعی از آن را فرا گرفته است.

**بیابان زایی:** از جمله مصادیق بیابان‌زایی در استان ما تخریب پوشش گیاهی و خاک است که با حرکت ماسه‌های روان به سمت منابع آبی، مزارع، باغات و زیست‌انسانی تشدید می‌شود. وزش بادها اگر چه بسیاری از مناطق استان را تحت تأثیر قرار می‌دهند اما برخی از مناطق، موسوم به کانون‌های بحرانی فرسایش بادی اند. برای کاهش میزان فرسایش بادی با گسترش کاشت درخت و درختچه ضمن جلوگیری از اثرات مخرب وزش بادهای همراه با ماسه، از بیابان‌زایی یا به عبارتی دیگر از پیشروی بیابان نیز می‌توان ممانعت کرد.

**کانون‌های فرسایش بادی:** به طور کلی ۲۷ کانون بحران فرسایش بادی تاکنون، در استان شناسایی شده است. این مناطق از لحاظ شدت و خسارت به سه دسته، شامل شدت زیاد (قرمز)، شدت متوسط (نارنجی)، و شدت کم (آبی) تقسیم می‌شوند که در جریان فعالیت‌های مقابله با گسترش بیابان زایی این استان در اولویت اول، دوم و سوم قرار می‌گیرند.



شکل ۲۱-۴- نقشه توزیع کانون‌های فرسایش بادی



## خسارات ناشی از فرسایش بادی

- ۱- فرسایش زمین و از بین رفتن خاک و حاصلخیزی آن
- ۲- خسارت به کانال‌های آبرسانی، مخازن ذخیره آب، اماکن مسکونی، تأسیسات و خطوط انتقال نیرو
- ۳- لغو پروازها و کاهش دید در جاده‌ها و ایجاد تصادفات جاده‌ای
- ۴- افزایش شیوع بیماری‌های تنفسی، گوارشی و چشمی

### بیابان‌زدایی

فعالیت‌های کلی مقابله با بیابان‌زایی به شرح زیر است:

- ۱- مالچ‌پاشی: این طرح با هدف تثبیت ماسه‌های روان و جلوگیری از حرکت و خسارت به منابع طبیعی، زیستی و همچنین فراهم کردن بستری مناسب برای استقرار بذرها و نهال‌های کشت شده، اجرا می‌شود.



شکل ۲۲-۴- مالچ‌پاشی

## بیشتر بدانیم



بیابان‌زدایی: مالچ‌پاشی شهرستان‌های زابل، زاهدان، زهک، ایرانشهر، نیک‌شهر و کنارک در مجموع در سطحی حدود ۳۵ هزار هکتار اجرا و باعث جلوگیری از حرکت ماسه‌های روان شده است و از خسارت به مسکن روستاها، نهرها، جاده‌ها و خطوط ارتباطی جلوگیری شده است.

- ۲- نهال‌کاری: در حاشیه جنوبی دریاچه هامون، نیاتک و جزینک، شریف‌آباد، محمدشاه‌کرم، سه‌راهی دشتک سیستان، همچنین سندان در شهرستان سوران، بمپور، سیف‌آباد اسپکه در شهرستان ایرانشهر، هومدان و اطراف آب شیرین کن در شهرستان کنارک، و شنام و پارک در شهرستان چابهار از جمله مهم‌ترین مناطق نهال‌کاری شده در استان هستند. این طرح با هدف کاهش سرعت باد و آثار تخریبی آن، تثبیت ماسه‌های روان، کاهش گرد و غبار، افزایش پوشش گیاهی در منطقه اجرا می‌شود.





شکل ۲۳-۴- نهال کاری



شکل ۲۴-۴- بادشکن اطراف مزارع

۳- بادشکن : طرح احداث بادشکن در اطراف مزارع با مشارکت مردم اجرا می شود که علاوه بر حفاظت از خاک به حفظ رطوبت و جلوگیری از بادزدگی و سرمازدگی و همچنین افزایش محصول کمک می کند.

\* از دیگر موارد مقابله با بیابان زایی به مدیریت هرز آب ها ( پخش آب، استفاده از سیلاب، احداث هلالی های آبگیر و حفر چاهک) می توان اشاره کرد که همراه با بذرکاری و بذرپاشی است.

### وضعیت پوشش گیاهی استان

پوشش گیاهی تابع عواملی چون آب، خاک و شرایط آب و هوایی است. بارندگی و ارتفاع از مهم ترین عوامل مؤثر در تغییر نوع پوشش گیاهی استان است.

تأثیر بعضی از عوامل فوق را در نوع پوشش گیاهی و مراتع اطراف دریاچه هامون در سیستان، دامنه های کوه تفتان و در سایر قسمت های استان می توان دید.



شکل ۲۵-۴- هلالی های آبگیر



پوشش گیاهی علاوه بر آثار زیست محیطی و حفاظت از خاک، سبب کند شدن حرکت رواناب‌های ناشی از بارندگی می‌شود؛ سیلاب‌ها را کنترل و زمینه نفوذ تدریجی آب را به سفره‌های زیرزمینی فراهم می‌کند.

به‌طور کلی پوشش گیاهی استان اعم از جنگل‌ها و مراتع در دو ناحیه رویشی قرار دارند.

الف) ناحیه رویشی ایران - تورانی

ب) ناحیه رویشی خلیج - عمانی

۱- جنگل‌ها: از کل مساحت استان حدود ۶/۴ درصد را جنگل تشکیل می‌دهد. جنگل‌های استان در دو ناحیه رویشی واقع‌اند و به دو بخش جنگل‌های گرمسیری و نیمه‌گرمسیری قابل تفکیک هستند.

### انواع جنگل‌های استان

الف) جنگل‌های نیمه‌گرمسیری (واقع در ناحیه رویشی ایران - تورانی): جنگل‌های نیمه‌گرمسیری ناحیه رویشی (ایران - تورانی) شامل شهرستان‌های زابل، هیرمند، زهک، محمدآباد، ادیمی، زاهدان، خاش و قسمتی از شهرهای سراوان، سوران و زابلی است. مهم‌ترین گونه‌های جنگلی در این ناحیه رویشی عبارت‌اند از: بنه، بادام کوهی، کسور، ارژن، تاغ، گز، و...

ب) جنگل‌های گرمسیری (واقع در ناحیه رویشی خلیج - عمانی): جنگل‌های گرمسیری (ناحیه رویشی خلیج - عمانی) شامل: شهرستان‌های چابهار، ایرانشهر، نیک‌شهر، دلگان و قسمتی از سراوان است که از مهم‌ترین گونه‌های درختان آن می‌توان کهور محلی، کلیر چگرد، چش، توج، کُتار، استبرق، شیشم، داز و گز روغن را نام برد. عمده‌ترین مناطق جنگل‌های گرمسیری شامل منطقه دشتیاری، باهوکلان، زرآباد، نگور، شمس‌آباد و جلگه چاه هاشم است.



شکل ۲۶-۴- نمونه‌هایی از جنگل‌های استان

## جغرافیای طبیعی استان



شکل ۲۸-۴- جنگل درختان جش



شکل ۲۷-۴- درختان گز روغنی

ج) جنگل‌های ماندابی (مانگرو) حرّا: مانگروها یا گیاهان ماندابی به درختان و درختچه‌هایی گفته می‌شود که در سواحل دریاها و اقیانوس‌های گرم مناطق حاره در حدود جزر و مد، مصب رودخانه‌ها و خورهای آرام می‌رویند. این جنگل‌ها با وسعت ۴۸۵/۷ هکتار در سواحل کنارک، چابهار، منطقه گواتر و زراباد می‌رویند که از نظر جاذبه‌های طبیعی، گردشگری و کاهش اثر تخریبی امواج و بادهای با اهمیت‌اند و کاشف این گیاه دانشمند ایرانی ابوعلی سینا است.



شکل ۲۹-۴- جنگل‌های حرّا

### بیشتر بدانیم



– آیا می‌دانید روزهای درختکاری چه زمانی است؟  
هفته منابع طبیعی از ۱۵ لغایت ۲۱ اسفند است و در این روزها همه ساله ادارات منابع طبیعی شهرستان‌های زهک، زابل، زاهدان، ایرانشهر، چابهار و ... اقدام به توزیع نهال می‌کنند.





شکل ۳۰-۴- تولید نهال در استان

۲- وضعیت مراتع استان : بیش از ۵۶ درصد از مساحت استان را مراتع با وسعت ۱۰/۵ میلیون هکتار پوشانده است. استان سیستان و بلوچستان حدود ۱۳ درصد از مراتع کل کشور را در خود جای داده است. میانگین تولید مراتع استان ۶۴۷/۷۵۸ تن علوفه در سال است که معاش ۱۵۲۹۹ خانوار عشایری و روستایی را تأمین می‌کند. مراتع استان از خوب، متوسط، فقیر تا خیلی فقیر طبقه‌بندی می‌شوند که کمترین آن مراتع خوب با ۲ درصد و بیشترین آن مراتع فقیر تا خیلی فقیر است که ۸۹/۵ درصد مراتع استان را به خود اختصاص داده است. این استان به جهت ویژگی‌های اقلیمی و توپوگرافی دارای تنوع گیاهی منحصر به فردی است. گونه‌های فراوان و با ارزش دارویی که تاکنون در استان شناسایی شده، گویای این واقعیت است.

جدول ۱-۴- مساحت مراتع استان بر حسب هکتار

مراتع خوب	۲ درصد	۲۱۳,۲۷۲ هکتار
مراتع متوسط	۸/۵ درصد	۹۰۱,۴۰۴ هکتار
مراتع فقیر و خیلی فقیر	۸۹/۵ درصد	۹,۴۵۰,۴۲۷ هکتار

مهم‌ترین دلایل اهمیت مراتع استان

۱- حفظ خاک در برابر فرسایش آبی و بادی.

۲- تأمین علوفه دام‌ها.

۳- استفاده از گیاهان دارویی، خوراکی و صنعتی.





شکل ۳۱-۴ چشم اندازهایی از مراتع استان

### روند بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع استان

جنگل‌ها و مراتع سرمایه ملی هستند و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع استان زمانی متعادل خواهد بود که میزان تولید با بهره‌برداری از آنها تناسب داشته باشد.

### عوامل تخریب جنگل‌ها و مراتع استان

آیا درباره علل تخریب جنگل‌ها و مراتع استان اندیشیده‌اید؟

عوامل مؤثر در تخریب جنگل‌ها و مراتع استان دو دسته‌اند :

۱- عوامل طبیعی : بارش اندک، بادهای شدید، خشکسالی‌های دوره‌ای

۲- عوامل غیر طبیعی و انسانی : چرای بی‌رویه دام‌ها، توسعه شهرنشینی و سکونتگاه‌ها، چرای زودرس، بوته‌کشی جهت

مصارف سوخت و عدم آگاهی مردم از اهمیت منابع با ارزش جنگل‌ها و مراتع



## راه‌های ترمیم جنگل‌ها و مراتع در استان

الف) حفظ و گسترش جنگل‌ها

ب) حفظ مراتع و زمین‌های کشاورزی

ج) کنترل حرکت ماسه‌های روان

د) توسعه طرح‌های آبخیزداری (هلالی‌های آبگیر و بندآب‌ها و ...)



شکل ۳۳-۴- هلالی‌های آبگیر



شکل ۳۲-۴- آب‌بندها

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- ۱- مهم‌ترین منابع آبی نزدیک به محل زندگی خود را نام ببرید.
- ۲- نوع خاک‌های محل زندگی خود را بنویسید.
- ۳- از عوامل تخریب جنگل‌ها و مراتع دو مورد دیگر را بیان کنید.

## زندگی جانوری

به موازات تنوع گیاهی منحصر به فرد استان، تنوع جانوری ویژه‌ای نیز در این منطقه دیده می‌شود. جانوران کمیابی مانند: گونه‌های در معرض انقراض تمساح پوزه کوتاه ایرانی (گاندو)، خرس سیاه، سنجاب راه راه بلوچی، همچنین حیواناتی مثل



شکل ۳۴-۴- چنگر(چور)

## جغرافیای طبیعی استان

لاک پشت، خرگوش، شغال، روباه، بز، عقاب دشتی و پرندگانی چون چنگر (چور)، دراج، هوبره و ماهی‌هایی از قبیل: گل خورک، ماهی کپور و پرندگان خاص شبه قاره هند و مهاجر از سبیری در فصول مختلف به زیبایی طبیعت استان و به ویژه مناطق آبی آن می‌افزاید.



هوبره



عقاب دشتی



گاندو (تمساح پوزه کوتاه)

شکل ۳۵-۴ حیوانات بومی استان



## درس پنجم: مسائل محیط زیستی و راه حل های آن

آیا می دانید کدام مشکلات محیط زیستی، استان ما را تهدید می کند؟ در دهه های اولیه قرن بیست و یکم نگرانی های محیط زیستی فرا روی بشر همچون رشد جمعیت، استفاده بی رویه منابع طبیعی، نابودی زیستگاه های حیات وحش، انقراض گونه های گیاهی، جانوری و انواع آلودگی ها، ارتباطی درونی با یکدیگر دارند و به گونه ای بی سابقه زمین را به عنوان زیستگاه بشر با خطر مواجه کرده است. تخریب لایه اوزن، گرم شدن زمین، گازهای گلخانه ای، بارش باران های اسیدی و بیابان زایی مثال هایی از آثار جهانی محیط زیستی هستند. در استان سیستان و بلوچستان با توجه به شرایط اقلیمی خشک و نیمه خشک، افزایش روزافزون جمعیت و گسترش آلودگی هوا، آب و خاک و همچنین آلودگی صوتی، مسائل محیط زیستی در آن از اهمیت خاصی برخوردار است.

در این درس با خلاصه ای از مسائل محیط زیستی استان آشنا می شوید.



شکل ۲-۵- آلاینده های هوا



شکل ۱-۵- جمع آوری زباله ها

### آلودگی هوا

منابع عمده آلودگی هوا عبارتند از: منابع طبیعی و منابع مصنوعی که بر اساس منبع، منشأ، ترکیبات و آثار فیزیولوژیکی متفاوت است.

#### الف- منابع طبیعی آلودگی هوا

۱- توفان ها و گرد و غبار: توفان هایی که در مناطق شمالی استان (بادهای ۱۲۰ روزه) می وزند، به خصوص در زمان بی آبی دریاچه هامون مقادیر زیادی از مواد معلق را به همراه دارند که باعث آلوده کردن هوا می شوند.





شکل ۳-۵- آلوده‌کننده‌های هوا (وزش توفان، گرد و غبار)



شکل ۴-۵- آلودگی ناشی از آتشفشان

۲- آتشفشان: آتشفشان نیمه فعال تفتان از طریق رهاسازی موادی مانند خاکستر، دود و گاز گوگرد باعث آلوده شدن محیط می‌شود.

### راه‌حل‌های مقابله با مسائل محیط زیستی هوا

- ۱- ایجاد چندین ایستگاه پایش آلاینده‌های فرامرزی و پالایش آلودگی هوای سیستان
- ۲- تثبیت ذرات گرد و غبار در محل و کانون ایجاد آن
- ۳- نهال‌کاری، ایجاد پوشش گیاهی و بوته‌کاری در مسیر حرکت بادهای  
(ب) منابع آلودگی مصنوعی
  - ۱- وسایط نقلیه موتوری
  - ۲- صنایع و نیروگاه‌ها
  - ۳- سیستم‌های گرم‌کننده منابع خانگی و تجاری
  - ۴- سوزاندن زباله‌ها



## برای مطالعه

جدول ۱-۵ - منابع آلوده کننده محیط هر یک از شهرستان ها

منابع آلوده کننده	منطقه و شهرستان	نوع آلودگی	راه حل ها
کوره های آجرپزی	زابل، سراوان، ایرانشهر	هوا	نصب سوخت پاش برقی
کارخانجات سیمان	سیستان و خاش	هوا	نصب الکتروفیلترهای مناسب - احداث فضای سبز
افزایش تعداد خودرو	زاهدان، ایرانشهر، زابل	هوا	از رده خارج کردن خودروهای فرسوده - احداث فضای سبز
نیروگاه های دیزلی	زابل، ایرانشهر	هوا و صوت	احداث نیروگاه های منطبق با محیط زیست و جلوگیری از توسعه ناهمگون شهرها و تأسیسات
فرودگاه ها	زاهدان	صوت	احداث فرودگاه ها در فاصله دورتری از شهرها و گسترش فضای سبز اطراف آنها
فعالیت های بندری و صنایع شیلاتی	چابهار	آب	مدیریت ساحلی، احداث فرودگاه در فاصله دورتری از شهرها و گسترش فضای سبز اطراف آنها
محل های دفع زباله	کلیه شهرهای استان	خاک، آب، هوا	احداث کارخانه بیوکمپوست در زاهدان و مدیریت بر نحوه دفع زباله در مابقی شهرستان

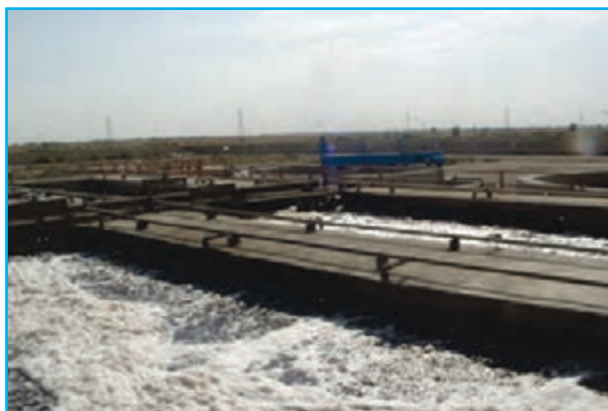
## آلودگی آب ها

الف) منابع آلاینده آب های سطحی و دریایی: منابع آلوده کننده دریا شامل مواد زاید جامد خانگی و شهری، پساب های صنعتی، خانگی، کشاورزی و تخلیه آب توازن کشتی ها و ... می باشند.

ب) منابع آلاینده آب های زیرزمینی استان: به دلیل کاهش شدید بارش در استان، فشار بر منابع آب زیرزمینی به عنوان عمده ترین منابع آب شرب و کشاورزی افزایش چشمگیری یافته و باعث افت سطح آب های زیرزمینی شده و بهره برداری بی رویه از منابع آب که ناشی از خشکسالی ها و افزایش جمعیت است، منجر به کاهش کیفیت آب شده است.



شکل ۵-۵ - آلودگی آب ها (تخلیه آب توازن کشتی ها)



شکل ۶-۵- تصفیه‌خانه فاضلاب

### برخی از راه‌حل‌های مقابله با آلودگی آب‌ها

- ۱- ضرورت مدیریت صحیح آب در بخش کشاورزی
- ۲- ایجاد شبکه‌های تصفیه فاضلاب شهری و روستایی
- ۳- جلوگیری از ورود فاضلاب‌های انسانی، تجاری و صنعتی به آب‌ها

### آلودگی صوتی

تولید سروصدا یکی از عوارض جنبی بسیاری از صنایع و وسایط نقلیه است و پیامدهای منفی بر موجودات زنده به‌ویژه انسان دارد که خطر آن نیز کمتر از باکتری‌ها و ویروس‌های بیماری‌زا نیست. از جمله آلودگی‌های صوتی می‌توان به تردد وسایط نقلیه، قرار گرفتن بعضی فرودگاه‌ها به دلیل توسعه ناهمگون شهری در مجاورت مناطق مسکونی و نیروگاه‌های دیزلی بعضی شهرستان‌ها اشاره کرد.

### برخی از راه‌حل‌های مقابله با آلودگی صوتی

- ۱- جلوگیری از تردد وسایط نقلیه سنگین مانند کامیون در طول شبانه روز در سطح شهرها
- ۲- از رده خارج نمودن نیروگاه‌های دیزلی و احداث نیروگاه‌های منطبق با محیط زیست
- ۳- توسعه فضای سبز اطراف فرودگاه‌ها، کارخانه‌ها و یا انتقال آنها به نقاط دورتر



شکل ۷-۵- آلودگی صوتی ناشی از وسایل نقلیه





## آلودگی خاک

خاک مهم ترین منبع تأمین غذای انسان و دیگر جانوران است. افزایش جمعیت همراه با به کارگیری روش های غلط بهره برداری از منابع طبیعی موجب تخریب خاک می شود و استفاده بی رویه از کودها، به ویژه کودهای شیمیایی موجب آلودگی خاک شده است. برخی از راه های مقابله با آلودگی خاک در استان عبارت اند از:

- ۱- احداث کارخانه بیوکمپوست در مرکز استان
- ۲- مدیریت بر دفع اصولی زباله
- ۳- احداث سیستم های تصفیه فاضلاب شهری و صنعتی در برخی از شهرهای استان

## آلودگی های حیوانی

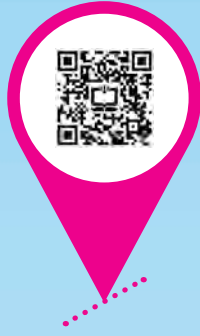
آلودگی های حیوانی نگهداری حیوانات و پرندگان در محیط زندگی از منابع آلودگی حیوانی هستند که فعالیت ناشی از آن باعث می شود ذرات بیولوژیک (باکتری ها و ویروس ها) گازهای ناشی از فساد و تخمیر مواد، در فضای اطراف منتشر شود که در آلودگی محیط و هوا مؤثرند.

## فعالیت



### دانش آموز عزیز

- ۱- مناطق تحت مدیریت محیط زیستی استان شما کدام اند؟
- ۲- در شهر و محل زندگی تان چه مسائل و مشکلات محیط زیستی وجود دارند؟
- ۳- شما چه راه حل های دیگری برای مسائل و مشکلات محیط زیستی شهر و محل زندگی خود ارائه می دهید؟



# فصل دوم

جغرافیای انسانی استان سیستان و بلوچستان





## درس ششم: تقسیمات سیاسی استان



قبل از تصویب تقسیمات کشوری در سال ۱۳۱۶ که در آن تقسیم‌بندی جدیدی به نام «استان» ایجاد شد، از واژه «ایالت» و «ولایت» استفاده می‌شد. براساس جدیدترین تقسیمات کشوری تا اوایل ۱۳۹۲ استان سیستان و بلوچستان دارای ۱۸ شهرستان، ۳۷

شهر، ۴۷ بخش، ۱۱۱ دهستان و حدود ۹۲۸۵ روستاست.

به نقشه روبه‌رو نگاه کنید. این نقشه جدیدترین تقسیمات سیاسی استان سیستان و بلوچستان را نشان می‌دهد.



شکل ۱-۶- نقشه تقسیمات سیاسی استان سیستان و بلوچستان

تعداد شهرستان، بخش، شهر و دهستان براساس تقسیمات کشوری

جدول ۱-۶ - مقایسه تقسیمات سیاسی استان سیستان و بلوچستان طی سال‌های ۸۸-۱۳۶۵

سال	تعداد شهرستان	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان
۱۳۶۵	۶	۲۳	۱۱	۷۰
۱۳۷۵	۷	۲۹	۱۶	۹۰
۱۳۸۰	۸	۳۲	۳۱	۹۴
۱۳۸۴	۱۰	۳۷	۳۲	۹۸
۱۳۸۵	۱۰	۳۷	۳۲	۹۸
۱۳۸۶	۱۰	۳۷	۳۲	۹۸
۱۳۸۷	۱۴	۴۰	۳۶	۱۰۲
۱۳۸۸	۱۴	۴۰	۳۷	۱۰۲
۱۳۹۲	۱۸	۴۷	۳۷	۱۱۱

### فعالیت

#### دانش آموز عزیز

- تحقیق کنید قبل از اینکه نام سیستان و بلوچستان بر روی استان گذارده شود از چه نام‌های دیگری استفاده می‌شده و رسمیت داشته است؟
- با توجه به شکل ۱-۶ (نقشه تقسیمات سیاسی استان سیستان و بلوچستان) نام شهر، بخش و دهستانی را که در داخل محدوده شهرستان محل زندگی شما قرار دارد، بنویسید.
- تعداد شهرستان‌ها، بخش‌ها، شهرها و دهستان‌ها در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۸۸ را با هم مقایسه کنید.





## برای مطالعه

جدول ۲-۶- تقسیمات سیاسی استان سیستان و بلوچستان

شهرستان	بخش	شهر	دهستان
ایرانشهر	بزمان	بزمان	بزمان آبریس
	بمپور	بمپور محمدان	بمپور شرقی بمپور غربی
	مرکزی	ایرانشهر	ابتر ، حومه ، دامن
چابهار	پلان	—	پلان
	دشتیاری	نگور	باهوکلات سند میرثوبان نگور
	مرکزی	چابهار	پیرسهراب کمیل سلیمان
خاش	ایرندگان	—	ایرندگان کهنوک
	مرکزی	خاش	اسماعیل آباد پشتکوه سنگان کارواندر کوه سفید
	نوک آباد	نوک آباد	اسکل آباد تفتان جنوبی گوهرکوه نازیل
دلگان	جلگه چاه هاشم	—	جلگه چاه هاشم
	مرکزی	گلمورتی	دلگان گنبدعلوی هودیان
زابل	مرکزی	زابل بنجار	بنجار

## جغرافیای انسانی استان

ایرافشر آشار	-	آشار	مهرستان
بیرک مهرستان	مهرستان	مرکزی	
چشمه زیارت حرمک	زاهدان	مرکزی	زاهدان
دومک نصرت آباد	نصرت آباد	نصرت آباد	
شورو کورین	-	کورین	
جزینک خمک	-	جزینک	زهک
خواجه احمد زهک	زهک	مرکزی	
بم پشت کشگان کوهک و اسفندک	سیرکان	بم پشت	سراوان
جالق کله گان ناهوک	جالق	جالق	
حومه گشت	سراوان گشت محمدی	مرکزی	
پارود ، مورتان	-	پارود	سرباز
پیشین ، زردین	پیشین	پیشین	
سرباز سرکور کیشکور مینان نسکند	سرباز	سرباز	
راسک و فیروزآباد جکیگور	راسک	مرکزی	
سیب و سوران پسکوه	سوران	مرکزی	سیب و سوران
هیدوچ ، کنت	هیدوچ	هیدوچ	



زراآباد شرقی، زراآباد غربی	زراآباد	زراآباد	کنارک
جهلیان، کهیر	کنارک	مرکزی	
ساربوک، حمیری	-	ساربوک	قصر قند
تلنگ، شارک	-	تلنگ	
هبتو هلونچکان	قصر قند	مرکزی	
حومه، انده	میرجاوه	مرکزی	میرجاوه
لادیزو جون آباد، تمین	-	لادیز	
ریگ ملک، تھلاب	-	ریگ ملک	
بنت توتان و مھمدان دستگرد	بنت	بنت	نیک شهر
لاشار جنوبی لاشار شمالی	اسپکه	لاشار	
چاهان، مخت، هیجان، مھبان	نیک شهر	مرکزی	
چانف کهیری	-	آهوران	
ادیمی، بزی	ادیمی	مرکزی	نیمروز
سفیدآبه، قایم آباد	-	صابری	
تیمورآباد، کوه خواجه	-	تیمورآباد	هامون
محمدآباد، لوتک	محمدآباد	مرکزی	
اکبرآباد، قرقری	-	قرقری	هیرمند
جهان آباد دوست محمد مارگان	دوست محمد	مرکزی	
فنوج	فنوج	مرکزی	فنوج
مسکوتان			
کتیج	-	کتیج	
محترم آباد			

## درس هفتم: شیوه‌های زندگی در استان



به تصاویر زیر نگاه کنید و آنها را با هم مقایسه کنید.  
شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها را بیان کنید.



شکل ۲-۷- زندگی روستایی بلوچستان



شکل ۱-۷- زندگی عشایری سیستان



شکل ۳-۷- زندگی شهری





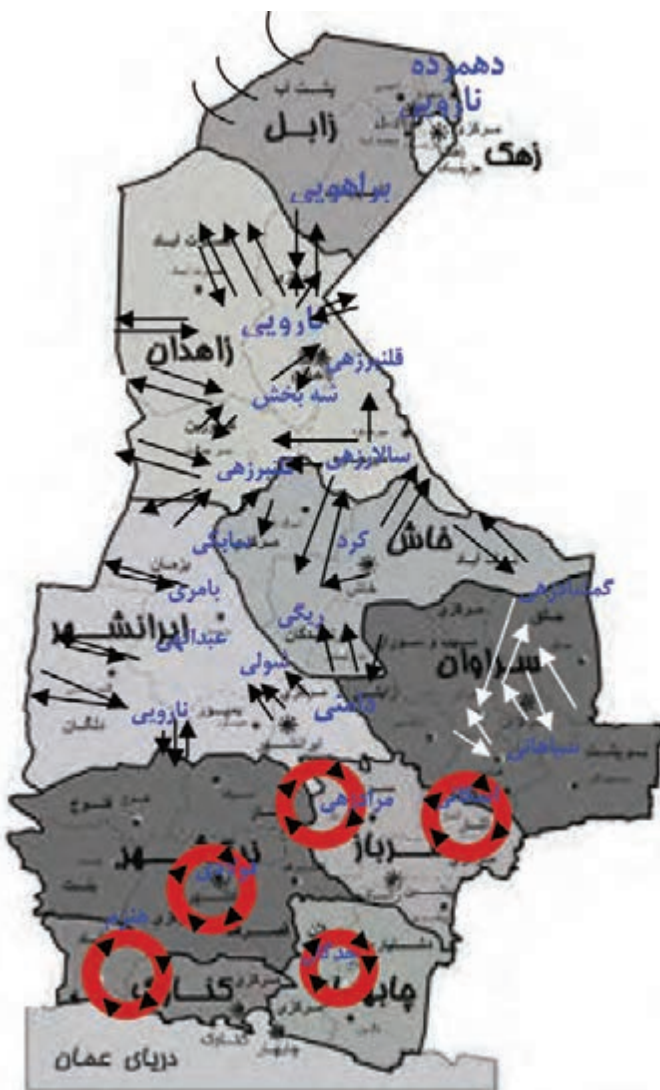
در استان سیستان و بلوچستان سه شیوه زندگی رایج است که در این درس با برخی از ویژگی های آنها آشنا می شویم.

## زندگی عشایری

علاوه بر زندگی شهری و روستایی، در استان نوع دیگری از زندگی وجود دارد که به آن زندگی عشایری گفته می شود. عشایر به کسانی می گویند که ویژگی های کوچندگی و زندگی اجتماعی - قبیله ای دارند (از یک طایفه تشکیل شده اند) و ارتباط مستقیمی با طبیعت دارند. مراتع و علفزارها نقش اساسی در زندگی عشایری دارند زیرا معیشت آنها بر اساس دامداری است. کوچ در بین عشایر به دو صورت رایج است:

۱- کوچ برون استانی: این نوع کوچ که از نوع بلند و مستقیم است، خاص عشایر شمال استان می باشد. مسافت این کوچ بین ۱۵۰ تا ۳۰۰ کیلومتر و مقصد آن مراتع بیلاقی خراسان جنوبی (شهرستان های سریشه؛ نهبندان و بیرجند) است.

۲- کوچ درون استانی: این نوع کوچ به دو شکل کوتاه و دورانی انجام می شود. مسافت این کوچ بین ۱۰ تا ۵۰ کیلومتر است که داخل قلمروهای زیستی عشایری صورت می گیرد و بیشتر در بلوچستان رایج است. عشایر زندگی اجتماعی - قبیله ای (طایفه) دارند و با هم خویشاوند هستند. آنها مردمانی سخت کوش اند و زنان عشایر استان همانند مردان در امور دامداری، تهیه شیر، لبنیات و حتی صنایع دستی فعالیت دارند.



شکل ۴-۷- نقشه انواع کوچ عشایر استان

### اقتصاد عشایر

اقتصاد عشایر استان مٔکی بر دام (بز، شتر، گوسفند و گاو) است که تولیدات دامی آنها شامل (گوشت، شیر، پشم، مو و کرک، پوست، کود دامی و ...) است. عشایر استان ۲۵ درصد تولیدات دامی و بخش قابل توجهی از تولیدات صنایع دستی استان را در اختیار دارند. در واقع هر چادر عشایری یک کارگاه تولیدی است. ساختار اقتصاد عشایر بر مبنای مشارکت همهٔ اعضای خانوار به خصوص زنان بنا شده است. گرایش به کشاورزی به خصوص باغداری در دههٔ گذشته بین خانوارهای عشایر از رشد چشمگیری برخوردار بوده است. همین امر نشان از علاقهٔ خانوارهای عشایر به اسکان و تغییر معیشت به منظور افزایش درآمد است. اجرای طرح‌های ساماندهی و اسکان عشایر در کانون‌های توسعه (نقاط مناسب از نظر موقعیت مکانی و دسترسی به زیربناها و منابع آب و خاک) نتایج مثبت زیادی دارد؛ از جمله:

- ۱- ایجاد اشتغال پایدار
- ۲- افزایش درآمد خانوارها
- ۳- جلوگیری از مهاجرت و حاشیه‌نشینی و مشکلات بعدی آنها
- ۴- ارائهٔ خدمات زیربنایی (بهداشت، آموزش و ...)



شکل ۶-۷- آبرسانی سیار به عشایر بلوچستان



شکل ۵-۷- تأمین انرژی خورشیدی برای عشایر بلوچستان

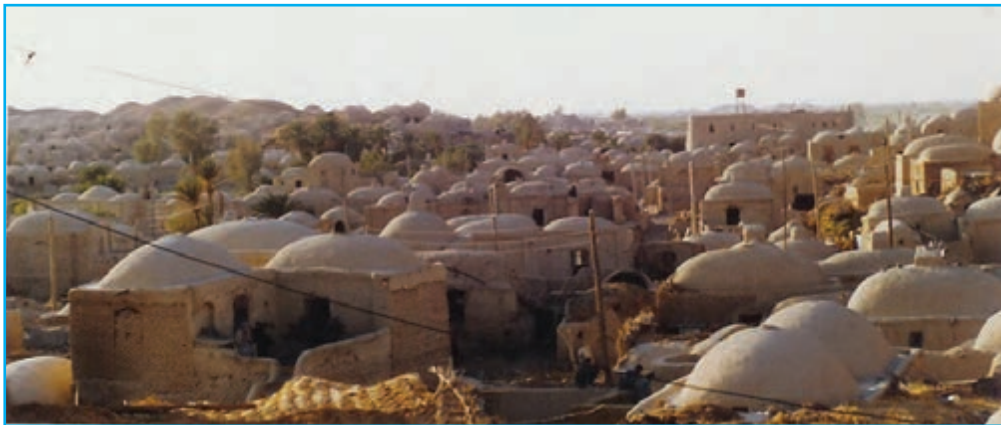
### زندگی روستایی

چه عواملی در شکل‌گیری روستاهای استان نقش دارد؟ همان‌طور که می‌دانید عوامل جغرافیایی به ویژه آب کافی و خاک مناسب از مهم‌ترین عوامل استقرار و تکوین آبادی‌های روستایی به شمار می‌روند. بنابراین قرار گرفتن روستاها بر اساس عوامل طبیعی (آب و خاک) در دشت، کوهپایه، کوهستان و ... به طور بالقوه می‌تواند محدودیت و یا قابلیت توسعه به حساب آید. در استان سیستان و بلوچستان اساس زندگی روستایی بر پایهٔ کشاورزی، باغداری، صنایع دستی، صید ماهی و ... استوار است.



## ساختار روستاهای استان

اصولاً در روستاها ۲ شکل مشخص وجود دارد: روستاهای متمرکز و روستاهای خطی یا طولی  
۱- روستاهای متمرکز: در مناطق خشک و نیمه خشک کشور به ویژه استان سیستان و بلوچستان، اینگونه روستاها شکل گرفته اند. یکی از علل عمده تشکیل روستاهای متمرکز وجود منابع آب است.



شکل ۷-۷- چشم اندازی از روستای متمرکز (قلعه نو)

۲- روستاهای خطی یا طولی: این روستاها ترکیبی از روستاهای متمرکز و پراکنده اند. وجود رودخانه و استقرار خانه های روستایی در حاشیه رودخانه و یا استقرار روستا در امتداد کف درّه یا در امتداد جاده موجب پیدایش روستاهای خطی شده است. مانند روستای دامن در ایرانشهر که در امتداد رودخانه دامن تشکیل شده است.  
در استان سیستان و بلوچستان روستاهای متمرکز نسبت به سایر روستاها برتری دارند. روستاهای خطی نیز در امتداد رودخانه ها، درّه ها یا کوهپایه ها و جاده ها قرار گرفته اند، اما از نظر تعداد در مقایسه با روستاهای متمرکز درصد بسیار پایینی دارند. بر اساس منابع طبیعی (آب و خاک مساعد) در شمال، روستاها به هم چسبیده اند، ولی در جنوب استان به علت کمبود منابع (آب و خاک مساعد) فاصله روستاها از هم زیاد است.



شکل ۸-۷- چشم اندازی از روستای طولی (دامن)



### منابع درآمد روستاییان

اقتصاد جوامع روستایی در استان مٔکی بر کشاورزی و دامداری است. در ناحیهٔ سیستان علاوه بر کشاورزی، بازرگانی (مبادلات مرزی) باغداری و دامداری در حاشیهٔ دریاچهٔ هامون و در صورت پرآبی صید ماهی از راه‌های کسب درآمد خانواده‌هاست. در بخش میانی استان به خصوص روستاهای خاش و ایرانشهر، کشاورزی و دامداری و در بخش جنوبی استان و سواحل مکران علاوه بر کشاورزی، بازرگانی (مبادلات مرزی) و دامداری، پرورش و صید ماهی و زنبورداری رواج دارد.

### صنایع دستی

در شمال استان قالی‌بافی، گلیم‌بافی، پرده‌بافی، پارچه‌بافی، خامه‌دوزی و ... در جنوب استان سکه‌دوزی، حصیربافی، سوزن‌دوزی، سفال‌کلپورگان و ... رواج دارد. در کنار سایر فعالیت‌های روستایی، مردم مناطق مرزی شرق استان مبادرت به مبادلهٔ کالا با مرزنشینان پاکستان و افغانستان می‌کنند که یکی از منابع اصلی درآمد مردم استان است.



شکل ۹-۷- برخی از صنایع دستی استان

### طرح‌های روستا

عبارت از طرحی است که ضمن ساماندهی و اصلاح بافت موجود میزان و مکان گسترش آبی و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل مسکونی، تولیدی، تجاری و کشاورزی و تأسیسات و تجهیزات و نیازمندی‌های عمومی روستایی را حسب مورد در قالب مصوبات طرح‌های ساماندهی فضا و سکونت‌گاه‌های روستایی یا طرح‌های جامع ناحیه‌ای تعیین می‌نماید.





## زندگی شهری

در استان سیستان و بلوچستان شهرنشینی سابقه‌ای دیرینه دارد و قدمت آن به بیش از ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد مسیح می‌رسد. برای نمونه شهر سوخته سیستان دارای سیستم فاضلاب بوده و در زمینه علم پزشکی، پویانمایی (انیمیشن) و ... مترقی بوده است. همچنین از شهری قدیمی به نام بمپور می‌توان نام برد که آثار سفالی به دست آمده در این منطقه نشان از قدمت زیاد آن دارد.

## چگونگی شکل‌گیری شهرهای استان

عوامل جغرافیایی زیر نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری نظام شهری ایفا می‌کنند که عبارتند از:

- ۱- وجود شرایط اقلیمی و آب و هوای مناسب در مناطقی مانند ایرانشهر، سراوان، هیرمند، زابل و بنجار
- ۲- دسترسی به منابع آب و خاک مناسب، شامل مناطق شهری زابل، زهک، بمپور و چابهار
- ۳- وضعیت پستی و بلندی و ناهمواری‌ها، شامل مناطق شهری ایرانشهر، سراوان و خاش



شکل ۱-۷- چشم‌اندازی از شهر زاهدان

در شکل‌گیری شهر زاهدان، عوامل سیاسی بسیار مؤثر بوده است.



نگاهی به تاریخچه زاهدان و تحولات آن: زاهدان را در قدیم دزداب می‌گفتند. این شهر که کوه‌ها آن را احاطه کرده‌اند، قدمت زیادی ندارد. کارگران راه‌آهن یعنی هندی‌ها اولین پایه‌گذاران این شهر بوده‌اند. در سال ۱۳۰۲ دولت وقت دستور به آبادانی شهر داد و در سال ۱۳۰۹ نیز نام زاهدان بر آن گذاشت. در میان ساکنان زاهدان کسی را نمی‌توان یافت که به حق زاهدان را وطن خود بداند. زاهدان شهری چند قومیتی و مهاجرپذیر است. دین و مذهب مهم‌ترین عامل اتحاد و همدلی مردم زاهدان است. وجود اقوام، ادیان و مذاهب اسلامی مختلف این شهر را به الگوی نمادین برای شهرهای ایران و کشورهای دیگر تبدیل کرده است. علت توجه دشمنان اسلام و انقلاب به استان سیستان و بلوچستان، به خصوص شهر زاهدان برای ایجاد تفرقه و سوءاستفاده از درگیری‌های قومی، قبیله‌ای و مذهبی است.

از جمله مراسم مذهبی که هر ساله در زاهدان به صورت چشمگیر برگزار می‌شود، عزاداری مردم در ایام شهادت ائمه اطهار و خاندان پیامبر است که عزاداران اغلب از اقوام سیستانی، یزدی، خراسانی، کرمانی، ترک، بلوچ و... هستند. از آثار تاریخی این شهر، خانه ابویی که در سال ۱۳۱۱ ساخته شده و حسینیه یزدی‌ها را می‌توان نام برد. امروز زاهدان به عنوان یک شهر دانشگاهی و سیاسی (با دانشگاه‌های متعدد و مرکزیت استان) شناخته می‌شود.



شکل ۱۱-۷- مراسم مذهبی عاشورا در زاهدان



## نقش شهرهای استان

در گذشته و امروز شهرهای استان کارایی خاصی را از خود نشان داده‌اند. جدول زیر نقش هر شهر و کارایی آن را نشان می‌دهد.

جدول ۱-۷- نقش هر یک از شهرهای استان سیستان و بلوچستان

نام شهر	نقش شهر	نام شهر	نقش شهر
بزمان	کشاورزی	محمدآباد	صنعتی، کشاورزی
خاش	کشاورزی	زابل	کشاورزی، دانشگاهی
ادیمی	کشاورزی	بنجار	کشاورزی
نوک‌آباد	کشاورزی	دوست‌محمد	کشاورزی
زاهدان	صنعتی، دانشگاهی، خدماتی	جالق	کشاورزی
		راسک	کشاورزی
میرجاوه	کشاورزی، بازرگانی	ایران‌شهر	صنعتی، کشاورزی
نصرت‌آباد	کشاورزی	گلمورتی	کشاورزی
زابلی	کشاورزی	سراوان	کشاورزی
سوران	کشاورزی	اسپکه	کشاورزی
سیرکان	کشاورزی	پیشین	کشاورزی
هیدوج	کشاورزی	چابهار	صنعتی، گردشگری، بازرگانی، شیلات
بنت	کشاورزی		
نگور	کشاورزی	کنارک	صنعتی، شیلات
فنوج	کشاورزی	بمپور	کشاورزی
قصرقند	کشاورزی	سرباز	کشاورزی
نیک‌شهر	کشاورزی	زهک	کشاورزی

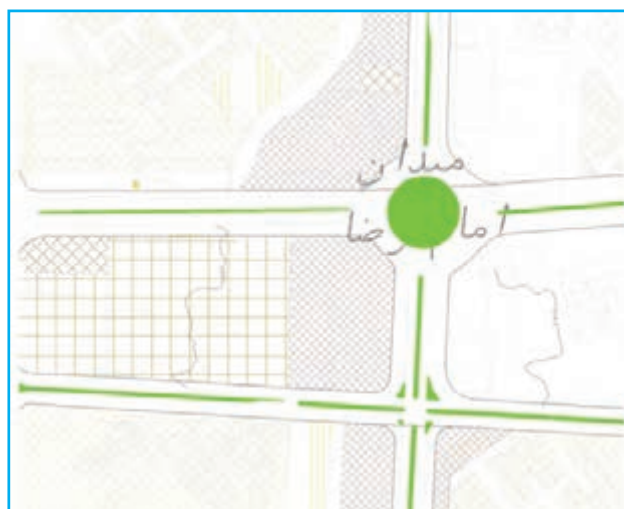
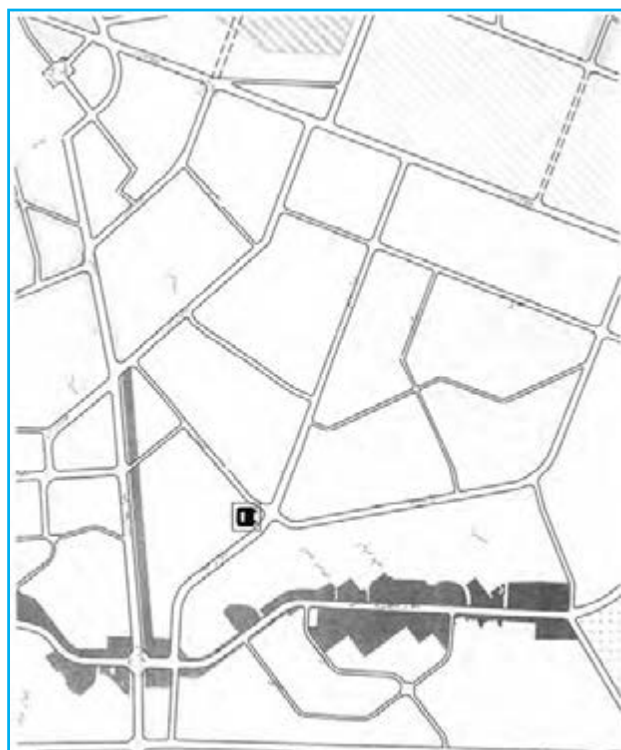
## برنامه توسعه شهری

رشد شهرها در استان ما در دو - سه دهه اخیر سرعت بیشتری گرفته است. با تبدیل نقاط روستایی به شهر و تأسیس شهرداری، افزایش نقاط شهری و تراکم جمعیت همراه با پیدایش مناطق جدید و حومه‌ای در آنها مشکلاتی برای استان ایجاد کرده است. به منظور کنترل رشد شهرها، برنامه توسعه شهری را تدوین می‌نمایند. در این برنامه‌ریزی شهری با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای و مطالعات جغرافیایی و ...، طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها را تهیه می‌کنند. طرح جامع نشان‌دهنده چگونگی شکل‌گیری شهر و توسعه آن در آینده است. این طرح‌ها به خصوص در بافت قدیمی شهرها، خدمات‌رسانی، آتش‌نشانی و نوسازی و ... را تسهیل می‌کند. بیشتر شهرهای استان دارای طرح جامع هستند.

### طرح جامع شهر

طرح جامع شهر عبارت از طرح بلندمدتی است که در آن نحوه استفاده از اراضی و منطقه بندی مربوط به حوزه های مسکونی، صنعتی، بازرگانی، اداری و کشاورزی و تأسیسات و تجهیزات و تسهیلات شهری و نیازمندی های عمومی شهری، خطوط کلی ارتباطی و محل مراکز انتهایی خط (ترمینال) و فرودگاه ها و بنادر و سطح لازم برای ایجاد تأسیسات و تجهیزات و تسهیلات عمومی مناطق نوسازی، بهسازی و اولویت های مربوط به آنها تعیین می شود و ضوابط و مقررات مربوط به کلیه موارد فوق و همچنین ضوابط مربوط به حفظ بنا و نماهای تاریخی و مناظر طبیعی، تهیه و تنظیم می گردد. طرح جامع شهر برحسب ضرورت قابل تجدید نظر خواهد بود.

شهرهای زاهدان، زابل، خاش، سراوان، ایرانشهر، کنارک، زهک، نیک شهر، راسک، چابهار، سوران، دوست محمد، مهرستان، گلپورتنی، میرجاوه، پیشین، قصرقند، نگور، جالق، بنجار، فنوج، بمپور، ادیمی، نوک آباد، محمدان، آسیبچ محمدی طرح جامع دارند.

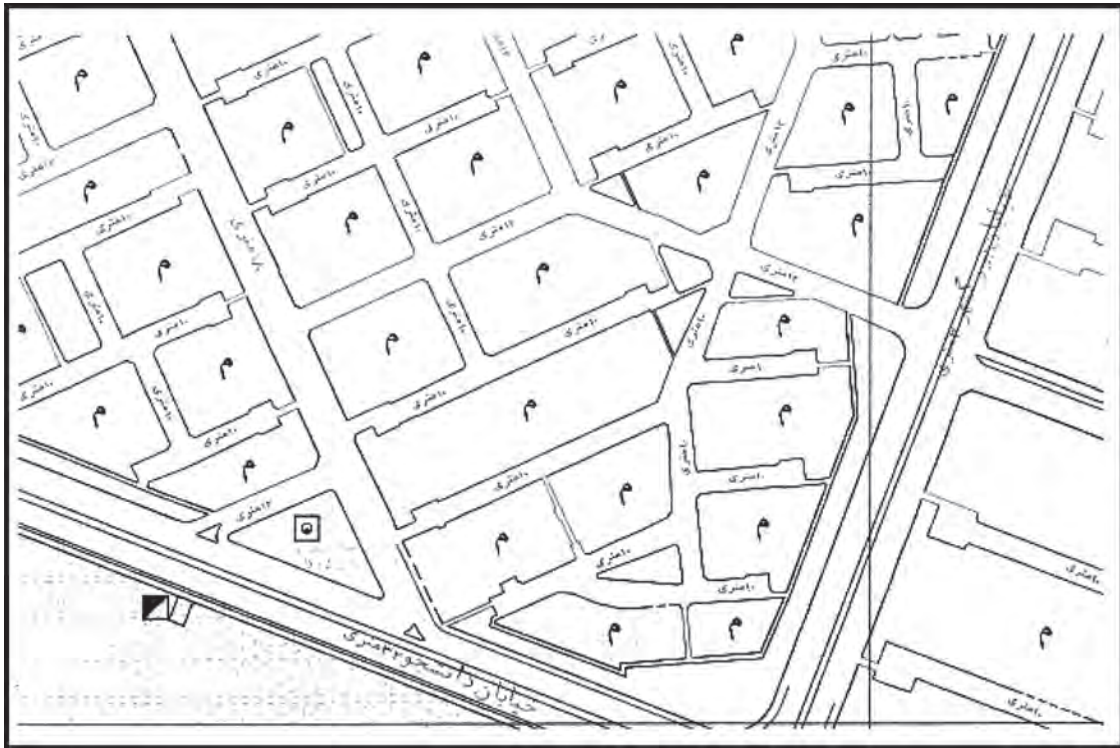


شکل ۱۲-۷- نمونه ای از طرح جامع شهری و پیشنهادی

### موانع توسعه شهری

در اکثر طرح های جامع می توان برخی از عوامل طبیعی و جغرافیایی همچون باغ ها، رودخانه ها، تپه های ماسه ای، زندان، راه آهن و همچنین عوامل نظامی و همجواری با مرز افغانستان و پاکستان را از موانع توسعه شهری نام برد.





### طرح تفصیلی

طرح تفصیلی عبارت از طرحی است که براساس معیارها و ضوابط کلی طرح جامع شهر نحوه استفاده از زمین‌های شهری در سطح محلات مختلف شهر و موقعیت و مساحت دقیق زمین برای هر یک از آنها و وضع دقیق و تفصیلی شبکه عبور و مرور و میزان تراکم جمعیت و تراکم ساختمانی در واحدهای شهری و اولویت‌های مربوط به مناطق بهسازی و نوسازی و توسعه و حل مشکلات شهری و موقعیت کلیه عوامل مختلف شهری در آن تعیین می‌شود و نقشه‌ها و مشخصات مربوط به مالکیت براساس مدارک ثبتی تهیه و تنظیم می‌گردد. شهرهای زاهدان، زابل، راسک، ایرانشهر، سراوان، خاش، کنارک، نیک‌شهر، زهک، چابهار، بنجار، نگور، پیشین، قصرقند، دوست محمد، میرجاوه، گلپورتنی و نیز مهرستان، جالق و نوک آباد طرح تفصیلی دارند.



شکل ۱۳-۷- نمونه‌ای از طرح تفصیلی شهری

### بیشتر بدانیم



برخی از طوایف، گروه‌های قومی و تیره‌های ساکن در استان سیستان و بلوچستان عبارت‌اند از: سنجرانی، میر(میری)، کیانی، شهرکی، میرشکار(میرشکاری)، شهریاری، کیخا، سرابندی، سرگزی، کلاتری، جهانتیغ، نارویی، بزی، نوری، دهمرده، دلارامی، سندگل، کول، شیخ، حیدری، سالاری، راشکی، سراوانی، خمر، سارانی، بودینه، ارباب، بختیاری، رخشانی، نورا، براهویی، شیبک، اربابی، سرحدی، سیاسر، سادات، گرگیج، نهتانی، ریگی، اسماعیل زهی (شه‌بخش)، یارمحمدزهی (شه‌نوازی)، سالارزهی، جمالزئی، چاری، سجادی، بامری، دامنی، عبدالمهی، مبارکی، بلیده، دهواری، سپاهی، میرمرادزهی، بارکزایی، رئیسی، بزرگ‌زاده، گمشادزهی، سیاهانی، سردارزایی، نوشیروانی، شیرانی، هراتی، شیخ‌لنگی، لکزایی، کشانی، کوهکن، کمالی، کلبعلی، گنجعلی، گلوی، پهلوان، خدری، کته‌لوک، درگی، جر، بندانی، آیل، باران‌زهی، خاشی، زور، کاظمی، مرادقلی، برهان‌زهی، بالشنده، تمیندانی، حوت، شکرزهی، برخوردار، بامدی، بارانی، تیلر، اردنی، اله‌دو، ارجونی، سنجولی، فخریه، عارفی، مشتاقی، قهقایی، قزاق، رهدار، رامرودی، سرگلزایی، ماهککی، زرهی، فراهی، درهی، اسکانی، کلکلی، ازبک‌زائی، راز، چشک، تجگی، جدیدالاسلام، قروتخوار، نخعی، محمودی، اوکاتی، محمودزهی، ملاشاهی، کریم‌کشته، جمشیدی، پیری، مختاری، صیادی، گرگ، جمشیدزهی، حسن‌زایی، کرد، کهرزهی، شهلای، هاشمزهی، میربلوچزهی، لاشاری، رحمانزایی، شاهوزایی، درزاده، دهانی، نوشیروانی، امراء، خارا کوهی، ایرندگانی، قنبرزهی، حسین‌بر، جدگال و ... .

و نیز اقوامی از استان‌های خراسان، کرمان، یزد، لرستان، همدان و سایر استان‌های کشور در استان ساکن هستند.



## بنادر استان

**بندر چابهار :** در بخش شمالی دریای عمان واقع شده و از دیرباز کانون داد و ستد، تجارت و دریانوردی بوده است. از نقطه نظر مبادلات بازرگانی، بندر چابهار، به علت موقعیت استراتژیک خود و دستیابی به آب‌های آزاد بین‌المللی، جایگاه ویژه‌ای در انجام فعالیت‌های تجاری و حمل و نقلی کشور از طریق دریا، با سایر کشورهای منطقه دارد. امتیاز خاص و ویژه بندر چابهار، تماس مستقیم و بدون واسطه سواحل مکران با آب‌های آزاد است. در همین زمینه باید اشاره نمود که بندر چابهار، تنها بندر اقیانوسی کشور ما می‌باشد که نزدیک‌ترین فاصله را از طریق اقیانوس هند با آب‌های آزاد بین‌المللی دارد. بندر چابهار در طرح توسعه منطقه مکران یکی از کانون‌های اصلی را تشکیل می‌دهد.



شکل ۱۴-۷- بندر چابهار

**بندر تاریخی تیس :** بندر تیس (طیس)، مهم‌ترین بندرگاه و مرکز بازرگانی در ناحیه تاریخی مکران است. در حال حاضر، این بندر رونق گذشته خود را ندارد. اما تاریخ گذشته بندر کشور، سخن از جایگاه با اهمیت این بندر دارد. به عنوان نمونه می‌توان به «قلعه پرتغالی‌ها» اشاره داشت که به لحاظ قدمت و نوع معماری و نقش این بندر قدیمی در تجارت بین «هندوستان و آسیای شرقی» با ایران و دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس، خاورمیانه و آسیای میانه و قفقاز قابل توجه است.





شکل ۱۵-۷- بقایای قلعه پرتغالی‌ها در بندر تاریخی تیس

از دیگر بنادر صیادی و بازرگانی استان می‌توان به بندر بريس، تنگ، رمين، کنارک، بندر شهید بهشتی (چابهار)، بندر شهید کلاتری، بندر پسایندر اشاره کرد.

### فعالیت

#### دانش‌آموز عزیز

- ۱- در محل زندگی شما چه نوع کوچی بین عشایر رایج است؟
- ۲- کدام نوع روستاها در شهرستان محل زندگی شما بیشتر دیده می‌شود؟ نام ببرید.
- ۳- فرق طرح جامع با طرح تفصیلی شهری چیست؟
- ۴- چند طایفه عمده دیگر در استان می‌شناسید؟ نام ببرید.
- ۵- به نظر شما وجود بندر چابهار، چه شرایط مساعدی را جهت پیشرفت و شکوفایی استان فراهم می‌کند؟



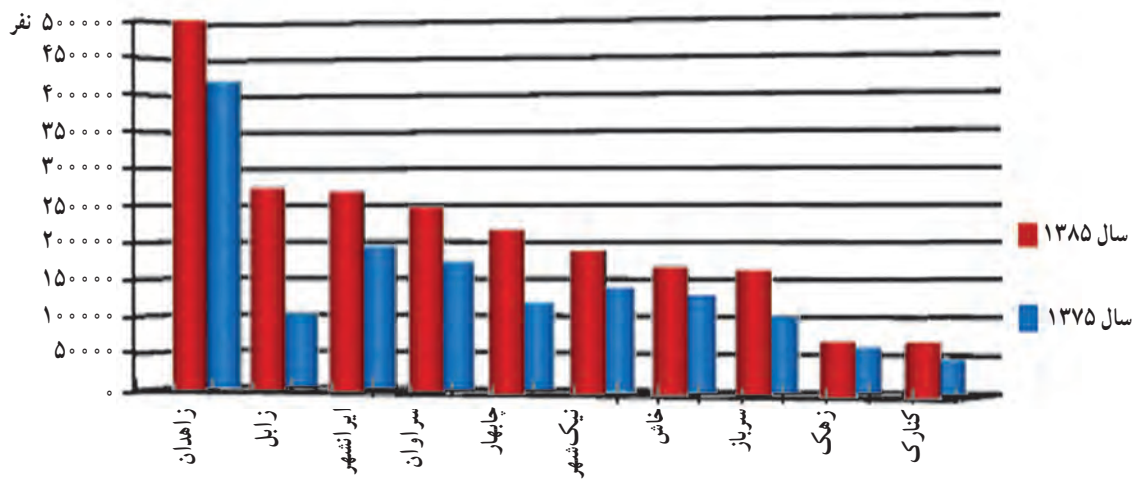


## درس هشتم: جمعیت استان



به شکل ۸-۱ نگاه کنید. این شکل جمعیت شهرستان‌های استان سیستان و بلوچستان در دو سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ را نشان می‌دهد.

- ۱- کدام شهرستان بیشترین جمعیت و کدام کمترین جمعیت را دارد؟
- ۲- جمعیت شهرستان محل زندگی خود را در دو سال ۱۳۷۵-۸۵ مقایسه کنید. این تغییرات به نظر شما چه پیامدهایی دارد؟



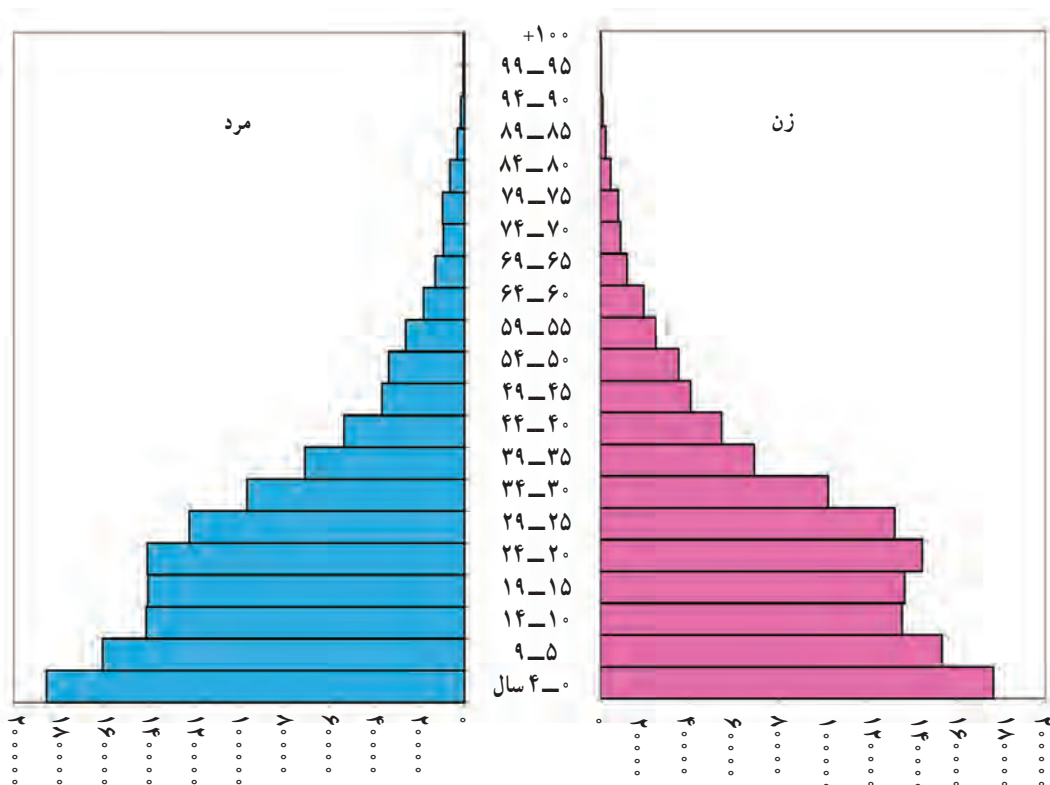
شکل ۸-۱- نمودار مقایسه‌ای جمعیت در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

### الف) ویژگی‌های کلی جمعیت استان

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ استان سیستان و بلوچستان دارای ۲,۵۳۴,۳۲۷ نفر جمعیت بوده که از این تعداد ۱,۸۳,۲۹۰ خانوار شهرنشین، ۲۹۷,۵۹۹ خانوار روستائین و ۶۶۵ خانوار عشایرنشین‌اند. از کل جمعیت استان ۵۰ درصد زن و ۵۰ درصد مرد هستند.

آیا می‌توانید بگویید که میانگین جمعیت هر خانوار شهری، روستایی و عشایر استان چند نفر است؟

شکل ۸-۲ نمودار هرم سنی جمعیت استان سیستان و بلوچستان را نشان می‌دهد. این نمودار دارای قاعده پهن است که نشان‌دهنده افزایش فوق‌العاده گروه‌های سنی پایین به علت زاد و ولد زیاد است.



شکل ۲-۸- هرم سنی استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۹۰

## ب) پراکندگی و تراکم جمعیت استان

همان‌طور که در درس‌های قبلی اشاره شد، استان سیستان و بلوچستان پهناورترین استان کشور و یکی از کم‌تراکم‌ترین استان‌ها محسوب می‌شود و با مساحت ۱۸۱۷۸۵ کیلومتر مربع حدود ۳/۱۱ درصد از وسعت کشور را در برمی‌گیرد. میزان تراکم نسبی جمعیت در استان حدود ۱۳ نفر در هر کیلومتر مربع است.

## برای مطالعه

میزان تراکم نسبی جمعیت شهرهای استان متفاوت است و این میزان در سال ۱۳۸۵ در زاهدان ۱۸/۶۲ نفر، در زابل ۲۳/۱ نفر، زهک ۷۵ نفر، چابهار ۱۶/۴۶ نفر، سرباز ۱۴/۳۲ نفر، سراوان ۸/۷۸ نفر، نیکشهر ۸/۴۸ نفر، خاش ۷/۲۶ و کنارک ۶/۵۴ نفر می‌باشد. بیشترین میزان تراکم نسبی جمعیت استان مربوط به منطقه سیستان است. این منطقه از ویژگی‌های سایر نقاط متراکم کشور که عمدتاً در دشت‌ها و اراضی کم‌ارتفاع متمرکز شده‌اند، برخوردار است. شهرستان کنارک در بین شهرستان‌های استان، پایین‌ترین میزان تراکم را داراست.



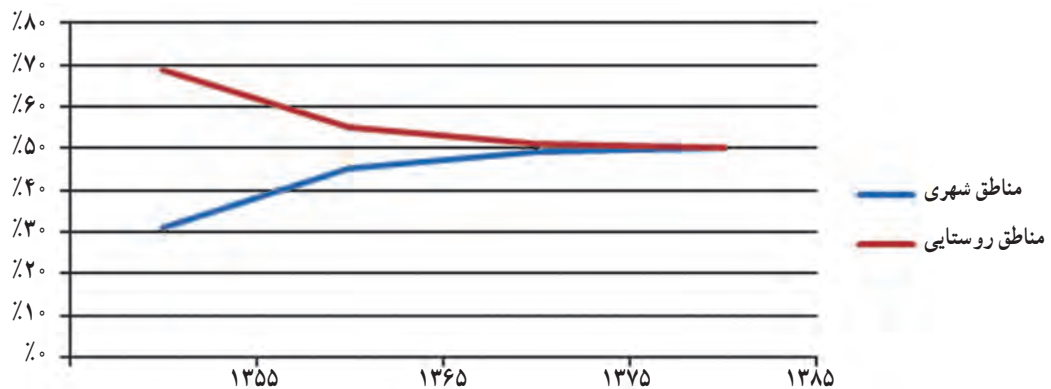
جدول ۸-۱- توزیع جمعیت و درصد آن در شهرستان‌های استان در سال ۱۳۹۰

کل استان	زاهدان	زابل	ایرانشهر	سراوان	چابهار	نیک‌نهر	خاش	سرباز	زهک	کنارک	هیرمند	دلگان	مهرستان	سیب و سوران	نیمروز	هامون	میرجاوه	قصرقند
۲,۵۳۴,۳۲۷	۶۲۲,۸۸۵	۱۷۲,۴۸۲	۲۱۹,۷۹۶	۱۷۵,۷۲۸	۲۴۷,۵۷۷	۱۷۳,۵۴۹	۱۵۴,۸۰۵	۱۶۷,۵۲۵	۷۵-۵۰	۸۲-۰۱	۶۵۴۷۱	۶۲۸۱۳	۵۹۷۸۸	۷۳۱۸۹	۴۵۸۹۶	۴۱۳۴۷	۳۸۵۳۷	۵۵۸۸۸
درصد	۲۴/۵۸	۶/۸۱	۸/۶۸	۶/۹۴	۹/۷۷	۶/۸۵	۶/۱۱	۶/۶۱	۲/۹۷	۳/۲۴	۲/۵۹	۲/۴۸	۲/۳۶	۲/۸۹	۱/۸۱	۱/۶۴	۱/۵۲	۲/۲۱

اطلاعات جمعیت مربوط به سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ و نام شهرستان‌های استان بر اساس تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۲ می‌باشد.

### ج) مهاجرت و پیامدهای رشد جمعیت

در استان سیستان و بلوچستان روند مهاجرت از روستاها به شهرها (مهاجرت داخلی) و ورود مهاجران خارجی از دو کشور پاکستان و افغانستان (مهاجرت خارجی)، از مشکلات اساسی به شمار می‌آید. مهاجرت از روستاها به دلایل خشکسالی‌های چندساله، تمرکز صنایع و فعالیت‌های اقتصادی در شهرها بوده است.



شکل ۳-۸- نمودار روند تغییر جمعیت استان به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۵۵-۸۵

### مهم‌ترین پیامدهای مهاجرت بی‌رویه به شهرها

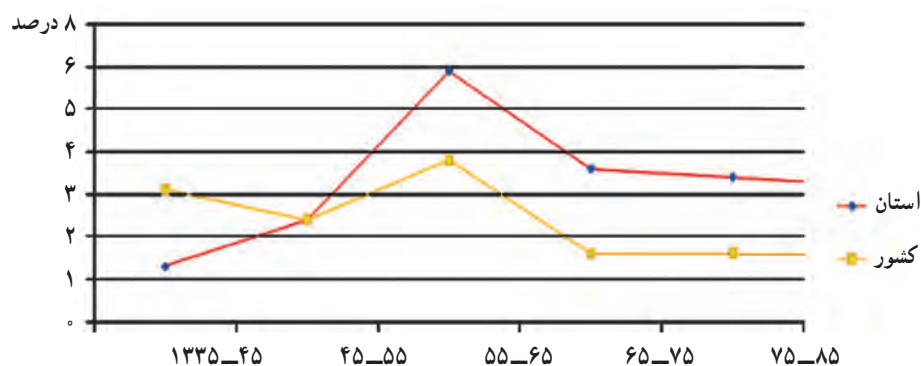
- ۱- پیدایش حاشیه‌نشینی در اطراف شهرهای بزرگ
- ۲- رشد افقی شهرها عدم امکان خدمات‌رسانی مناسب به تمام محلات شهری
- ۳- رشد مشاغل کاذب
- ۴- رشد بیکاری و عواقب سوء آن
- ۵- فشار بر منابع محدود آبی در شهرها

### د) روند افزایش جمعیت در استان

جمعیت استان در طی سه دهه یعنی از ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ بیش از ۳/۴ برابر افزایش یافته است. رشد بسیار سریع جمعیت در دهه

## جغرافیای انسانی استان

۸۵ - ۱۳۷۵ تغییر نرخ رشد جمعیت استان در اوایل دهه، ۳/۳۹ درصد بوده که بالاترین نرخ رشد جمعیت کشور را داشته است. (میانگین نرخ رشد جمعیت کشور در این دهه ۱/۶۱ درصد بوده است). علت رشد سریع جمعیت استان در مقایسه با جمعیت کشور، علاوه بر بالا بودن موالید، ورود مهاجران خارجی از کشورهای مجاور است.



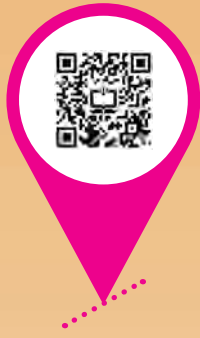
شکل ۴-۸ - نمودار مقایسه‌ای درصد افزایش جمعیت در استان و کشور

## فعالیت

### دانش آموز عزیز: تحقیق کنید

- ۱- جمعیت کشور چین چند نفر است؟
- ۲- تعداد جمعیت هر خانوار چند نفر باید باشد؟ این جمعیت چه تأثیری در توسعه اقتصادی و فرهنگی خانواده‌ها و کشور می‌گذارد؟
- ۳- به نظر شما سرپرست یک خانوار به چند نفر از اعضای خانواده خود می‌تواند در زمینه تحصیل، تغذیه، بهداشت، پوشاک و اشتغال رسیدگی و کمک نماید.
- ۴- به نظر شما برای اینکه کشور ما جمعیتی جوان و فعال داشته باشد، جمعیت هر خانوار چند نفر باشد متناسب است؟





# فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان سیستان و بلوچستان



## درس نهم: مردم‌شناسی فرهنگی استان (آشنایی با آداب و رسوم)



### خصوصیات فرهنگی مردم سیستان و بلوچستان

استان سیستان و بلوچستان مردمانی سخت‌کوش، باایمان، غیور، متعهد، وطن‌دوست، مهربان، مرزدار، رشید، خیراندیش و ساده‌زیست دارد. آنها در میهمان‌نوازی زبانه‌زد عام و خاص‌اند؛ ورود میهمان را به خانه خود، مایه برکت می‌دانند و بر این باورند که روزی میهمان از پیشانی و اقبال خودش است. به بزرگان احترام می‌گذارند و پیوند خانوادگی در طایفه محترم شمرده می‌شود.

ویژگی‌های سیستانی واقعی: «مردمانی خوش‌رفتار، مؤمن، نیکوکار، پرتلاش، کم‌توقع، قدرشناس و اهل علم هستند. مردان و زنان آن پاکیزه و باحمت‌اند، چنان‌که فردی از آنان را به دیگر جای، اندر پاکیزگی یار نباشد و اصالتاً آریایی و ایرانی هستند».

ویژگی‌های بلوچ واقعی: مردم بلوچستان از قدیم‌الایام به صفات نیکویی همچون سخت‌کوشی، میهمان‌نوازی، مؤمن بودن، طالب رزق حلال، امانت‌داری و همیاری شهره‌عام و خاص بوده‌اند. قوم بلوچ، قومی اصالتاً آریایی و ایرانی و وطن‌دوست هستند و به زندگی سخت در بیابان‌ها و کوهستان‌ها عادت دارند. آنها به زبان خاص خود که به بلوچی معروف است، سخن می‌گویند.

### فعالیت



#### دانش‌آموز عزیز

- ۱- ویژگی‌های مردم سیستان چگونه است؟
- ۲- ویژگی‌های مردم بلوچستان چگونه است؟
- ۳- شما کدام یک از ویژگی‌های مردم استان را دوست دارید؟

### بخش‌هایی از ویژگی‌های فرهنگی استان

از جاذبه‌های مهم استان، ویژگی‌های فرهنگی کم‌نظیر آن است. این ویژگی‌ها بیشتر در عناصر فرهنگی همانند زبان، دین و مذهب، لباس، موسیقی، جشن‌ها و آیین‌های مذهبی ملی، صنایع دستی و بازی‌های محلی به چشم می‌خورد.

#### ۱- زبان مردم استان

الف) زبان مردم سیستان: زبان مردم سیستان فارسی دری است که به صورت شکسته تلفظ می‌شود. لهجه سیستانی به زابلی (زاولی) معروف است که ریشه زبان فارسی و یادگار هخامنشیان و اوستاست. در سال ۲۴۷ ه. ق یعقوب لیث صفاری به مرور



زمان دولت مستقل ایران را بعد از تسلط اعراب در سیستان بنا نهاد. وی زبان پارسی دری را زبان رسمی ایران قرار داد که تاکنون رسمیت دارد.

ب) زبان و لهجه بلوچی: این زبان به تحقیق، از جمله گویش‌های مهم ایران است که در اثر دشواری رفت‌وآمد در قرن‌های گذشته و ناآمیختگی با دیگر لهجه‌ها، صورت اصلی کلمات و لغات اصیل این گویش محفوظ مانده است. زبان بلوچی در میان لهجه‌های مختلف پارسی، قدیمی‌ترین شکل و ترکیب را داراست. این زبان به دو گویش تقسیم می‌شود: بلوچی سرحدی و بلوچی مکرانی.

## فعالیت ✓

### دانش آموز عزیز

- ۱- گویش مردمان سیستان چگونه است؟
- ۲- گویش‌های مردمان بلوچستان چگونه است؟

۲- دین و مذهب: قبل از اسلام بیشتر مردم استان زردتشتی بوده‌اند و امروزه اکثریت مردم این منطقه مسلمان‌اند که به دو مذهب شیعه دوازده امامی و سنی حنفی تقسیم می‌شوند. ابوحنیفه، پیشوای مذهب حنفیه از شاگردان امام جعفر صادق (ع) بوده است. از دیرباز در تمام شهرهای استان مسلمانان شیعه و سنی در کنار هم زندگی می‌کنند. آنان از گذشته تاکنون در غم و شادی، مراسم دینی و جشن‌های ملی به طور مشترک حضور می‌یابند.

۳- پوشاک مردم استان: لباس مردان و زنان استان به اقتضای شرایط اقلیمی با لباس مردم دیگر نواحی ایران تفاوت دارد. لباس‌های بومی و سنتی در بعضی مناطق تنها در مراسم خاص پوشیده می‌شود، و در برخی مناطق نیز به فراموشی سپرده شده است، در مناطق مرزی بلوچستان هم لباس محلی و سنتی مردم تحت تأثیر نوع پوشش کشورهای همسایه قرار گرفته و دچار تغییراتی شده است.



شکل ۱-۹- پوشاک و آداب و رسوم استان



## ویژگی های فرهنگی استان

۴- جشن ها، موسیقی، رقص و آواز: جشن عروسی در سیستان و بلوچستان، همراه با اجرای موسیقی شاد و رقص زیبای مردان برگزار می شود. در مراسم عروسی سیستان رقص های گوناگون مانند رقص شمشیر، چوب بازی و رقص با دو چوب اجرا می شود.



شکل ۲-۹- چوب بازی و رقص شمشیر محلی سیستان

### بیشتر بدانیم

موسیقی و رقص: استان سیستان و بلوچستان از نظر آثار فرهنگی، باستانی، گذشته تاریخی و جاذبه های گردشگری جایگاهی والا دارد. این استان از نظر فرهنگ عامه نیز بسیار غنی و شایسته تحقیق و بررسی است. ترانه های عامیانه یا دو بیتی های سیستانی و بلوچستانی بخش مهمی از این گنجینه فرهنگی را شامل می شود. به هر حال موسیقی در استان، بخش جدایی ناپذیر زندگی مردم به ویژه در مراسم شادی است.

موسیقی سیستان: این موسیقی متأثر از احساسات و عواطف هنرمندان خوش ذوق بومی است و با ابزار موسیقی خود، به آسانی می تواند آهنگ های اصیل ایرانی را بنوازند. ابزار موسیقی سیستان، دهل، سُرنا، قیچک، سماع، دف، دایره و ... است.

مشهورترین آوازهای سیستانی: رباعی و رجزخوانی در مراسم عزا و سوگواری ائمه اطهار، دو بیتی و چهاربیتی خوانی در مراسم شادی و مولودی خوانی ها و همچنین ترانه های حنابندان از مهم ترین آوازهای سیستانی به شمار می رود.

موسیقی خاص سواحل مکران و بلوچستان: این موسیقی در میان انواع موسیقی نواحی مختلف ایران، از





شکل ۳-۹- ساز بلوچی

ماهیت و کیفیت ویژه‌ای برخوردار است. به علت همجواری بودن بلوچستان با کشور پاکستان موسیقی آن نیز تحت نفوذ و تأثیر متقابل دو فرهنگ بلوچی و هندی قرار گرفته و باعث شده طی چند قرن اخیر از تأثیرات موسیقی دنیا دور نماند. موسیقی مناطق ایرانشهر طی سالیان دراز، شادی بخش مردم این سامان بوده است. دهل، سرنا و دونلی از جمله سازهای رایج منطقه به ویژه در بمپور و دلگان رونق‌افزای مجالس جشن و سرور

بوده است. از مشهورترین آوازاها که بر ساز منتقل شده‌اند می‌توان زهیروک، لیکو، موتک، آوازهای نازینک، لارو، سپت، شپتاک و ... را نام برد. قیچک، تنبورک، نی، بنجو (شبیبه سه تار هندی) و ... از جمله آلات موسیقی بلوچستان به حساب می‌آیند.

### آیین‌های ملی و مذهبی

۱- مراسم مذهبی: مهم‌ترین مراسم مذهبی استان عبارت‌اند از: عیدفطر، قربان، مبعث و ولادت حضرت محمد(ص) پیامبر اسلام، ولادت حضرت علی(ع)، مراسم آیین نیمه شعبان، مراسم سحرخوانی و رمضان خوانی در شب‌های ماه مبارک رمضان و مراسم عزاداری در ماه محرم با اجرای تعزیه و سوگواری.

۲- محبوب‌ترین آیین‌های ملی: در ایام نوروز به ویژه روز سیزده فروردین مردم به گردش در طبیعت و دیدن آثار تاریخی می‌پردازند؛ جشن می‌گیرند و شادی می‌کنند. مردم این استان مراسم و آیین‌های بسیار زیبایی نیز در هنگام تولد و ازدواج دارند.

۵- بازی‌های محلی استان: بازی‌های محلی مجموعه‌ای از حرکات و فعالیت‌های جسمی و ذهنی است که سبب شادی، سرزندگی، لذت، طراوت و گسترش ارتباط با دیگران می‌شود. ورزش و بازی در استان قدمت زیادی دارد و هنوز هم در بعضی مناطق استان انجام می‌شود. بازی‌ها متناسب با شرایط اقلیمی و اوضاع اجتماعی و فرهنگی مردم سرزمین‌های گوناگون پدید آمده‌اند. از جمله این بازی‌ها می‌توان به بازی خوسو، کبدی، شیطونک و چوب‌بازی در سیستان و بازی لگوش، بکش‌بکش در بلوچستان اشاره کرد. دو مورد از این بازی‌ها را برای نمونه توضیح می‌دهیم.

نحوه بازی کبدی در سیستان: تعداد بازیکنان هر تیم ۱۰ نفر و ابعاد زمین ۱۲ × ۵ متر مربع است. تیم شروع‌کننده بازی از



شکل ۴-۹- کبیدی پسران

خط وسط داخل زمین یک نفر را به داخل زمین حریف می فرستند. فرد مهاجم با گفتن کبیدی سعی دارد با حفظ نفس خود (بدون عمل بازدم) به یکی از افراد تیم مقابل دست بزند و به زمین خود برگردد. اگر نفس بکشد و یا توسط افراد رقیب گرفته شود و به خط نرسد بازنده است و باید از میدان خارج شود. هر بار نوبت به فردی از تیم مقابل می رسد تا زمانی که تمامی بازیکنان یک تیم خارج شوند و بازنده محسوب شوند. در این بازی هیجان انگیز و نفس گیر که بازی بومی سیستان است، قدرت و سرعت حرف اول را می زند.

**نحوه بازی لگوش در بلوچستان:** تعداد افراد شرکت کننده ۵ تا ۱۰ نفر است. در این بازی مثل گرگ بازی ابتدا «ده، بیست، سی، چهل» می کنند و همه می روند کنار و نفر آخر می ماند به نام گرگ با یک لنگ که حالت تاییده دارد و وسیله سوختن بازیکنان است. گرگ با این لنگ بازیکنان دیگر را دنبال می کند. همه افراد برای نجات از گرگ شدن، به اطراف می دوند. وقتی لنگ به فردی اصابت کرد، همان فرد شکست خورده گرگ می شود و لنگ بافته شده را به گرگ تنبل می دهد.

## فعالیت ✓

### دانش آموز عزیز

- ۱- در محل زندگی شما کدام نوع بازی محلی رایج است؟ یکی از آنها را انتخاب و شرح آن را بنویسید.
- ۲- یکی از بازی های محلی را که توضیح داده شده، با همکاری دبیر محترمتان و یا مربی ورزشتان اجرا کنید. در پایان بازی احساس خود را بنویسید.

۶- صنایع دستی: بانوی سیستانی و بلوچ در اوقات فراغت نیز از پای نمی نشینند و به بافتن فرش، گلیم، خورجین، سیاه چادر و همچنین گل دوزی، خامه دوزی می پردازد.



## بیشتر بدانیم

صنایع دستی سیستان: یافته‌های باستان‌شناسی و پژوهش‌های مردم‌شناختی بیانگر این موضوع است که هنرهای بومی و سنتی در سیستان از قدمت بسیار زیادی برخوردار است.

فرش سیستان: قدمت فرش بافی در سیستان به ۲۵۰۰ سال قبل یعنی زمان ورود سکاها به سیستان برمی‌گردد. فرش سیستان در جهان از شهرت زیادی برخوردار است زیرا روش بافندگی سیستانی‌ها به بافته‌های سکایی جهان باستان پیوند می‌خورد و دارای گره ترکی که نشانه‌ای از کهن‌ترین فرش جهان، پارازیک یا پازیریک است.



شکل ۵-۹- فرش سیستان

خامه‌دوزی: خامه‌دوزی نوعی سوزن‌دوزی خاص منطقه سیستان است که نقوش آن با نخ ابریشم روی پارچه نخی دوخته می‌شود. نقوش با توجه به نوع دوختشان حالت برجسته‌ای بر روی پارچه دارند که این حالت موجب زیبایی پارچه می‌شود. کاربرد خامه‌دوزی روی لباس، جانماز، رومیزی، رولباسی، کوسن و عرقچین است. از جمله صنایع دستی دیگر منطقه سیستان حصیربافی، فلزگری، گلدوزی، پولک‌دوزی، آینه‌کاری، پستی‌بافی، نمدمالی، بافت گلیم، سفره‌نخی، پرده‌بافی، توتن‌سازی (قایق محلی) و ... است.



شکل ۶-۹- خامه دوزی سیستان

صنایع دستی بلوچستان: در بلوچستان در کنار زندگی متداول روزمره، زنان هنرمند دست ساخته ها و دست بافته های زیبایی را خلق می کنند که بخشی از آن را خود استفاده و بخشی را هم جهت فروش به نقاط دیگر صادر می کنند. سوزن دوزی، سکه دوزی، دکمه دوزی، سفالگری، پولک و منجوق دوزی مشهورترین هنر زنان این منطقه است.

از دیگر صنایع دستی بلوچستان: آینه کاری، گلیم و سیاه چادر، زیورآلات سنتی، دوخت لباس های زیبای محلی، بلوچی دوزی و صدف بافی را می توان نام برد.



(ب)



(الف)

شکل ۷-۹- نمونه هایی از صنایع دستی بلوچستان





شکل ۸-۹- سوزن‌دوزی بلوچی

### سوغات استان

سوغات محلی سیستان شامل انواع نان لواش، تافتون، غنلمه، بورک، شیرینی جات محلی (کلوچه خرمایی، تجگی، خرمالندو)، آچار (نوعی چاشنی غذا)، کشک زرد و انگور یاقوتی، خربزه و هندوانه زابلی، پوشاک محلی و انواع صنایع دستی است.

سوغات محلی در بلوچستان خرما، میوه‌های گرمسیری (انبه، موز، خربزه درختی)، پوشاک محلی و انواع صنایع دستی است.

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- چند نمونه از صنایع دستی استان را نام ببرید.



# فصل چہارم

پیشینہ و مفاخر استان سیستان و بلوچستان

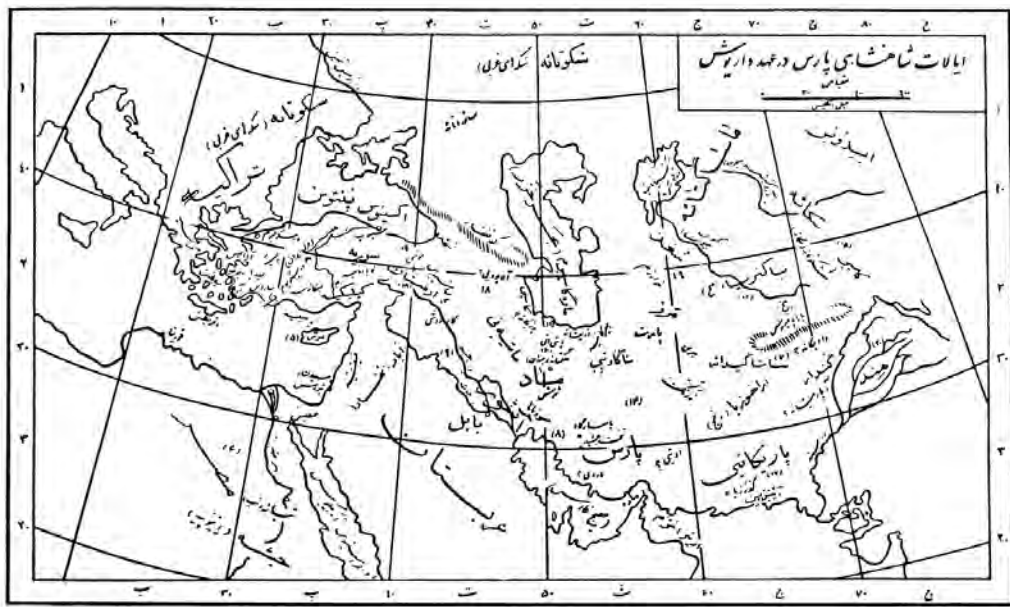




## درس دهم: گذشته استان و مراکز اولیه تمدن



استان سیستان و بلوچستان به دلیل ویژگی‌های طبیعی، خاک حاصلخیز و آب فراوان در برخی از مناطق در مقایسه با دیگر سرزمین‌های پیرامون به عنوان یکی از کانون‌های فرهنگ، تاریخ و مرکز تجمع انسانی، از مدنیّت والایی در دوره باستانی برخوردار بوده است که هر یک از آنها میراث‌دار تعداد زیادی از تمدن‌های کهن ایران زمین است.



شکل ۱-۱- حکومت پارس در عهد داریوش

### الف) مراکز اولیه تمدن در شمال استان (سیستان)

**شهر سوخته:** این شهر بدون شک جزء شهرهای بسیار پیشرفته زمان خود بوده است. شهر سوخته در ۵۶ کیلومتری جنوب غربی شهر زابل واقع شده و بیش از ۵۲۰۰ سال قدمت دارد. این شهر دارای یک نظام مرتب و منظم آبرسانی و تخلیه فاضلاب بوده و نیز در زمینه پزشکی اعمال شگفت‌انگیزی چون جراحی جمجمه در این منطقه صورت گرفته است. آثار به دست آمده از شهر سوخته عبارت‌اند از: چشم مصنوعی، شانه معرق، جام انیمیشن (اولین نقاشی متحرک دنیا)، جعبه آینه و لوازم آرایش، تخته بازی، انواع مهرها و ... شهر سوخته دارای بخش‌های مسکونی، صنعتی، بناهای یادمانی و گورستان بوده است.



شکل ۲-۱. مهرها و جام پویانمایی (انیمیشن) شهر سوخته سیستان

## بیشتر بدانیم

شهر دهانه غلامان : شهر دهانه غلامان در حدود ۲ کیلومتری روستای قلعه نو و در جنوب غرب شهر زهک واقع است و با زابل ۴۳ کیلومتر فاصله دارد. این شهر طی سده‌های پنجم و ششم پیش از میلاد توسط متخصصان فناوری با نقشه قبلی ابتدا به صورت شهر بنا شده که دارای ۲۷ ساختمان اداری، عمومی، مذهبی، صنعتی و نظامی بوده است.

## ب) مرکز تمدن‌های اولیه در جنوب استان (بلوچستان)

چاه حسینی : کهن‌ترین محوطه باستانی شناخته شده منطقه جنوب استان (بلوچستان) مربوط به تپه چاه حسینی است که تپه نسبتاً کوچکی مربوط به نیمه هزاره چهارم قبل از میلاد (در شمال رودخانه بمپور در ۴۵ کیلومتری غرب بمپور) است. از این تپه آثار سفال‌های ظریف منقوش قرمز رنگ به دست آمده که مربوط به دوران فلز است.

## بیشتر بدانیم

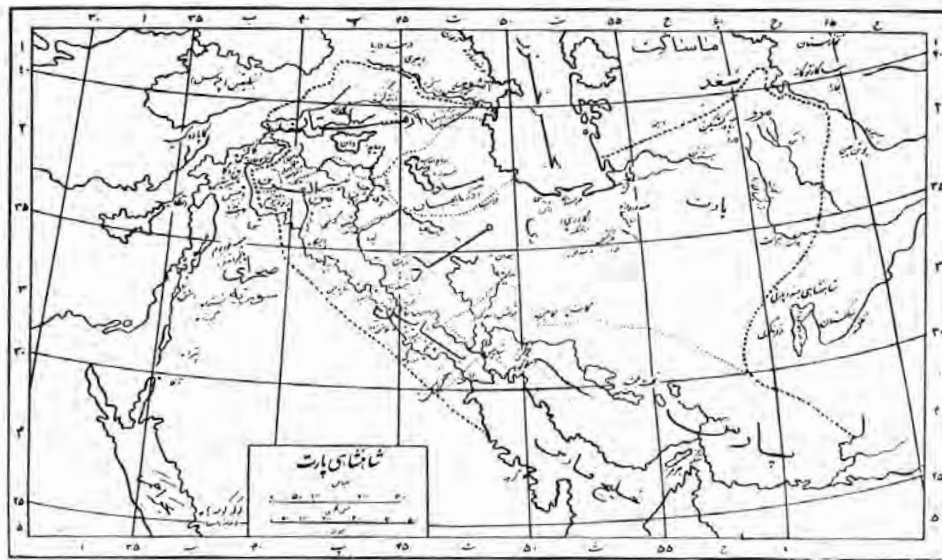
قلعه بمپور : این قلعه به عنوان یک مرکز تجمع انسانی با مدنیت والا در دوره باستان بوده است. از منطقه باستانی خوراب بمپور آثار سفالی، کاسه‌های فلزی، تبر فلزی و ظروف مرمرین کشف شده است. در تپه دامین که در ۱۵ کیلومتری ایرانشهر در کنار رود کارواندر واقع شده ظروف سفالی و ابزار مفرغی به دست آمده که سفال‌های منطقه دامین شباهت زیادی به سفال‌های منطقه سیستان دارد. در تراس‌های رودخانه لادیز و ماشکید تعدادی ابزار و اشیای مربوط به دوره پارینه سنگی از جمله ساتورهای یک لبه و دو لبه پخ پیدا شده است.





## میراث فرهنگی و تاریخی استان الف) سیستان

شمال استان (سیستان) در دوران باستان و قبل از اسلام: سیستان در جنوب شرقی ایران واقع شده است و همواره سرزمین اساطیر و رستم، پرورش خانه پهلوانی، خاستگاه نخستین تمدن‌های پیشرفته بشری و معبر کاروان‌های تجاری بوده است. سکاها در قرن دوم قبل از میلاد در منطقه سیستان امروزی ساکن شدند و در سیستان حکومتی بنا نهادند و بیش از دو هزار سال در این منطقه ماندگار شدند. این منطقه محل استقرار خاندان سورن یکی از هفت خاندان بزرگ ایرانی است که بدون اعلام حمایت آنها هیچ حکومتی پایدار نمی‌شد و رسمیت نمی‌یافت. همچنین سیستانی‌ها از ارکان اصلی قدرت امپراتوری ساسانی بودند و پادشاهان ساسانی عنوان سکان شاه را با افتخار بر نام خویش می‌افزودند و حتی قبل از اسلام به آیین حق طلبی، یکتاپرستی، پذیرش و گسترش دین پیامبر آسمانی یعنی زرتشت معتقد بودند. بهرام دوم پادشاه ساسانی بعد از فتح سیستان فرزند بهرام سوم را به حکومت سیستان گمارد و او را سکان شاه خواندند.



شکل ۳-۱۰- نقشه پادشاهی پارت

سیستان در دوران بعد از ظهور اسلام: در سال ۳۰ هـ. ق مسلمانان وارد سیستان شدند و ربیع بن زیاد به حکومت آنجا گمارده شد. علی‌رغم اینکه در دوره اموی اهل بیت در اغلب بلاد اسلامی مورد بی‌مهری قرار گرفتند اما در سیستان هیچگاه لعن و نفرینی علیه امام علی (ع) جاری نشده است. در سال ۲۴۷ هـ. ق یعقوب لیث صفاری دولت ایرانی بعد از اسلام را در سیستان بنا کرد و بعد از وفات او عمرولیث به جای او فرمانروا شد.

پس از صفاریان، سامانیان، غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان و مغولان بر سیستان حکمرانی داشته‌اند. تیمور در سال ۷۶۴ هـ. ق، از فرمانروای سیستان شکست خورد و زخمی بر پای راستش وارد آمد که هیچگاه درمان نشد و به



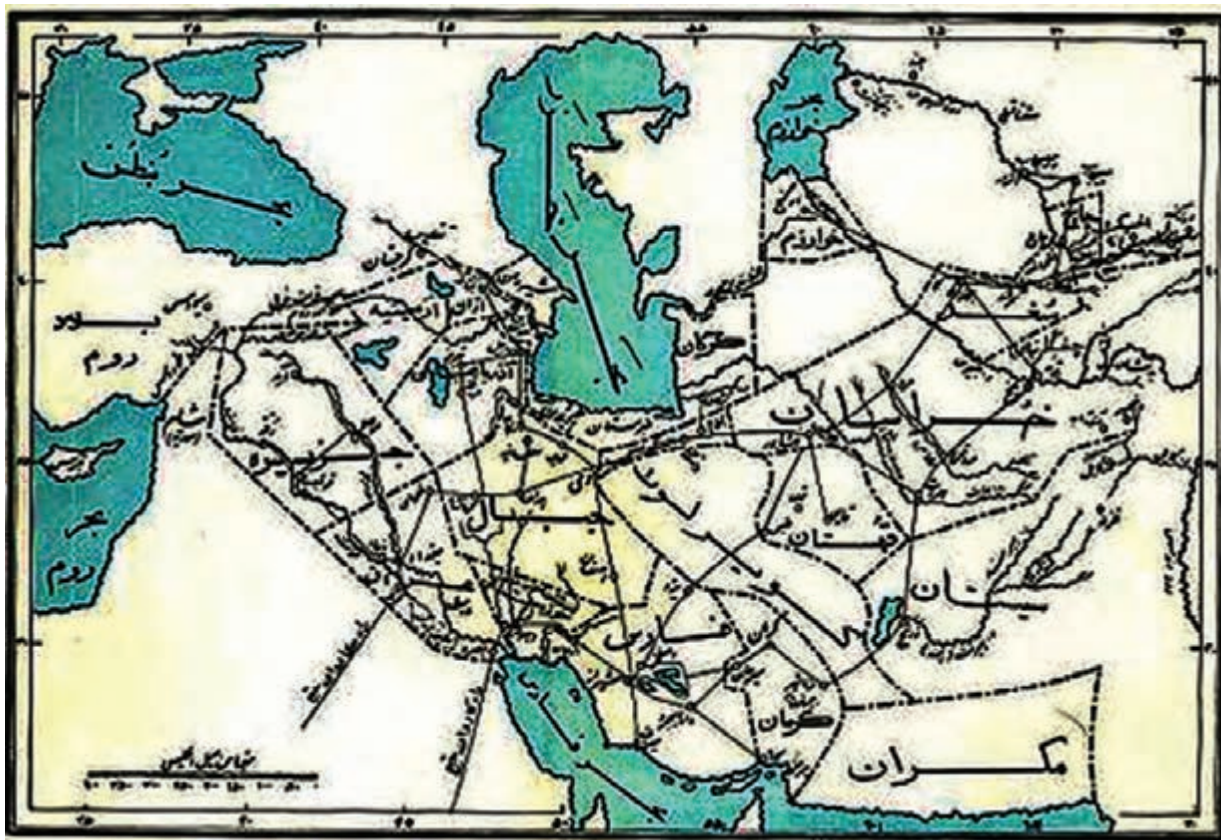
شکل ۴-۱۰- یعقوب لیث صفاری

تیمورلنگ مشهور شد. وی ۲۱ سال بعد دوباره به سیستان لشکر کشید. این منطقه در زمان صفویّه از پادشاهان صفویّه فرمان می‌برد و در سال ۱۳۳۰ هـ. ش به علت ظلم و جور حکومت پهلوی و خاندان علم، مردم سیستان علیه آنها قیامی خونین کردند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی خدمات زیادی در منطقه صورت گرفته است، از جمله: آبرسانی، برق، جاده‌سازی، ایجاد بازارچه‌های مرزی، ایجاد دانشگاه و احداث جاده ترانزیت چابهار، میلک و ...

### ب) بلوچستان

جنوب استان (بلوچستان) در دوران باستان و قبل از اسلام:

قدمت آثار به دست آمده از جنوب استان به سه هزار سال قبل از میلاد می‌رسد. در معجم البلدان آمده است که مردم این ناحیه را یونانیان قومی ایرانی نامیده‌اند و از این منطقه به نام‌های میکیان یا مکران یاد شده است. تا قبل از قرن چهارم مکران در دست قوم جت بود که قومی آریایی بودند و از دوره پیش از اسلام در بنادر خلیج فارس و دریای عمان (دریای مکران) در طرف هندوستان می‌زیستند و قوم زط (جت) از ایران به طرف غرب آسیا و اروپا مهاجرت کرده‌اند و بعد طایفه بلوچ که از اقوام آریایی هستند، پس از قرن چهارم به مکران کوچ کرده‌اند.



شکل ۵-۱۰- بلوچستان بعد از ظهور اسلام



بلوچستان بعد از ظهور اسلام: مردم این منطقه اقوامی سخت کوش، بیابانگرد و کوه‌نشین بوده‌اند. در بخش‌هایی از این سرزمین، اسلام توسط مسلمانان در دوره‌های مختلف گسترش یافت، اما در نهایت در سال ۳۹ هـ.ق به فرمان امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) فتح بلوچستان کامل شد و عده‌ای از مردم آنجا از جمله مردم طیس (تیس) اسلام را پذیرفتند. در سال ۲۵۰ هـ.ق یعقوب لیث صفاری (اولین امیر ایران بعد از اسلام) از سیستان به این منطقه (بلوچستان) که در زمان طاهریان جزء ایالت سند به شمار می‌رفت، حمله کرد و آنجا را فتح نمود. بلوچستان در دوره سامانی، دیلمی، غزنوی، سلجوقی، خوارزمشاهی، مغول و ... دچار درگیری و سرکوب شد، اما در دوران نادرشاه افشار در حالی که اشرف افغان بعد از شکست از نادرشاه در حال فرار بود، بلوچ‌ها با حکومت همراه شدند و راه را بر اشرف افغان بستند و او را کشتند که نادرشاه از این خدمت آنها تقدیر کرد.

## برای مطالعه

جنگ تعدادی از بلوچ‌ها از جمله هَمَل با استعمارگران پرتغالی در دفاع از سرزمین ایران و درگیر شدن وی در دریای عمان با آنان افسانه‌ای است که سینه‌به‌سینه بیان می‌شود. گرچه او توسط پرتغالی‌ها اسیر شد، ولی در اسارت هم با دشمنان ایران همکاری نکرد.

با عملیات قشون در بلوچستان که به دستور رضاشاه در سال ۱۳۰۷ هـ.ش صورت گرفت، حکومت‌های محلی بلوچستان ساقط شدند و این منطقه مطیع حکومت مرکزی گردید، اما نه در دوره پهلوی اول و نه دوره پهلوی دوم به لحاظ عمرانی بلوچستان چندان مورد توجه قرار نگرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی دولت خدمات زیادی از جمله: ایجاد دانشگاه، مدرسه، راه آهن، راه‌های آسفالت، سدسازی، برق و آبرسانی، ایجاد منطقه آزاد تجاری و بندری، توسعه کشاورزی، شهرک‌های صنعتی، بازارچه‌های مرزی و ... اجرا کرده است و پروژه‌های بسیاری از جمله: خط لوله انتقال گاز به استان و راه آهن چابهار- زاهدان به مشهد را در دست اجرا دارد.

## بیشتر بدانیم



### اولین های استان

- یکی از اولین ترجمه های قرآن کریم به گویش و واژه های سیستانی به خط کوفی نوشته شده و قرآن قدس نام گرفته است.
- اولین پهلوان حماسی ایران «رستم» که در شاهنامه فردوسی بسیار از او و دلآوری هایش یاد شده است، زاده سیستان است.
- قدیمی ترین آثار پارینه سنگی در تراس های آبرفتی رودهای لادیز و ماشکید، جنوب استان (بلوچستان) به دست آمده است.
- کهن ترین محوطه باستانی شناخته شده منطقه جنوب استان (بلوچستان) مربوط به تپه چاه حسینی است.
- اولین حکومت ایرانی بعد از اسلام در سیستان توسط یعقوب لیث صفاری تشکیل شده است.
- محمد ابن وصیف سیستانی، اولین شاعر پارسی گوی ایرانی، سیستانی است و در دربار یعقوب لیث صفاری به احیاء شعر و زبان پارسی همت گماشت.
- ابویعقوب سجستانی (سیستانی) نویسنده کهن ترین کتاب نثر پارسی دری به نام کشف المحجوب است.
- حریر ابن عبدالله سجزی از اولین فقهای جهان تشیع از شاگردان امام جعفر صادق (ع) برخاسته از سیستان است.
- اولین قوانین بیمه های اجتماعی توسط یعقوب لیث صفاری نوشته شده است.
- اولین آسبادهای جهان در سیستان اختراع شده است.
- اولین تصاویر پویانمایی (انیمیشن) یا تصاویر متحرک در شهر سوخته متعلق به سرزمین سیستان است.
- قدیمی ترین جراحی جمجمه انسان در شهر سوخته سیستان انجام شده است.
- اولین دانشمندی که اسطرلاب زورقی را اختراع کرد، استاد ابوسعید سجزی اهل سیستان است.
- قدیمی ترین تخته نردبازی در شهر سوخته سیستان کشف شده است.

## فعالیت



### دانش آموز عزیز: تحقیق کنید

- ۱- قوم سیستانی چند سال قبل، از کدام منطقه و چگونه به این استان مهاجرت کردند؟
- ۲- قوم بلوچ چند سال قبل و از کدام منطقه و چگونه به این استان مهاجرت کردند؟





## جمعی از شهدای استان



شهید آیت... مرتضی مطهری



شهید سید محمد تقی حسینی طباطبایی



شهید حجت السلام علی مزاری



شهید مولوی فیض محمد حسین بر



شهید حاج قاسم میر حسینی



شهید محمد امین میر مراد زهی



شهید غلامحسن خدروی



شهید مسلم کیخا



شهید عباسعلی خمری



شهید شیرعلی راشکی



شهید احمد پاسبان



شهید محمدعلی ارجمندی



شهید محمد میر



شهید فرامرز بهمنی



شهید حسن هراتی اسکندری



شهید غلامحسن میر حسینی



شهید محمدعلی جعفرزاده



شهید حسین مسافر



شهید امیر مرادقلی



شهید صمد شاقوزایی



شهید عبدالرضا بختیاری



شهید شه بخش کردزایی



شهید عباس صادق نیا



شهید ناصر ریگی



شهید عیسی خدروی



شهید محمد گلدوی



شهید حسینعلی عالی



شهید محمد حسین فاضلی



شهید حمید بهنام



شهیده سکینه حسن آبادی



شهید محمود دولتی مقدم



شهید حمیدرضا افشاری



شهید سلیمان هاشمزی



شهید محمود پهلوان



شهید محمد کیخایی



شهید علیرضا غلامی



## درس یازدهم: نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی

به شکل زیر نگاه کنید؛ هر یک از این عکس‌ها چه موضوعی را نشان می‌دهد؟



شکل ۱۱-۲- اعزام رزمندگان به جبهه



شکل ۱۱-۱- رزمندگان در جبهه‌ها

استان سیستان و بلوچستان به علت موقعیت جغرافیایی خاص خود و واقع شدن در همسایگی دو کشور بی‌ثبات افغانستان و پاکستان در خط اول دفاع از سرزمین ایران و مبارزه با اشراک و قاچاقچیان موادمخدر قرار گرفته است. در دوران دفاع مقدس نیز مردم این استان با پاسداری از سرزمین‌های غربی، و کیان و تمامیت سرزمین ایران در برابر هجوم بیگانگان نقش کلیدی و مهمی را ایفا کرده‌اند و از هیچ‌گونه فداکاری و ایثاری در این زمینه دریغ نکرده‌اند؛ چرا که خاک ایران را ناموس خود دانسته و دفاع از اسلام و ایران را واجب می‌دانند.

### الف) نقش استان در حراست از کیان و مرزهای ایران اسلامی

در درس قبلی درباره نقش مردم استان در دفاع از سرزمین ایران از گذشته تا به امروز آشنا شدید. اولین حکومت ایران بعد از اسلام در سیستان توسط صفاریان تشکیل شد. آنان توانستند نمودهای واقعی چیرگی خلافت بغداد را در سیستان و خراسان از میان بردارند و با گسترش دادن فرمانروایی خود به کرمان و شیراز، بنیاد قدرت خلافت عباسی را در جنوب ایران سست و لرزان کنند که ارمغان آن شروع دوباره استقلال ایران بود.



### ب) سیستان و بلوچستان و انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به اینکه استعمارگران و حاکمان، مستبد و دیکتاتور منطقه نمی خواستند ایران مستقل و سربلند باشد و پیام آزادی مردم ایران به گوش مردم منطقه برسد، برای از بین بردن انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی را با همکاری حاکمان دیکتاتور منطقه، علیه ایران اسلامی آغاز کردند. برای مقابله با حمله رژیم صدام، دلاورمردان غیور، شجاع و فداکار این استان همگام با سایر هموطنان خود به پا خاستند.

این استان با برخورداری از نیروهای توانمند بسیج مردمی و نظامی (ارتش، سپاه و جهاد) در طول ۸ سال دفاع مقدس و نیروی انتظامی در دفاع از مرزها برای سربلندی و عزت ایران اسلامی شجاعت، رشادت، پایمردی و فداکاری نشان داد و در این راه شهیدان زیادی تقدیم ایران اسلامی کرد.

### ج) شخصیت های فرهنگی، علمی، انقلابی، مذهبی و سرداران دفاع مقدس استان

تصاویر زیر سه تن از شهدای برجسته استان ما را نشان می دهد.  
شما تا چه اندازه با آنان آشنایی دارید؟



شکل ۱۱-۵



شکل ۱۱-۳



شکل ۱۱-۴





## بیشتر بدانیم



### شخصیت‌های فرهنگی استان

**الف) فرخی سیستانی:** فرخی یکی از بهترین شاعران قصیده‌سرای فارسی است، سخنانش در میان قصیده‌گویان به سادگی و روانی، استحکام و منانت ممتاز است، دیوانش با حدود نه‌هزار بیت به چاپ رسیده است. فرخی سیستانی از استادان بلندمرتبه ادبیات فارسی است که بیشتر آثار (اشعار) خود را با ساز و آواز می‌خوانده است. نام وی ابوالحسن‌علی بن جولوغ است. او در قرن پنجم هجری زندگی می‌کرده است. این دو بیتی گواهی بر استادی او در بخش شعر و موسیقی است:

«گاه گفתי بیا و رود بزَن      گاه گفתי بیا و شعر بخوان

به غزل یافتم همی احسنت      به ثنا یافتم همی احسان»

**ب) ملک‌شاه حسن سیستانی (بهاری):** در سال ۹۷۸ هجری قمری به دنیا آمد. وی از شاهزادگان سیستان و از بازماندگان عمروبن لیث صفاری است و بسیار سفر نموده، در این سفرها با اهل علم و شعرای زیادی دیدار و گفتگو کرده است، کتاب‌های احياءالملوک، مثنوی مهر و وفا تحفةالحرمین، مهم‌تر از همه تذکره‌خیرالبیان که در شرح احوال شعرای قبل و معاصر خود اوست را به رشته‌ تحریر درآورده است.

نمونه‌ای از اشعار وی:

بر شمع مراد خود دمی سرد زدیم      بر سینه صدای صد جهان در زدیم

صد شعله به دست آرزومندی دل      بر خرمن صبر، غصه پرورد زدیم

**ج) مولوی محمدعبدالله روانبند (سعدی بلوچستان):** سال ۱۳۴۵ در باهو کلات چابهار به دنیا آمد و در ۱۶ مرداد ۱۳۶۷ در اثر واژگونی اتومبیل در قطر، دار فانی را وداع گفت و در همان کشور هم به خاک سپرده شد. در سن ۵ سالگی به یادگیری قرآن پرداخت و در سن ۱۰ سالگی به همراه خانواده به پاکستان مهاجرت کرد و از محضر علامه اقبال لاهوری شاعر بلند آوازه پاکستان بهره برد و در میان صدها شاگرد، اول و ممتاز شناخته شد. او تنها شاعر در خطه بلوچستان بود که در علم عروض، بدیع و بیان تسلط کامل داشت.

**د) ابوالفتح بستی:** یکی دیگر از شاعران بلند آوازه سیستان است که در قرن چهارم هجری می‌زیسته است. او به زبان عربی تسلط داشت، از وی ۲ دیوان شعر به عربی و فارسی مانده است. تاریخ‌نویسان وفات او را سال ۴۰۱ هجری درج کرده‌اند. از سایر شاعران و سخنوران سیستان شمس بستی، امیرحسین علاءسجزی، سراج‌الدین سجزی را می‌توان نام برد.

**هـ) محمد ارباب بیگس (عارف سیستانی):** در سال ۱۳۲۵ هجری شمسی در شهرستان زابل دیده به جهان گشود. تحصیلات ابتدائی و متوسطه را در همین شهرستان به پایان رسانید و به شغل معلمی مشغول شد. در سال ۱۳۵۷ موفق به اخذ دانشنامه لیسانس از دانشگاه ابوریحان بیرونی گردید. در ۱۳۷۷ با حمایت اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی و همکاری بعضی از مداحان و شاعران منطقه، انجمن اهل بیت سیستان را تشکیل داد.

وی در دوران آشنایی اش با فرهنگ عاشورا علاقه خاصی به اهل بیت و ائمه اطهار پیدا کرد و به سرودن اشعار عاشورائی در

قالب نوحه، مرثیه، منقبت ائمه و مضامین اخلاقی ادامه داد.

زنده یاد ارباب بیگس در سال ۱۳۸۷ بدرود حیات گفت و به دیار باقی شتافت.

نمونه شعری از کتاب تحفه درویش ایشان :

خیمه بر صحرای دل‌ها آن زمان امید زد      در میان کعبه طفلی خیمه توحید زد  
گوهری آمد برون از درج کعبه خوش عیار      صیر فی عالم هستی بر آن تأیید زد

(و) علی اکبر یعقوبی : وی بعدها به سیاوش پرواز موسوم شد. متولد ۱۳۲۶ شمسی در شهرستان زابل به دنیا آمد. شادروان بیش از سی سال در دادگستری شهرستان‌های مشهد و تهران به قضاوت اشتغال داشت، علاقه زیادی به ادبیات داشت وی نخستین سیستانی بود که به حوزه سرایش شعر نو گام نهاد. اولین شعر خویش را در سال ۱۳۴۳ شمسی سرود و دارای پنج مجموعه شعر به نام‌های خوشه‌های نارس، سرزدن به جوانی، افروختن آتش‌ها، دریای خاموش و موسیقی رنج است. کتاب‌های جمع‌آوری شده توسط سیاوش پرواز بالغ به ۸۰ هزار کتاب، نشریه، عکس و دست‌نوشته است که این بزرگ‌ترین مجموعه شخصی به مرکز اسناد در کتابخانه ملی سیستان و بلوچستان اهداء گردید.

(ز) امیرحسین علاء سجزی : از عرفا، فضلا و شعرای بنام پارسی‌گوی قرن هفتم و هشتم ه.ق است، دیوان او مشتمل بر ۹۰۰ بیت است، از آثار شگفت‌انگیز او «مثنوی عشق‌نامه» می‌باشد که دارای ۶۰۶ بیت است و آن را یک شبه سروده است.

محبت لوح بود و عشق خامه      از آن نامش نهادند عشق‌نامه  
نمودم اندرین چندین تفکر      سواد یک شبه بود این همه، دُر

وی علاوه بر اشعار زیبا و دلنشین از زبانی گویا و ثری روان برخوردار بود و جدا از دیوانش کتاب مهم و باارزش «فوائدالفواء» را در ۵ جلد نوشته است. که از جایگاه خاصی برخوردار است وفات او را در سال ۷۳۷ هجری قمری ثبت کرده‌اند.

(ح) عبرت سیستانی : میرزا محمدعلی رحیمی معروف به عبرت سیستانی در سال ۱۲۸۳ هجری قمری دیده به جهان گشود، عبرت سیستانی سیاحت بسیار نموده و به کشورهای عربستان، هند، افغانستان و ... سفر کرده است. از وی دیوان عبرت شامل اشعار دلپذیر در هندوستان (چاپ سنگی) منتشر گردید که در حال حاضر در دسترس نمی‌باشد.

کتاب قصاید عبرت نیز در سال ۱۳۴۴ به سفارش فرزندش در کراچی چاپ و منتشر شده است. وی در سال ۱۳۳۹ ه.ق وفات نمود.

اشعار زیر از کتاب غزلیات عبرت سیستانی است :

ای گدای خوشه‌چین دانی که خرمن آن کیست      وی حریف مست دانی باده از پیمان کیست  
از خماری نرگس مستش تو در خواب و خماری      هیچ می‌دانی که آن گل زیب نرگس دان کیست  
(ط) شیخ محمد درفشان (قصرقندی) : این شاعر عارف در سال ۱۰۴۰ ه.ق در قصرقند بلوچستان دیده به جهان گشود. به علت انجام امور خیریه، اعمال نیک و صداقت در گفتارش مردم آنجا به او لقب درافشان دادند. وی از سن ۶۰ سالگی به سرودن شعر پرداخت و تا پایان عمرش (سال ۱۱۲۰ ه.ق) شعر روح‌بخش، اجتماعی، پند و اندرز و ... می‌گفت. اشعاری از این شاعر است.

آنان که وفای به عهد بستند      سرمست ز باده‌الستند  
با رشته دوست گشته پیوند      این رشته غیر را گسستند



## شخصیت‌های مذهبی



شکل ۶-۱۱- آیت‌الله سیستانی

آیت‌الله العظمی حاج سیدعلی حسینی سیستانی: آیت‌الله سیستانی در سال ۱۳۴۹ ه.ق متولد شدند. خاندان ایشان از سادات حسینی هستند که در عهد صفوی در اصفهان می‌زیستند و سلطان حسین صفوی جدّ اعلای ایشان سیدمحمد را به منصب شیخ‌الاسلامی در سیستان منصوب کرد و از آن زمان تا حدود ۴۰۰ سال در سیستان ساکن بودند و خاندان ایشان در سیستان زندگی می‌کنند. سیدعلی جدّ معظمّه اولین شخصی بود که از سیستان به شهر مقدّس مشهد مهاجرت کرد. آیت‌الله سیستانی شهرت و محبوبیت زیادی در عراق، کشورهای خلیج فارس، هند، آفریقا به ویژه در میان جوانان دارند و از مراجع تقلید سرشناس و برجسته می‌باشند.

## شخصیت مذهبی و انقلابی



شکل ۷-۱۱- آیت‌الله مرتضی مطهری

شهید مرتضی مطهری: آیت‌الله مرتضی مطهری در سال ۱۲۸۹ در فریمان در ۷۵ کیلومتری شهر مشهد در خانواده روحانی اصالتاً سیستانی چشم به جهان گشود، ابتدا در مکتب‌خانه و از سن ۱۲ سالگی در حوزه‌های علمیه مشهد و بعد قم به تحصیل مقدّسات علوم اسلامی همت گماشت و نزد اساتیدی من جمله آیت‌الله بروجردی و امام خمینی (ره) به تحصیل اصول فقه و عرفان پرداخت. وی در سال ۱۳۵۸ به شهادت رسید. از استاد آثار ارزشمند زیادی از جمله آشنایی با قرن، داستان راستان، انسان کامل، حقوق زن در اسلام و ... به جای مانده است و نیز پدر بزرگ استاد مطهری مرحوم آخوند محمدعلی، زاده سیستانی کتابی به نام «وقایع‌الایام» در ۱۰۰۵ صفحه به خط بسیار خوش از خود باقی گذاشته است.

## بیشتر بدانیم



شکل ۸-۱۱- سید محمدتقی حسینی طباطبایی

سیدمحمدتقی حسینی طباطبایی: وی در یکی از روزهای زیبای سال ۱۳۰۷ در روستای چلنگ از توابع شهر زابل در خانواده‌ای روحانی، متدین و کشاورز متولد شد. پدر بزرگش سیدحسن از روحانیون مبارز شهر بود که به علت سخنرانی علیه رضاخان به بیرجند تبعید شد. پدرش سیدعلی نیز مردی متقی و پرهیزکار و از معتمدین شهر بود. تحصیلات دینی خود را از شهر زابل شروع کرد و از محضر اساتید بزرگ مشهد، علم و معرفت آموخت. وی در سال ۱۳۴۰ ازدواج کرد. بعد به زادگاهش زابل برگشت و به عنوان امام جماعت و نماینده آیت‌الله حکیم به ارشاد مردم پرداخت و خانه او پناه دردمندان و تبعیدشدگان به زابل بود که به همین جهت مدت‌ها در زندان قصر تهران زندانی شد. بعد

از انقلاب به عنوان نماینده مردم سیستان در انتخابات مجلس برگزیده شد. در سن ۵۳ سالگی در هفتم تیر ماه ۱۳۶۰ به همراه شهید بهشتی و سایر کبوتران خونین بال در حادثه انفجار حزب جمهوری عاشقانه به سوی معبود ازلی پرگشود.



شکل ۹-۱۱- سید مولوی  
عبدالعزیز ساداتی

سید مولوی عبدالعزیز ساداتی: سید عبدالعزیز سال ۱۲۹۵ در خانواده‌ای متدین و اهل فضل در روستای کرگین سرباز دیده به جهان گشود. پدر بزرگوارش سید محمد صادق، عالمی فاضل از خاندان سادات بود که از روستای دژک سراوان مدت کوتاهی به سرباز مهاجرت کرد. سپس به سراوان بازگشت. ایشان در سنین جوانی برای تحصیلات عالی عازم شبه قاره هند شد و این سفر علمی مدت ۱۰ سال به طول انجامید. در زمان بازگشت مولوی، بسیاری از مردم سراوان با پای پیاده به استقبال ایشان رفتند. مولوی عبدالعزیز ساداتی با کمال سادگی و ساده‌زیستی در خانه‌ای کوچک و خشتی که البته پر از نور، صفا و معنویت بود، زندگی می‌کرد و مانند جدش حضرت علی (ع) آخرت را به دنیا ترجیح داده بود و مبارزاتی با رژیم پهلوی داشت. از جمله آن مخالفت با نصب مجسمه شاه در آن شهر را می‌توان نام برد. سرانجام این عالم و معلم دلسوز و عارف خداشناس در سال ۱۳۸۴ دنیای فانی را وداع گفت.



شکل ۱۰-۱۱- آیت الله  
کفعمی خراسانی

آیت الله حاج شیخ محمد کفعمی خراسانی: وی در سال ۱۲۸۹ شمسی در خانواده‌ای مذهبی در شهر مشهدالرضا (ع) به دنیا آمد. پدر ایشان شیخ رجبعلی محدثی از روحانیونی بود که در کنار کشاورزی و طلبگی، مرد سیاست هم بود و به همین دلیل از تشکیل مجالس مذهبی به دستور رضاخان ممنوع شد. وی مدتی در زابل به تبلیغ دین پرداخت و باعث بیداری مردم و قیام آنان بر ضد عمال امیرقاین شد. در سال ۱۳۲۵ آیت الله کفعمی به درخواست مؤمنان زاهدان به این شهر مهاجرت کرد. وی فعالیت گسترده‌ای برای از بین بردن اختلاف اهل تشیع و اهل تسنن که قرن‌ها از جانب استعمارگران دامن زده شده بود، انجام داد و جلوی تبلیغات فرق ضاله را گرفت و وفاق زیادی بین شیعیان ایجاد کرد. در سال ۱۳۴۳ در کنار حضرت آیت الله خامنه‌ای که به زاهدان آمده بودند، قرار داشت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایشان به استقبال حضرت امام رفت و در این سفر وظیفه خطیر نمایندگی حضرت امام (علیه السلام) و امامت جمعه زاهدان به عهده ایشان گذارده شد و تا زمانی که وضعیت جسمانی ایشان اجازه می‌داد، این وظیفه را برعهده داشت. سرانجام پس از چند دهه زندگانی پاک و خدمات تابناک با دید فراملی در منطقه سیستان و بلوچستان، در ۳۱ تیر ۱۳۶۲ دعوت حق را لبیک گفت. امروزه همه مردم استان فارس و بلوچ و ... از ایشان به نیکی یاد می‌کنند.





**مولوی عبدالعزیز ملازاده سربازی** : مولوی عبدالعزیز در سال ۱۲۹۵ هـ. ق در روستای دپکور شهرستان سرباز به دنیا آمد. خانواده و خاندان مولوی به فضایل ایمانی و اخلاقی انسانی معروف بودند و به خاطر زحمت‌هایی که برای مردم جامعه انجام داده بودند، در میان اجتماع جایگاه ویژه‌ای داشتند. عبدالعزیز از همان کودکی دارای هوش و استعداد خوبی بود و در همان سنین کودکی با ادب و حالتی خاص در کنار پدرشان حضور می‌یافتند. در سال ۱۳۳۴ به قصد خدمت به زاهدان هجرت کرد و امامت مسجد نور را به‌عهده گرفت. در سال ۱۳۴۰ مولوی عبدالعزیز به طور رسمی امام جمعه اهل سنت زاهدان شد. عموم مردم استان اعتقاد خاصی به مولوی عبدالعزیز داشتند و می‌دانستند تصمیم‌گیری‌ها و خواسته‌های مولوی به نفع مردم و به خیر و صلاح منطقه است؛ بنابراین از دل و جان به سخنان ایشان گوش می‌دادند. مولوی معتقد بود در سایه امنیت امکان رشد منطقه تحقق می‌یابد و ناامنی به ضرر جامعه است. این روحانی بزرگوار هم از نظر اهل تشیع و اهل تسنن مورد احترام بود. اخلاص و ایمان، تدبیر و خیرخواهی مردمی وی در کنار آیت‌الله کفعمی زبائذ همه است. مولوی در سال ۱۳۴۷ به نجف (عراق) رفت و با امام خمینی (ره) ملاقات کرد. در سال ۱۳۵۸ به علت عارضه قلبی به تهران منتقل شد و در بیمارستان قلب شهید رجایی که امام راحل هم آنجا بستری بود، وی را بستری نمودند. مولوی در سال ۱۳۶۶ به علت بیماری جان‌به‌جان آفرین تسلیم کرد و طبق وصیت ایشان در روستای حیط کنار آرامگاه پدرش به خاک سپرده شد.



شکل ۱۱-۱۱- مولوی عبدالعزیز

## بیشتر بدانیم



### آیت‌الله مرادعلی بختیاری : آیت‌الله بختیاری در سال ۱۳۰۸

در روستای محمدشاه کرم منطقه سیستان به دنیا آمد. دوران ابتدایی را در آن روستا و شهر زابل گذراند. در دوره جوانی به قم نزد آیت‌الله بروجردی رهسپار شد و بعد به نجف اشرف رفت و مدت ۲۳ سال از عمر خود را در نجف نزد بزرگان دین سپری کرد. آیت‌الله بختیاری سیستانی پس از آنکه امام از ترکیه به نجف آمدند، چهار سال در محضر امام خمینی (ره) بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی ایران به تحصیل اشتغال داشت. در سال ۱۳۴۸ شمسی ایشان جهت پاسخگویی به مسایل دینی مردم سیستان عازم سرزمین مادری‌اش شد. آیت‌الله مرادعلی بختیاری در سن ۸۱ سالگی به دیار باقی شتافت.



شکل ۱۲-۱۱- آیت‌الله مرادعلی بختیاری



شکل ۱۳-۱۱- شهید حجت الاسلام حاج شیخ علی مزاری

شهید حجت الاسلام حاج شیخ علی مزاری : در ۱۸ شهریور ۱۳۲۳ در خانواده‌ای مذهبی در روستای مزار دشت بیرجند چشم به جهان گشود. از کودکی به تحصیل علوم دینی مشغول شد. در سال ۱۳۴۰ پس از سکونت در زاهدان به فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی پرداخت که از آن جمله احداث مدارس ۱۴ معصوم را می‌توان نام برد. ایشان امام جماعت مسجد علی ابن ابی طالب نیز بودند. حجت الاسلام مزاری سرانجام در ۱۸ خرداد ماه ۱۳۶۹ جلوی در منزلش به درجه رفیع شهادت نائل آمد.

### سرداران دفاع مقدس

سردار شهید اسلام شهید حاج قاسم میرحسینی : در مرداد ماه ۱۳۴۲ در منزل مرادعلی میرحسینی روستای صفدرمیربیک سیستان نوزادی به طراوت برگ گل به دنیا آمد که پدرش نام میرقاسم بر آن نهاد. قاسم کوچک‌ترین فرزند خانواده بود. در دوران دبستان فاصله سه کیلومتری خانه تا دبستان را با صبوری می‌پیمود و دوران راهنمایی را به روستای جزینک می‌رفت. از همان زمان به نماز اهمیت زیاد می‌داد و بعد از پایان دوران راهنمایی در آزمون ورودی هنرستان شبانه‌روزی زابل شرکت کرد و در رشته کشاورزی پذیرفته شد. در سال دوم هنرستان در تاسوعای سال ۱۳۵۷ در روستای جزینک اعلامیه‌های حضرت امام را در میان راهپیمایان می‌خواند و با نوشتن پلاکارد و توزیع شعارها در بین جمعیت ادای وظیفه می‌کرد. اولین انجمن اسلامی دانش‌آموزان سیستان را در هنرستان کشاورزی تشکیل داد. از همان اول به موازات عضویت نیمه‌وقت در سپاه پاسداران زابل، به جمع گروه‌های خیری که برای کارهای عام‌المنفعه به سیستان آمده بودند پیوست و به خانواده‌های تهیدست کمک می‌کردند. در خرداد ۱۳۶۰ به عضویت رسمی سپاه درآمد و بعد از چند ماه برای گذراندن دوره عالی فرماندهی به تهران اعزام گردید و در پادگان علی (ع) این دوره را با موفقیت طی



شکل ۱۴-۱۱- شهید قاسم میرحسینی



کرد. همزمان با عملیات سرنوشت ساز بیت المقدس به جبهه آمد و به عنوان معاونت گردان اولین حماسه عاشقانه اش را بر خاک خونباز خرمشهر رقم زد. در تابستان ۱۳۶۱ فرمانده گردان شهید مطهری شد. در سال ۱۳۶۲ ازدواج کرد و بعد از آن در عملیات های والفجر ۴ پرچم حماسه بر بام ارتفاعات منطقه افراشت و در جزایر مجنون در مقام فرمانده تیپ عملیات خیبر را با شجاعت و تدبیر رهبری کرد که حین عملیات در اثر بمباران شیمیایی دشمن به شدت مصدوم شد و به تهران اعزام شد، ولی سریعاً به جبهه برگشت. وی در سال ۱۳۶۳ در عملیات بدر در ناحیه پا به سختی مجروح شد، اما در بستر بیماری نماند و به پشت جبهه آمد و به تبلیغ مبانی دفاع مقدس پرداخت. در سال ۱۳۶۴ میهمان خانه خدا شد و بعد از برگشت بی درنگ به جبهه رفت که در جلسه ای به عنوان قائم مقام لشکر همیشه پیروز ثارالله معرفی شد. در عملیات والفجر ۸ نیروهای لشکر را هدایت کرد و با یاری همه یارانش شهر فاو آزاد گردید. در عملیات کربلای ۱، کربلای ۴ و کربلای ۵ خط دشمن را درهم شکست و در عملیات کربلای ۵ نزدیک غروب آفتاب روز ۱۹ دی ماه ۱۳۶۵ به فیض شهادت نایل گشت و در ۲۹ دی ماه در دیار قرب الهی آرام گرفت.

### قهرمان بلوچستان



شکل ۱۵-۱۱- شهید محمد امین میرمراذهی

خلبان شهید محمد امین میرمراذهی: سرتیپ خلبان شهید محمد امین میرمراذهی از برادران اهل تسنن و قشر بلوچ بود که در روستای سیب از شهرستان سیب و سوران در آذرماه سال ۱۳۳۲ متولد شد. او از طایفه میرمراذهی یکی از اقوام اصیل و نجیب قوم بلوچ بود و پدر ایشان حاج گهرام نیز یکی از افراد متعهد و ریش سفیدان منطقه است. دوران ابتدایی را در روستای سیب و دوره دبیرستان را در شهرستان سراوان با کسب نمرات بالایی طی کرد و از شاگردان ممتاز دبیرستان خویش بود و در تعطیلات تابستان دوشادوش پدرش در کارهای کشاورزی به عنوان یک وظیفه کار می کرد. در سال ۱۳۵۳ به استخدام هوانیروز ارتش درآمد و پس از گذراندن دوره فن پرواز با بالگرد در اصفهان موفق به پذیرفته شدن دوره خلبانی بالگرد شد. در سال ۱۳۵۷ در روستای خودش درباره مسائل روز و مشارکت مردم در تظاهرات علیه حکومت شاهنشاهی سخنرانی کرد. در سال ۱۳۵۸ ازدواج کرد. خلبان شهید سرتیپ محمد امین میرمراذهی در عملیات های متعدد جنگی حماسه های جاوید و به یاد ماندنی خلق کرد و طعم تلخ موشک ها و راکت های بالگردش را دشمنان ایران بارها و بارها چشیدند. در آخرین مأموریت، این خلبان فداکار در عملیات رمضان در تاریخ ۲۳ تیرماه ۱۳۶۱ به اتفاق همزمش به درجه رفیع شهادت نایل شد.



شکل ۱۶-۱۱- شهید حسین علیرادی

### شهید راه خدمت به مردم دشتیاری

حسین علیرادی، فارغ‌التحصیل دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبایی و دانشجوی ارشد رشته حسابداری دانشگاه تهران از سال ۱۳۹۳ به‌عنوان دبیر کانون فرهنگی دانشگاه علامه طباطبایی با کمک دانشجویان و استادان دانشگاه به کمک مردم نیازمند دشتیاری شتافت. سپس در سال ۱۳۹۶ با ثبت موسسه خیریه «دست یاری به دشتیاری» به خدمات حرفه‌ای و هدفمند خود ادامه داد. او با کمک خیرین ۵ مدرسه ساخت و ۱۸ مدرسه دیگر در حال ساخت داشت که متأسفانه در آذرماه ۱۳۹۸ در مسیر روستای پیرسهراب در حین رانندگی و بر اثر تصادف، در سن ۲۴ سالگی شهید راه خدمت به مردم منطقه دشتیاری چابهار استان سیستان و بلوچستان شد.



شکل ۱۷-۱۱- شهید محسن خزایی

### اولین شهید شاخص مدافع حرم و رسانه ملی کشور

شهید محسن خزایی در سال ۱۳۵۱ در اصفهان در خانواده‌ای مذهبی و نظامی، اصالتاً سیستانی به دنیا آمد. وی از سال ۷۴ فعالیت‌های خود را در صدا و سیما آغاز کرد. شهید محسن خزایی همواره با افتخار خودش را از دیار قهرمانان لشکر ۴۱ ثارالله از جمله سردار شهید «حاج قاسم میرحسینی» معرفی می‌نمود. ایشان راوی روحیه‌بخشی جهت همبستگی و همدلی مردم ایران، سوریه، لبنان و عراق، از لحاظ فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و بالا رفتن سطح آگاهی مردم ایران از وضعیت این کشورها در گزارشات ارسالی‌اش در تصویری زیبا و زنده از اتفاقات و تحولات آنها بود. عشق دفاع از حرم او را به سوریه کشاند. محسن خزایی از سال ۹۰ تا زمان شهادت در سوریه و لبنان و... به‌عنوان خبرنگار صدا و سیما فعالیت داشت تا این که در سوریه حین تهیه گزارش در آبان ماه ۱۳۹۵ در منطقه عملیاتی حلب بر اثر اصابت ترکش ناشی از انفجار خمپاره به ناحیه سر به شهادت رسید و در مزار شهدای زاهدان آرام گرفت.





## فعالیت ✓

### دانش آموز عزیز: تحقیق کنید

- ۱- در محل زندگی شما چه کسانی در فعالیت‌های اجتماعی و عمرانی محله بیشتر مشارکت دارند؟ خلاصه‌ای از فعالیت‌های آنها را بنویسید و در کلاس درس برای دانش‌آموزان دیگر بخوانید.
- ۲- شرح فعالیت و زندگی‌نامه یک یا دو نفر از افراد محبوب محله و یا فامیل‌تان که مورد احترام هستند را به‌طور خلاصه بنویسید و در کلاس درس برای دانش‌آموزان دیگر بخوانید.
- ۳- شما دوست داشتید به‌جای کدام‌یک از شخصیت‌های داخل کتاب بودید؟ چرا؟



# فصل پنجم

توانمندی‌های استان سیستان و بلوچستان





## درس دوازدهم: گردشگری در استان

چنانکه سازمان جهانی گردشگری پیش‌بینی کرده است، گردشگری تا پایان دهه آینده در صدر جدول صنایع پر درآمد جهان قرار می‌گیرد و تا سال ۲۰۲۰ میلادی (۱۳۹۸ ه.ش) از تنها صنعت پر درآمد جهان، یعنی نفت پیشی می‌گیرد. امروزه بودجه‌ای که در جهان به مسافرت و تفریح اختصاص می‌یابد، سه برابر بودجه‌ای است که صرف امور دفاعی می‌شود. گردشگری در افزایش درآمد کشور، ایجاد فرصت‌های شغلی، تعاملات فرهنگی، رونق صنایع دستی، از بین بردن خستگی جسمی و روحی و بی‌بردن به عظمت آفرینش تأثیر می‌گذارد که این مهم با شناسایی جاذبه‌های استان و مدیریت و برنامه‌ریزی صحیح امکان‌پذیر است. جاذبه‌های گردشگری استان سیستان و بلوچستان به سه گروه جاذبه‌های گردشگری، انسان‌ساخت فرهنگی-تاریخی و جاذبه‌های طبیعی دسته‌بندی می‌شوند که نمونه‌ای از این جاذبه‌ها به‌طور مختصر معرفی می‌شود.

### الف) جاذبه‌های فرهنگی – تاریخی

زابل، هیرمند، نیمروز و هامون: که در شمال استان قرار دارند را بهشت باستان شناسان لقب داده‌اند. برخی جاذبه‌های فرهنگی – تاریخی این شهرستان‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- شهر سوخته اوج تمدن شهرنشینی: در مسیر عبوری جاده زابل – زاهدان قرار دارد.
- ۲- جاذبه‌های فرهنگی – تاریخی کوه خواجه (کوه رستم یا کوه اوشیدم، کوه اوشیلا): جنوب غربی شهر زابل قرار دارد.



شکل ۲-۱۲- کوه خواجه



شکل ۱-۱۲- شهر سوخته



شکل ۳-۱۲- آسباد

۳- آسبادها: جنوب شهر زابل قرار دارد و مربوط به دوره صفوی - افشاری است.

- بانک ایران و انگلیس، کنسولگری انگلیس، آتشکده کرکویه، ارگ محمدحسین خان نارویی، ارگ خان محمد، بناهای یادماتی چلیپای و آسیابان، حوضدار، قلعه مچی و قلعه سه کوهه از دیگر جاذبه های فرهنگی و تاریخی این شهرستان ها هستند.

### زهک

شهرستان زهک در فاصله ۲۲۳ کیلومتری زاهدان واقع شده است. برخی جاذبه های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت اند:

۱- قلعه نو: این روستا که به عنوان ماسوله شرق شناخته می شود، پس از آن که مردم از روستای کهنه، مهاجرت کردند و خانه های خود را بر روی تپه های اطراف آن احداث کردند، قلعه نو نام گذاری گردید.

۲- دهانه غلامان: دهانه غلامان در دو کیلومتری روستای قلعه نو از توابع شهرستان زهک واقع شده است.

۳- زاهدان کهنه: حدود ۸ کیلومتری شمال شرقی شهرستان زهک و روی بلندی های نزدیک رودخانه پریان واقع شده است.

۴- آتش گاه و قلعه کله کنگ: یکی از سه آتشگاه فعال و بزرگ شرق ایران در زمان زرتشت بوده، معماری زیبا برگرفته از ویژگی های چینه خشت و گل از مشخصات این بناست.

رام شهرستان، کندرک کهنه و چاه های باستانی از دیگر جاذبه های فرهنگی و تاریخی شهرستان زهک می باشند.

### زاهدان

از مرکز استان تا پایتخت ۱۶۰۵ کیلومتر فاصله است. برخی از جاذبه های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت اند از:

۱- بازارچه سرپوش زاهدان: این مجموعه معماری در مرکز شهر و در بافت قدیمی واقع است.

۲- ساختمان دادگستری: این بنا در مرکز شهر زاهدان و در دو طبقه ساخته شده است.



شکل ۴-۱۲- روستای قلعه نو



شکل ۵-۱۲- دهانه غلامان





شکل ۷-۱۲- ساختمان دادگستری قدیم



شکل ۶-۱۲- موزه بزرگ زاهدان

- ۳- تلگراف خانه حرمک : این اثر در روستای حرمک از توابع بخش مرکزی در شمال زاهدان واقع شده است.
- ۴- موزه بزرگ منطقه ای جنوب شرق کشور : این موزه با زیربنایی به مساحت ۱۱۰۰۰ متر مربع واقع در شهر زاهدان است و از جاذبه های انسان ساخت این شهر می باشد.
- ۵- قبرستان هفتاد ملا : در حاشیه شرقی روستای روپس و در ۲۰ کیلومتری روستای تمین واقع شده است.
- خاش
- در فاصله ۱۷۵ کیلومتری زاهدان واقع شده است. برخی از جاذبه های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت اند از :
- قلعه ایرندگان : این بنا در روستای ده قلعه شهر خاش واقع شده است.
- قلعه حیدرآباد، زیارتگاه مرتضی علی (ع) و مسجد جامع شهرستان خاش از دیگر جاذبه های فرهنگی و تاریخی این شهرستان هستند.



شکل ۹-۱۲- قلعه ایرندگان



شکل ۸-۱۲- قبرستان هفتاد ملا

### ایران‌شهر و سرپاز

فاصله این شهرستان تا زاهدان ۳۲۵ کیلومتر است. برخی از جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از :

- ۱- قلعه بمپور : این قلعه در غرب ایران‌شهر قرار دارد.
- ۲- ساختمان بیت مقام معظم رهبری (موزه عترت و قرآن) : بنای فوق متعلق به آقای پرویز فاضلی بوده که در خیابان ولایت، کوچه ۱۸ شهرستان ایران‌شهر واقع شده است. در مدتی که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مهمان مردم استان ما بوده‌اند در این منزل اقامت داشته‌اند.



شکل ۱۰-۱۲- ساختمان بیت مقام معظم رهبری

- ۳- قلعه ناصری : این قلعه زیبا در مرکز ایران‌شهر واقع شده و یکی از وسیع‌ترین و در عین حال زیباترین قلعه‌های منطقه محسوب می‌گردد. قلعه برنجی، مسجد جامع پشامک، قلعه هدار، مسجد قدیمی راسک و اسپیدژ از دیگر آثار فرهنگی - تاریخی این شهرستان‌ها می‌باشند.



شکل ۱۲-۱۲- قلعه ناصری



شکل ۱۱-۱۲- قلعه بمپور

### سیب و سوران

فاصله این شهرستان تا زاهدان حدود ۳۷۲ کیلومتر است. جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از :

- ۱- قلعه سب : این قلعه زیبا و مستحکم در روستایی به همین نام در جنوب شرقی شهر سراوان در شهرستان سیب و سوران واقع شده است.





شکل ۱۴-۱۲- قلعه کنت



شکل ۱۳-۱۲- قلعه سب



شکل ۱۵-۱۲- سنگ نگاره‌ها

۲- قلعه کنت : این قلعه در شهرستان سیب و سوران در دهستان کنت بخش هیدوچ واقع شده است.

### سراوان

فاصله این شهرستان تا زاهدان حدود ۳۲۷ کیلومتر است. برخی از جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از: مسجد جامع دزک، سفال کلپورگان و سنگ‌نگاره‌ها در این شهرستان واقع شده است.



شکل ۱۷-۱۲- مسجد جامع دزک



شکل ۱۶-۱۲- سفال کلپورگان



شکل ۱۸-۱۲- قلعه نیک‌شهر



شکل ۱۹-۱۲- قلعه قصر قند

### نیک‌شهر و قصر قند

فاصله این شهر تا زاهدان ۵۷۶ کیلومتر است. برخی از جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از:

۱- قلعه نیک‌شهر: در قسمت غربی نیک‌شهر در حاشیه رودخانه کنگ واقع شده است.

۲- قلعه قصر قند: در مرکز شهر قصر قند در قسمت شرق مسجد جامع در خیابان امام خمینی قرار دارد.

### کنارک

فاصله این شهر تا زاهدان ۷۱۷ کیلومتر است. برخی از جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از:

- خانه‌های قدیمی آریان: اثر مذکور با زیربنایی حدود ۲۰۷ متر مربع در بافت قدیمی شهر کنارک قرار دارد.

- محوطه چهل دختران، قلعه بگ، قلعه بنت، قلعه اسپکه از دیگر جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی شهرستان کنارک می‌باشند.

### شهرستان گردشگرپذیر چابهار

چابهار با فاصله ۶۸۳ کیلومتر تا زاهدان در منتهی‌الیه جنوب شرقی ایران در کنار آب‌های گرم عمان واقع است.

جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی این شهرستان عبارت‌اند از:

۱- مقبره سید غلام رسول: در حاشیه ضلع شرقی خلیج چابهار قرار دارد.

۲- قلعه تاریخی تیس (معروف به قلعه پرتغالی‌ها): در بخش مرکزی، ۵ کیلومتری شمال غربی چابهار قرار گرفته است.

- ساختمان پست و بافت تاریخی روستای تیس از دیگر جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی شهرستان چابهار می‌باشند.

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

۱- تحقیق کنید کدام شهرستان استان بیشترین آثار باستانی را دارد؟

۲- در شهرستان محل زندگی شما چه جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی دیگری وجود دارد؟





شکل ۲۱-۱۲- قلعه تاریخی تیس



شکل ۲۰-۱۲- مقبره سید غلام رسول

## بیشتر بدانیم



ب) برخی از جاذبه‌های طبیعی استان

جاذبه‌های طبیعی سیستان

۱- دریاچه هامون: بزرگ‌ترین پهنه آب شیرین ایران و زیستگاه انواع پرندگان مهاجر از جمله فلامینگو، پلیکان، درنا، کفچه، انواع اردک، غاز، قو، چنگر(چور) و طاووسک است.



شکل ۲۲-۱۲- دریاچه هامون

۲- کوه خواجه یا کوه رستم: تنها پدیده طبیعی دشت سیستان است که به صورت برجستگی بازالتی سیاه رنگی با ارتفاع ۶۰۹ متر از سطح دریا خودنمایی می‌کند.



شکل ۲۳-۱۲- کوه خواجه زابل



۳- چاه نیمه ها : در جنوب شرقی زابل در کنار روستای قلعه نو (شهرستان زهک ) چاله های طبیعی بزرگی وجود دارد که آب رودخانه هیرمند به وسیله کانالی به آن سرریز می شود و به صورت دریاچه مصنوعی در آمده است.



شکل ۲۴-۱۲- چاه نیمه ها

۴- رودخانه هیرمند : از رودهای پر آب شرق فلات ایران است که از ارتفاعات بابا در افغانستان سرچشمه می گیرد و در محلی به نام چریکه به دو شعبه پریان مشترک و سیستان رود تقسیم می شود.

#### برخی از جاذبه های طبیعی خاش

۱- کوه تفتان : این کوه آتشفشان نیمه فعال در جنوب شرق ایران در شمال شرقی شهرستان خاش است که فعالیت آن فوران دود گوگرد به همراه بخار آب است. کوه تفتان ۳۹۴۱ متر از سطح دریا ارتفاع دارد.

۲- درخت کهنسال روستای دهپایید : این درخت در نزدیکی شهرستان خاش و در روستای دهپایید قرار دارد. این سرو کهنسال ۱۲۰۰ سال قدمت دارد و دارای تنه ای پهن و شاخ و برگی انبوه است.



شکل ۲۵-۱۲- کوه تفتان



برخی از جاذبه‌های طبیعی ایران شهر، دلگان و سرپاز

۱- کوه آتشفشانی (خاموش) بزمان معروف به کوه خضر : این کوه در شمال چالۀ جازموریان با ارتفاع ۳۵۰۳ متر از سطح دریا قرار گرفته است که چالۀ لوت را از چالۀ جازموریان جدا می‌کند. این کوه بعد از تفتان بزرگ‌ترین قلهٔ استان است.



شکل ۲۶-۱۲- کوه بزمان



شکل ۲۷-۱۲- چشمهٔ آب‌گرم بزمان

۲- چشمهٔ آب‌گرم طبیعی و معدنی : چشمهٔ طبیعی و معدنی آب‌گرم بزمان واقع در جنوب غربی بزمان در محلی به همین نام است که دارای آثار فراوانی در درمان بیماری‌های پوستی، مفصلی و ضرب دیدگی است.

۳- دریاچهٔ فصلی جازموریان : این دریاچه در منطقهٔ دلگان، غربی‌ترین منطقهٔ استان واقع شده است که در بعضی از فصول به خصوص در زمستان دارای آب و تابستان‌ها، خشک است.

۴- تمساح پوزه کوتاه سرپاز : این جانور باقی مانده‌ای از نسل کروکودیل‌هاست که مردم محلی به آن «گاندو» می‌گویند.



شکل ۲۸-۱۲- تمساح پوزه کوتاه



### برخی از جاذبه های طبیعی زاбили

منطقه جنگلی بیرگ زاбили : قسمت اعظم این منطقه در شهرستان زاбили واقع شده است. پوشش گیاهی منطقه شامل زيتون وحشی، بادام کوهی و بنه است و حیواناتی همچون سمور سنگی، خرس سیاه، قوچ، میش، کل و بز در این منطقه زندگی می کنند.



شکل ۲۹-۱۲ ساحل چابهار

### برخی از جاذبه های طبیعی چابهار و کنارک

۱- سواحل: دارای صخره های بزرگی است که در اثر پیشروی آب دریا و فرسایش سنگ های رسوبی به وجود آمده است. اوج زیبایی، شکوه و قدرت لایزال کردگار را مجسم در پرده بی نظیر امواج این سواحل می توان دید.

۲- محیط زیست دریایی : محیط زیست دریایی شامل مرجان ها، لاک پشت های دریایی، پستان داران دریایی، زیستگاه های جلبکی، جنگل های مانگرو، مناطق حفاظت شده و تالاب بین المللی است.

۳- تپه های مینیاتوری چابهار (تپه های بدلدنی): این تپه ها از دیدنی های حیرت انگیز چابهار است که به موازات ساحل از منطقه کچو تا نزدیک خلیج گوآتر امتداد دارد.



شکل ۳۰-۱۲ کوه های مینیاتوری (تپه های بدلدنی)

۴- گل فشان ها : بزرگترین و مشهورترین گل فشان ایران در روستای کهیر شهرستان کنارک است که حدود ۶۵ متر از سطح دریا ارتفاع دارد.

گل فشان ها معمولاً به صورت گنبد یا مخروطی شکل و در برخی جاها به صورت حوضچه های مملو از آب و گل مشاهده می شوند، ابعاد آنها متفاوت است. گل فشان ها به علت گازهای هیدروکربور یا بخار آب درجه حرارت زیادی دارند و از اعماق زمین به بالا می آیند.



شکل ۳۱-۱۲ گل فشان





## منطقه آزاد تجاری و صنعتی چابهار

یکی از نقاط دیدنی و تجاری استان که در سال‌های اخیر در زمینه گردشگری رونق یافته منطقه آزاد تجاری و صنعتی چابهار است و از لحاظ تجاری (صادرات، واردات، ترانزیت کالا) و صنعتی (تولید و بسته‌بندی کالا) اهمیت فراوانی دارد. این منطقه با ایجاد مراکز خدماتی و رفاهی همچون هتل‌ها، رستوران‌ها، پلاژها و مراکز تفریحی یکی از ارکان گردشگری استان محسوب می‌شود.



شکل ۳۲-۱۲- منطقه آزاد تجاری و صنعتی چابهار

## فعالیت ✓

### دانش آموز عزیز

- ۱- کدام شهرهای استان بیشترین گردشگر را در ایام نوروز دارند؟
- ۲- جهانگردی از شما سؤال می‌کند از زاهدان تا چابهار و یا از زاهدان تا زابل چند کیلومتر راه است؟ شما برای پاسخگویی از جدول فاصله شهرها استفاده کنید و پاسخ خود را در این قسمت بنویسید.
- ۳- جاذبه‌های طبیعی شهرستان محل زندگی خودتان را بنویسید.

## درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصاد استان



استان سیستان و بلوچستان از مزیت‌ها و توانمندی‌های اقتصادی مناسبی برای رشد و توسعه بخش‌های گوناگون برخوردار است. از جمله این توانمندی‌ها می‌توان به موقعیت جغرافیایی ویژه و مناسب استان به لحاظ همجواری با کشورهای افغانستان و پاکستان و دسترسی به آب‌های آزاد بین‌المللی و امکان ارتباط با کشورهای شرق آسیا، شبه‌قاره هند و آسیای مرکزی اشاره کرد. مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی استان عبارت‌اند از:

### بخش کشاورزی

تنوع آب و هوای استان، دشت‌ها و جلگه‌های حاصل‌خیز، منابع آب زیرزمینی، وجود رودخانه‌های دائمی، نظیر هیرمند و سرباز و دسترسی به منابع آب شیرین مانند دریاچه هامون، همچنین دسترسی به آب‌های آزاد موجب ایجاد تنوع بسیار مناسبی در تولید انواع محصولات زراعی، باغی، دامی و شیلاتی در استان شده است. استان سیستان و بلوچستان دارای تنوع تولید محصولات کشاورزی و شیلاتی است.

مهم‌ترین تولیدات کشاورزی استان عبارت‌اند از:

### الف) زراعت و باغبانی

استان سیستان و بلوچستان با ۲ درصد از کل اراضی زراعی و باغی کشور، حدود ۲/۴ درصد محصولات کشاورزی کشور را تولید می‌کند.

۱- محصولات زراعی: مهم‌ترین محصولات زراعی استان عبارت‌اند از: غلات (گندم و جو)، محصولات جالیزی

(هندوانه و خربزه) گیاهان علوفه‌ای (یونجه و شبدر)، پیاز، سیب‌زمینی، کلزا، برنج، باقلا، حنا، گیاهان دارویی و ...



شکل ۲-۱۳- مزرعه کلزا



شکل ۱-۱۳- مزرعه گندم



۲- محصولات باغی : مهم ترین محصولات باغی عبارت اند از :  
خرما، موز، انگور (یاقوتی)، زردآلو، پسته، مرکبات (پرتقال، لیمو، نارنگی)  
گردو، بادام، زیتون، انجیر، میوه های گرمسیری و ... .



شکل ۳-۱۳- بعضی محصولات باغی استان

\* برخی میوه های گرمسیری استان شامل پاپایا (خریزه درختی)، چیکو، کنار و انبه است.

## فعالیت

### دانش آموز عزیز

- ۱- درباره یکی از محصولات گرمسیری استان تحقیق کنید و نتیجه آن را در کلاس درس ارائه نمایید.
- ۲- درباره انگور یاقوتی و خواص آن تحقیق کنید و صنایع تبدیلی آن را بنویسید.

۳- محصولات گلخانه ای : سطح زیرکشت گلخانه های استان ۲۱۸ هکتار است که از آن سالانه بیش از ۴۶ هزار تن محصول تولید می شود.  
مهم ترین محصولات گلخانه ای استان خیار، گوجه فرنگی، فلفل، توت فرنگی و بادمجان است.





شکل ۴-۱۳- محصولات گلخانه‌ای استان

### ب) دامپروری

شرایط اقلیمی و جغرافیایی استان بستر مناسبی برای انجام فعالیت‌های دامپروری است و آسیب‌پذیری این صنعت در مقابل تنش‌های محیطی و آبی کم‌تر از سایر فعالیت‌های تولیدی کشاورزی است. استان ما به دلایل زیر با برخورداری از تعداد زیادی واحد دامی و طیور و تنوع نژادی خاص، قطب دامپروری جنوب شرق کشور به شمار می‌آید:

۱- بهره‌مندی از بهترین نژادهای گاو گوشتی کشور نظیر گاو سیستانی و گاو دشتیاری

۲- وجود گوسفند بلوچی و بز محلی

۳- وجود نژاد مرغ خزک و دشتیاری

۴- وجود بیشترین شتر به لحاظ اقلیمی که استان را در مقام اول قرار داده است.

از عمده محصولات دامی استان می‌توان به تولید انواع گوشت قرمز، تخم‌مرغ، شیر و سایر تولیدات دامی اشاره کرد. این تولیدات در برخی صنایع دیگر نظیر واحدهای بسته‌بندی گوشت و سایر کارخانجات وابسته مورد استفاده قرار می‌گیرند.



شکل ۶-۱۳- پرورش شتر



شکل ۵-۱۳- پرورش گاو سیستانی





شکل ۷-۱۳- پرورش ماهی



شکل ۸-۱۳- ماهی شیزوتراکس



شکل ۹-۱۳- صید میگو



شکل ۱۰-۱۳- لنج‌های صیادی

### ج) شیلات و آبی پروری

استان ما به دلیل شرایط جغرافیایی از نظر توسعه شیلات و آبی پروری دارای ظرفیت و توان‌های بالفعل و بالقوه‌ای است. در جنوب استان با وجود دارا بودن نوار ساحلی به طول ۳۰۰ کیلومتر با دریای عمان و راه‌یابی به آب‌های آزاد بهترین منطقه برای فعالیت صیادی و تکثیر و پرورش میگو می‌باشد. از طرف دیگر وجود دریاچه هامون و چاه نیمه‌ها در شمال ظرفیت‌های صید و آبی پروری مناسبی برای استان فراهم نموده است.

از گونه‌های بسیار حائز اهمیت و با ارزش منطقه عبارت‌اند از: ماهی‌های کپور، فیتوفاگ و ماهی بومی (شیزوتراکس) که در دریاچه هامون، چاه نیمه‌ها و استخرها، پرورش می‌یابند. از سایر مراکز تولید ماهیان، مرکز تولید و تکثیر ماهیان سرد آبی (ماهی قزل‌آلا و ...) در شهرستان خاش را می‌توان نام برد. بخش‌های آبی پروری (تکثیر و پرورش میگو) صیادی (ماهی تن، شوریده) و در صنایع تبدیلی، کنسرو سازی و ... باعث اشتغال تعداد زیادی به‌طور مستقیم شده است.

### بخش صنعت و معدن

استان سیستان و بلوچستان در زمینه فعالیت‌های صنعتی و معدنی دارای مزیت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه فراوان است که در صورت سرمایه‌گذاری مناسب در این زمینه، چشم‌انداز پر رونقی را نوید می‌دهد که خط انتقال گاز به چابهار، ایجاد کارخانه پتروشیمی، پرورش و صید ماهی، صنایع تبدیلی وابسته و وجود معادن غنی و متنوع از ظرفیت‌های صنعتی استان محسوب می‌شوند.

توانمندی‌های صنعتی استان: از کل واحدهای صنعتی فعال در استان بیش از ۵۰ درصد در شهرستان زاهدان و کنارک متمرکز شده است. شهرستان‌های زابل و ایرانشهر از نظر دارا بودن واحدهای صنعتی با فاصله زیاد در مراتب بعدی قرار دارند. سهم این شهرستان‌ها از کل صنایع استان به ترتیب ۱۲/۲ و ۱۱/۱ درصد است.

عمده تولیدات صنعتی استان را محصولات نظیر سیمان، کانسرو و صنایع شیلاتی، نوشابه، انواع کیک و کلوچه و محصولات غذایی، رنگ، تورماهی‌گیری، محصولات پلاستیکی (نظیر حصیر، انواع لوله و اتصالات)، سنگ‌های تزئینی و مصالح ساختمانی تشکیل می‌دهند.



صنایع و معادن مهم استان: برخی صنایع مهم استان عبارت‌اند از: کارخانجات سیمان خاش و سیستان، کارخانجات کانسروسازی چابهار، انواع سنگ‌های گرانیت، لجنیات، پلی اتیلن، پلیمر، نساجی، صنایع پوشاک و سردخانه‌های مواد غذایی و تجهیزات پزشکی.

شکل ۱۱-۱۳- برخی از صنایع استان

توانمندی‌های بخش معدن: استان ما با قرار داشتن روی کمر بند فلزی و معدنی جهان که از شرق اروپا تا پاکستان ادامه دارد، دارای ذخایر غنی از فلزات و کانی‌های معدنی از قبیل: کرومیت برای تهیه فلز کرم، مس از نظر تولید مفتول‌های برق، منگنز، سرب، روی و قلع مورد استفاده در صنایع فلزی، تنگستن برای تهیه لامپ‌های برق و همچنین عناصر فلزی نظیر تالک برای تهیه سنگ صابون و صنایع بهداشتی، منیزیت، گل سفید و سنگ‌های ساختمانی به‌ویژه گرانیتی و تزئینی است.



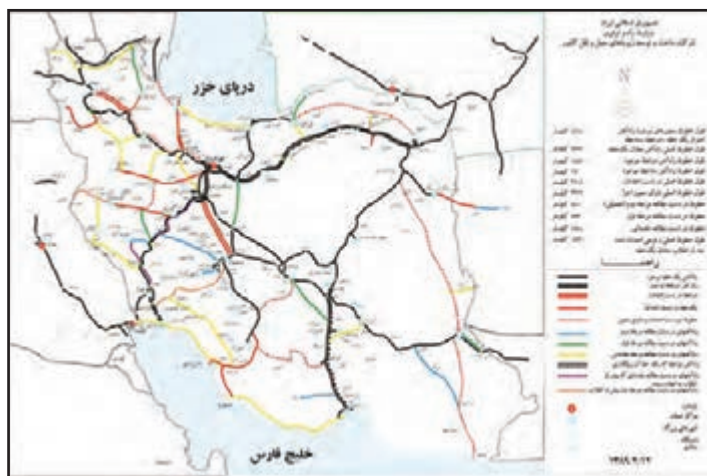
شکل ۱۲-۱۳- معادن سنگ و مس

### توانمندی‌های بالقوه و مزیت‌های نسبی زیربنایی

استان سیستان و بلوچستان از نظر ارتباط با آب‌های آزاد بین‌المللی و قرارگرفتن در مسیر نزدیک‌ترین راه به اقیانوس هند برای کشورهای آسیای مرکزی و افغانستان که همگی محصور در خشکی هستند، بسیار مهم است. استان ما در مسیر ترانزیتی شرق کشور قرار دارد. با فعال شدن محور ترانزیتی<sup>۱</sup> شرق کشور، جغرافیای اقتصادی، تجاری این منطقه و مناطق اطراف دگرگون خواهد شد و باعث شکوفایی اقتصادی آنها می‌شود.

اهم توانمندی‌های بالقوه و مزیت‌های نسبی زیربنایی استان عبارت‌اند از:

- ۱- محور ترانزیت چابهار- میلک بخشی از محور ترانزیتی شرق کشور به شمار می‌آید. این محور برای کشور افغانستان به دلیل ارتباط با دریای عمان و اقیانوس هند بسیار مهم است.
- ۲- راه آهن (پاکستان - زاهدان) و احداث راه آهن (چابهار - مشهد)

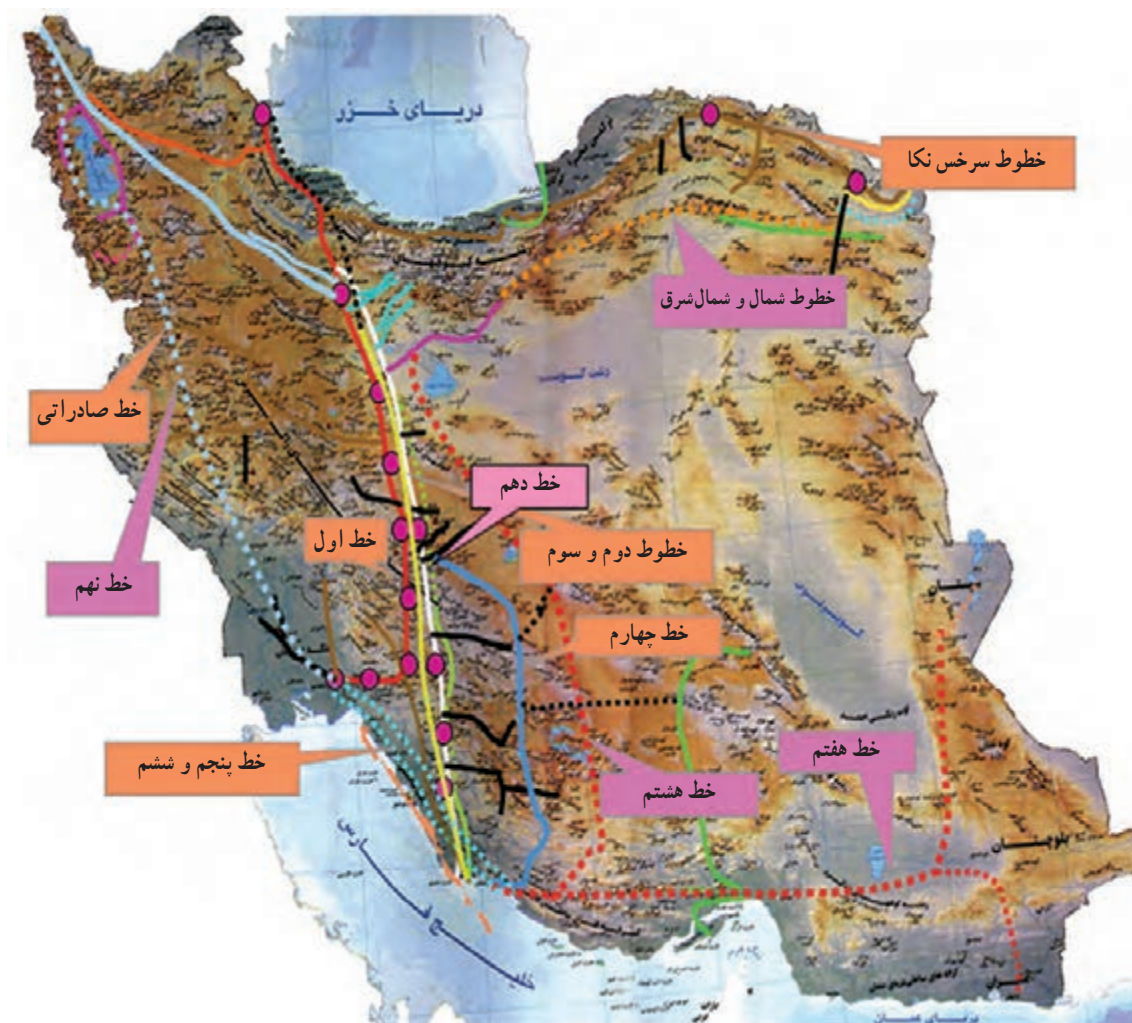


شکل ۱۳-۱۳- نقشه خطوط راه آهن

۱- به محوری که کشورهای شمال شرق ایران را به آب‌های آزاد بین‌المللی متصل می‌سازد، محور ترانزیتی شرق کشور گفته می‌شود.



### ۳- خط انتقال گاز به شهرهای استان و عبور آن به طرف پاکستان



شکل ۱۴-۱۳- نقشه خطوط انتقال گاز

### توانمندی های بالقوه بیابان

مهم ترین توانمندی های استان که می تواند در بهره برداری بهتر از منابع خدادادی ما را یاری کند عبارت اند از :

۱- بهره برداری از نیروی باد : وزش بادهای نسبتاً شدید و مداوم از جمله بادهای ۱۲۰ روزه در این استان فرصت مناسبی برای ایجاد نیروگاه های بادی است.

۲- بهره برداری از نیروی خورشید : تابش طولانی مدت و مستقیم خورشید در سراسر استان بهترین فرصت برای استفاده از تأسیسات، نیروگاه های خورشیدی و ... است که برخی از آنها در برخی از مناطق استان تا حدودی مورد استقبال مردم قرار گرفته است.



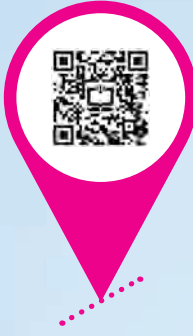


۳- بهره‌برداری از نمک‌های گوناگون،  
نیترات و ... : که در بیابان‌های استان یافت می‌شود.

شکل ۱۵-۱۳- نیروگاه خورشیدی



شکل ۱۶-۱۳- نیروگاه بادی



# فصل ششم

شکوفایی استان سیستان و بلوچستان  
پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی





## درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

تصاویر زیر چند نمونه از دستاوردهای انقلاب اسلامی استان را نشان می‌دهد. در شهر شما چه دستاوردهای عمرانی وجود دارد؟ پیروزی انقلاب اسلامی در سه دهه قبل علاوه بر یک رویداد سیاسی، مذهبی، تحوّل عظیمی در تمام عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، صنعتی، عمرانی و ... به وجود آورد. در این درس با گوشه‌ای از فعالیت‌های صنعتی، عمرانی، آموزشی و فرهنگی انجام گرفته، پس از انقلاب در این استان آشنا می‌شوید.



شکل ۱-۱۴

### فعالیت‌های صنعتی و معدنی

قبل از انقلاب شکوهمند اسلامی تنها ۱۲ واحد صنعتی در استان فعالیت داشته‌اند. بعد از انقلاب در جهت استفاده از توان و ظرفیت‌های منطقه و ایجاد اشتغال و بالابردن توان اقتصادی فعالیت‌های صنعتی و معدنی رشد چشمگیری یافته و در سال ۱۳۹۰، ۱۱۷۲ واحد صنعتی فعال در استان مستقر است.

### وضعیت موجود معادن استان

تا سال ۱۳۹۰، ۷۳ واحد معدن فعال دارای پروانه بهره‌برداری است و ۲۳۰۰ نفر در معادن مختلف به خصوص معادن سنگ استان مشغول کارند. در صورت بهره‌برداری از کلیه معادن، تحویل بزرگی را در بخش معدن استان (شامل تولید و اشتغال) شاهد خواهیم بود.

مشخص‌ترین ویژگی متالورژی (منطقه فلزاتی) استان سیستان و بلوچستان کانی‌سازی مس است که در تمام واحدهای متالورژی گفته شده، دیده می‌شود.

### بیشتر بدانیم



بررسی‌های معادن فلزی متالورژی در استان (طرح توسعه محور شرق) نشان می‌دهد که، استان سیستان و بلوچستان را می‌توان به چند پهنه، زیرپهنه و گره‌های معدنی به شرح زیر تقسیم نمود:

۱- منطقه فلزاتی (زون متالورژی) نهبندان - ایرانشهر

۲- منطقه فلزاتی سیستان

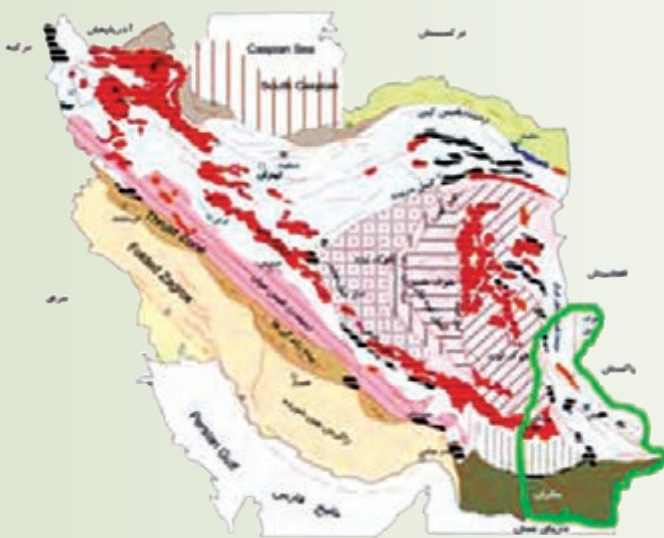
۳- منطقه فلزاتی هیرمند - زابل

۴- منطقه فلزاتی بزمان - سبزواران

۵- منطقه فلزاتی میناب - ایرانشهر

۶- منطقه فلزاتی لوت

۷- منطقه فلزاتی مکران



شکل ۲-۱۴





## شهرک‌های صنعتی

شرکت شهرک‌های صنعتی استان در دهم اسفندماه ۱۳۶۸ تأسیس شد و از اواخر نیمه نخست سال ۱۳۶۹ با پرسنل و امکانات محدودی تلاش گسترده‌ای را برای تحقق بخشیدن به یکی از هدف‌های استوار نظام اسلامی که همانا رشد و توسعه اقتصادی در جامعه است، آغاز کرد.



شکل ۳-۱۴- شهرک صنعتی کنارک

### وضعیت شهرک‌ها و نواحی سیستان

و بلوچستان : تعداد کل پروانه‌های بهره‌برداری صنعتی در استان تا سال ۱۳۹۰، ۱۱۷۲ واحد است که از این میزان تعداد ۷۷۵ واحد به عبارتی ۶۶ درصد واحدهای فعال در شهرک‌ها و نواحی صنعتی و مابقی آن خارج از این محدوده قرار دارند.



شکل ۴-۱۴- شهرک صنعتی زاهدان



شکل ۵-۱۴- شهرک صنعتی محمدآباد زابل

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی



شکل ۶-۱۴- برخی از صنایع استان



## مناطق آزاد تجاری

مناطق آزاد در دنیا به عنوان پنجره‌ای برای همگامی و پیوند اقتصادی کشورها با اقتصاد جهانی، ایجاد رشد و تحول در صادرات و بهره‌مند شدن از سرمایه‌های داخلی و خارجی جهت دستیابی به اهداف متعدد توسعه اقتصادی، ایجاد اشتغال و انتقال فن‌آوری ایجاد گردیده‌اند.

**الف) منطقه آزاد چابهار:** منطقه آزاد تجاری صنعتی چابهار، یکی از مناطق آزاد سه‌گانه کشور است که در راستای اهداف اقتصادی کشور، در مجاورت شهرستان چابهار و در حاشیه دریای عمان تاسیس شده است. با توجه به نقشی که مناطق آزاد در ایجاد منطقه‌ای نمونه به منظور آماده‌شدن برای ورود به بازار تجارت جهانی ایفا می‌کنند، اکنون منطقه آزاد چابهار آمادگی ورود به این عرصه را یافته است، فرصت‌های متعدد اقتصادی، بومی، جغرافیایی، آب و هوایی و اقلیمی منطقه موجب شده است تا چابهار دارای مزیت‌های منحصر به فردی در امر ترانزیت، گردشگری و تجارت شود. بندر چابهار نزدیک‌ترین راه آبی به اقیانوس هند و دارای کوتاه‌ترین فاصله ترانزیتی برای ترانزیت کالا در کشورهای آسیای میانه و افغانستان است.

**ب) منطقه ویژه اقتصادی زابل:** ایجاد مناطق ویژه اقتصادی با هدف افزایش سطح تولید، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه و تسهیل در امر صادرات و واردات و پس از خاتمه جنگ، به استناد تبصره ۲۰ قانون برنامه اول توسعه در دستور کار دولت قرار گرفته است. در این راستا و با توجه به موقعیت ویژه منطقه و هم‌مرزی با کشور افغانستان که بازار بسیاری از تولیدات صادراتی کشور است ایجاد منطقه ویژه اقتصادی زابل در دستور کار قرار گرفت. از جمله مزایای ایجاد منطقه ویژه اقتصادی زابل به موارد زیر می‌توان اشاره نمود.

۱- وجود بازار مصرف وسیع و کم‌رقیب و کم‌توقع در افغانستان که بیشتر مایحتاج آنان مواد اولیه مانند آرد، سوخت، سیمان و ... می‌باشد.

۲- وجود نرخ بالای بیکاری در منطقه سیستان که با خشکسالی سال‌های گذشته تشدید نیز گردیده است و همچنین مهاجرت تحصیل‌کردگان به سایر نقاط استان که ایجاد منطقه ویژه تجاری می‌تواند تا حدود زیادی در جهت رفع مشکلات مذکور مؤثر باشد.

۳- وجود پتانسیل‌های خوب نظیر فرودگاه، تأسیسات زیربنایی مانند آب، برق و تلفن و فرودگاه که با تکمیل راه آهن کرمان، زاهدان، چابهار ... زابل و بحث ترانزیت کالا از چابهار به میلک و نهایتاً افغانستان و آسیای میانه به رونق و توسعه منطقه کمک شایانی خواهد کرد.

۴- ظرفیت‌های مهم گردشگری مرتبط با آثار باستانی منطقه نظیر شهر سوخته، کوه خواجه، دهانه غلامان و ... و تالاب و دریاچه‌های هامون و هیرمند که با جریان مجدد آب امید مردم را دوچندان نموده است و ...

**ج) منطقه ویژه اقتصادی میرجاوه:** منطقه میرجاوه به دلیل وجود تنها مرز رسمی جمهوری اسلامی ایران با کشور پاکستان و فعالیت‌های صادرات و واردات و ترانزیت که همه‌روزه از طریق پایانه، گمرک و بازارچه مرزی صورت می‌گیرد. همچنین وجود شبکه ریلی و اتصال آن به شبکه سراسری کشور از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد.



جدول ۱-۱۴- بازارچه‌های مرزی

ردیف	نام استان	محل بازارچه	نام بازارچه	کشور هم‌مرز
۱	سیستان و بلوچستان	هیرمند	میلک	افغانستان
۲		میرجاوه	میرجاوه	پاکستان
۳		سراوان	کوهک	پاکستان
۴		سرباز	پیشین	پاکستان
۵		چابهار	پساندر	پاکستان
۶		زهک	میل ۴۶	افغانستان
۷		سراوان	جالق	پاکستان
۸		چابهار	ریمدان	پاکستان
۹		هیرمند	گمشاد	افغانستان

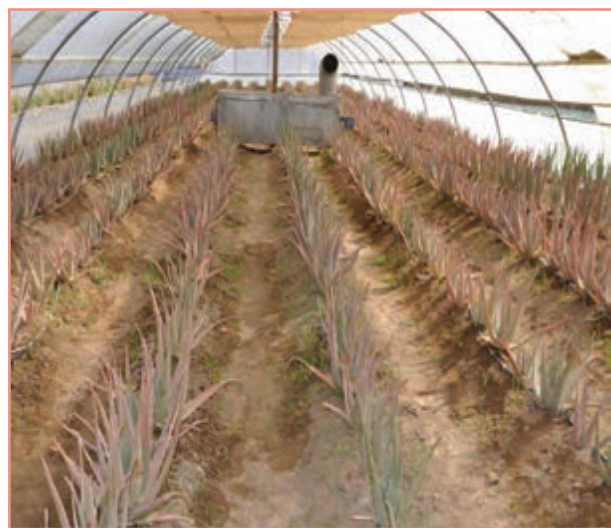
بازارچه‌های مرزی استان سیستان و بلوچستان  
بازارچه مرزی محوطه‌ای محصور واقع در نقطه مرزی است که در کنار گمرکات، مجاز به انجام تشریفات ترخیص کالا می‌باشد. این مکان‌ها طبق تفاهم‌نامه‌های منعقد شده بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای هم‌جوار تعیین می‌شود. اهالی دو طرف مرز می‌توانند کالاها و محصولات مورد نیاز را با رعایت مقررات صادرات و واردات، برای داد و ستد در این بازارچه‌ها عرضه کنند.

استان سیستان و بلوچستان دارای هفت بازارچه فعال مرزی است که پنج بازارچه آن در مرز مشترک با پاکستان شامل میرجاوه در زاهدان، پیشین در سرباز، کوهک و جالق در سراوان، ریمدان در چابهار و همچنین دو بازارچه مرزی در دو مرز مشترک با افغانستان (میلک و گمشاد در زابل) نقش به‌سزایی در مبادلات بازرگانی با کشورهای همسایه دارند.

مردم استان می‌توانند از بازارچه‌های مرزی به‌عنوان یک فرصت مناسب (اشتغال) استفاده کنند و جلوی تبدیل شدن آن به‌عنوان یک تهدید، را از دشمنان مسلمانان بگیرند.

### صنایع غذایی، دارویی، بهداشتی و درمانی

محصولات غذایی، دارویی، بهداشتی و درمانی استان شامل ماهی و میگو، نمک تصفیه شده خوراکی، روغن ماهی، روغن کوسه، تهیه خوراک آبزیان، روغن کشتی از دانه‌های روغنی، صنایع تبدیلی خرما، نان صنعتی، ماء‌الشعیر، فرآوری محصولات جالیزی، میوه‌های گرمسیری (بودر و اسانس)، کشت گلخانه‌ای آلوئه‌ورا و ... است.



شکل ۷-۱۴- کشت گلخانه‌ای آلوئه‌ورا





## فعالیت‌های عمرانی استان

فعالیت‌های عمرانی استان سیستان و بلوچستان را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد :

۱- عمران روستایی

۲- عمران شهری

۳- حمل و نقل

۱- عمران روستایی : روستاهای استان از نظر عمران در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی وضعیت مناسبی نداشته‌اند. بعد از انقلاب اسلامی اقدامات مهمی مانند ایجاد شبکه‌های برق‌رسانی، آب‌رسانی، فاضلاب روستایی، آسفالت خیابان‌ها، ایجاد مراکز



شکل ۹-۱۴- اجرای طرح‌های روستای چگرد خاش



شکل ۸-۱۴- اجرای طرح‌های روستای قایم آباد زابل



شکل ۱۱-۱۴- اجرای طرح فاضلاب روستایی در بلوچستان



شکل ۱۰-۱۴- اجرای طرح آبرسانی بهداشتی روستایی

## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

مخابراتی، واگذاری تلفن به روستاییان، طراحی و اجرای طرح‌های هادی روستایی و خانه‌سازی و ... صورت گرفته است.

۲- عمران شهری: در دوران انقلاب اسلامی می‌توان به فعالیت و دستاوردهایی مانند خدمات شهری، طرح‌های زیباسازی شهرها و میدین آنها، ایجاد پارک‌های زیبا، ساخت بیمارستان، ادارات دولتی، طراحی و اجرای طرح‌های جامع و تفصیلی برای بعضی شهرها، اصلاح معابر، پروژه‌های انبوه‌سازی مسکن، ایجاد شهرک‌های صنعتی و کارگاهی و ... اشاره کرد.

۳- راه‌های استان: از مجموع ۶۱۸۱/۵۲ کیلومتر راه‌های استان ۶۲/۳ درصد آن آسفالتی و ۳۷/۶۷ درصد آن راه شوسه است و علاوه بر آن ۵۰۷۱ کیلومتر راه دسترسی است. ساخت خط راه آهن میرجاوه - زاهدان و بم - زاهدان مهم‌ترین پروژه ریلی انجام شده استان است.



شکل ۱۲-۱۴- بعضی از دستاوردها (عمران شهری)



شکل ۱۳-۱۴- توسعه راه آهن و راه‌های استان



## فعالیت‌های علمی – آموزشی استان

به تصاویر زیر نگاه کنید و بگویید انقلاب اسلامی در زمینه علمی – آموزشی چه دستاوردهایی برای استان سیستان و بلوچستان داشته است؟  
همان‌طور که می‌دانید انقلاب اسلامی در زمینه‌های مختلف، جهت پیشرفت استان فعالیت‌های زیادی انجام داده که این اقدامات در زمینه علمی – آموزشی نیز چشمگیر است.



شکل ۱۴-۱۴. فضای آموزشی (هنرستان)

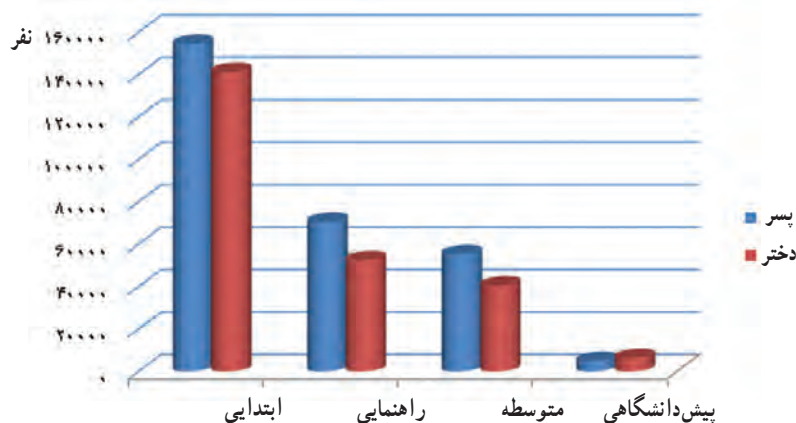


شکل ۱۵-۱۴. کارگاه‌های رایانه و ساخت و تولید (در هنرستان‌ها)



## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

افزایش پوشش تحصیلی دوره ابتدایی، راهنمایی و متوسطه در بیشتر روستاهای استان که اغلب پراکنده و دور افتاده بودند و نیز ایجاد مدارس شبانه‌روزی، و خدمات دهی به دانش‌آموزان مناطق دور افتاده، در صدر برنامه‌های آموزش و پرورش استان بوده و می‌باشد.



شکل ۱۶-۱۴- تعداد دانش‌آموزان استان به تفکیک مقاطع تحصیلی در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷

توسعه دانشگاه‌ها، مراکز آموزش عالی، گسترش رشته‌های مختلف برای ادامه تحصیل در سطوح مختلف (از کاردانی تا دکتری) در استان بسیار چشمگیر است؛ به طوری که بعد از تهران بیشترین دانشجویان را استان سیستان و بلوچستان به نسبت جمعیت به خود اختصاص داده است. شهرهای زاهدان، زابل، و چابهار مراکز مهم دانشگاهی استان محسوب می‌شود.

## بیشتر بدانیم



جدول ۲-۱۴- مقایسه رشد آموزش (باسوادان) از سال ۸۵-۱۳۶۵

آبان ۱۳۸۵		آبان ۱۳۷۵		آبان ۱۳۷۰		آبان ۱۳۶۵	
باسوادان	جمعیت	باسوادان	جمعیت	باسوادان	جمعیت	باسوادان	جمعیت
۱۳۷۸۵۴۸	۲۴۰۵۷۴۲	۸۰۲۸۲۵	۱۴۰۲۰۶۸	۵۶۲۱۳۶	۱۱۱۷۳۷۸	۳۱۷۵۲۲	۸۸۲۱۷۶





## درس پانزدهم: چشم انداز آینده استان

با گذشت سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، استان سیستان و بلوچستان نیز مانند سایر استان‌های کشور از برکات وجود انقلاب بهره برده است و تغییرات زیادی را در بخش کشاورزی، صنعت، راه‌ها، آموزش عالی و ... شاهد بوده است.

امید است در چشم انداز آینده، سیستان و بلوچستان، استانی توسعه یافته با نقش و جایگاه مناسب اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در سطح کشور، پیشرو در فعالیت‌های بازرگانی و فراملی با برخورداری در سلامت و رفاه به دور از فقر و بهره‌مند از امنیت و محیط زیست مطلوب باشد.



شکل ۱-۱۵- دانشگاه علوم پزشکی زاهدان



شکل ۲-۱۵- دانشگاه زاهدان



شکل ۳-۱۵- دانشگاه دریاوردی چابهار

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی



شکل ۴-۱۵- دانشگاه شهید نیکبخت



شکل ۵-۱۵- دانشگاه آزاد واحد زاهدان



## مهم‌ترین ویژگی‌های چشم‌انداز آینده استان

- ۱- استان توسعه یافته متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی، متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی و ...
- ۲- بهره‌مندی از امنیت پایدار در ابعاد مختلف
- ۳- دارای تولیدات انبوه و بازار پسند محصولات گرمسیری، نیمه‌گرمسیری، شیلاتی و فرآورده‌های آنها
- ۴- فعال، مؤثر و دارای رشد مستمر اقتصادی متکی بر جذب و تجهیز سرمایه‌های داخلی، خارجی و بومی و ...
- ۵- دست یافتن به جایگاه اول مناسبات اقتصادی فراملی در سطح کشور
- ۶- برخورداری از منابع انسانی متخصص، متناسب با نیازهای بازار کار استان



شکل ۷-۱۵- انگور سیستان



شکل ۶-۱۵- خرماي بلوچستان

## برخی از مهم‌ترین تنگناها و محدودیت‌ها بر سر راه توسعه استان

- ۱- شرایط طبیعی و اقلیمی دشوار به‌ویژه کمبود منابع آب، وزش دائمی باد و حرکت ماسه‌های روان
- ۲- پراکندگی سکونتگاه‌ها و کمبود منابع طبیعی
- ۳- تناوب دوره‌های خشکسالی و پیامدهای زیان‌بار زیست محیطی و آثار مخرب آن بر تولیدات



### بعضی از مسائل و مشکلات اساسی استان

- ۱- موقعیت استان به عنوان گذرگاه بین‌المللی مواد مخدر و همسایگی با دو کشور پاکستان و افغانستان زمینه‌ساز ناامنی و تردهای غیر مجاز از مرزهای کشور
- ۲- رواج فرهنگ عشیره‌ای، طایفه‌ای، برخی باورها، نگرش‌های سنتی و ضد توسعه به عنوان عامل بازدارنده نهادهای نوین اقتصادی و اجتماعی
- ۳- عدم رشد بخش رسمی اقتصاد در استان، گسترش تجارت زیرزمینی و واردات قاچاق از کشورهای هم‌جوار
- ۴- نرخ بیکاری بسیار بالا در مقایسه با سطح کشور و رشد سریع جمعیت و ضریب جوانی بالای جمعیت استان

### مهم‌ترین هدف‌های بلندمدت توسعه استان

- براساس سند چشم‌انداز ۲۰ سال آینده برخی از مهم‌ترین اهداف و راهبردهای بلندمدت توسعه استان عبارت‌اند از:
- ۱- تقویت مناسب اقتصادی فراملی با بهره‌گیری از موقعیت جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی استان با استفاده از موقعیت مناطق آزاد چابهار و منطقه ویژه اقتصادی زابل



شکل ۸-۱۵- بهره‌گیری از انرژی‌های باد و خورشید





- ۲- توسعه بخش کشاورزی با تأکید بر زیر بخش‌های باغبانی، صید و آبی‌پروری، کشت‌های متراکم و گلخانه‌ای
  - ۳- توسعه ظرفیت‌های صنعت گردشگری و بهره‌برداری از جاذبه‌های تاریخی استان
  - ۴- برقراری امنیت لازم در ابعاد مختلف (فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی) به منظور تسهیل فرآیند توسعه استان
  - ۵- مدیریت بهینه محیط زیست، حفظ، احیا و اصلاح منابع پایه و طبیعی
  - ۶- بهره‌گیری از انرژی‌های تجدید شونده مانند باد، زیست توده و خورشید
- در ادامه در جهت چشم‌انداز آینده استان اهداف و راهبردهای توسعه استان را می‌توان به بخش‌های مختلف تقسیم کرد.



شکل ۹-۱۵- گلخانه

## برخی از اهداف و راهبردهای توسعه در بخش میراث فرهنگی و گردشگری

- ۱- توسعه ظرفیت‌های صنعت گردشگری و بهره‌برداری از جاذبه‌های تاریخی استان
  - ۲- ایجاد زیر ساخت‌های مناسب صنعت گردشگری و حفظ و احیای آثار فرهنگی، تاریخی منطقه و حفظ سنت نمونه و منحصر به فرد سفال کلپورگان
- برخی از اهداف و راهبردهای توسعه استان در بخش‌های اجتماعی، فرهنگی، هنری و تربیت بدنی
- ۱- توسعه منابع انسانی استان و ارتقای سطح سواد و فرهنگ عمومی از طریق گسترش آموزش‌های عمومی و حرفه‌ای و تخصصی

- ۲- گسترش ورزش‌های پرورشی، همگانی، تفریحی، قهرمانی و حرفه‌ای در استان
- ۳- بسترسازی برای افزایش مشارکت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی زنان در روند توسعه استان

## بیشتر بدانیم



### الف - اصلی ترین قابلیت های توسعه

- ۱- موقعیت جغرافیایی ویژه و مناسب استان به جهت استقرار در کنار آب های آزاد بین المللی خارج از تنگه هرمز، برخورداری از ۱۱۰۰ کیلومتر مرز خاکی با کشورهای پاکستان و افغانستان و ۳۰۰ کیلومتر مرز ساحلی در کنار دریای عمان، نزدیکی مناطق ساحلی استان با کشورهای حوزه خلیج فارس و دریای عمان، شبه قاره هند و کشورهای آفریقایی.
- ۲- شرایط ممتاز استان برای تصدی نقش در بازرگانی ملی و ترانزیت خارجی میان اروپا و آسیای مرکزی با آسیای شرقی و جنوبی و شاخ آفریقا و امکان ایجاد و توسعه تبادلات قانونی در زمینه انرژی برق.
- ۳- اقلیم مناسب کشت محصولات سودآور صادراتی (خرما، مرکبات، موز، انبه)، دشت های هموار و اراضی مستعد در شمال و جنوب استان و بهره مندی از نژادهای دام بومی و امکانات ایجاد صنایع وابسته به محصولات گرمسیری.
- ۴- اراضی و اقلیم مناسب در سواحل جنوبی برای توسعه فعالیت های شیلاتی و صیادی، پرورش میگو و توسعه صنایع وابسته.
- ۵- اقلیم مناسب برای توسعه فعالیت های گردشگری در سواحل دریای عمان و دامنه های تفتان.
- ۶- وجود نهادهای مهم اقتصادی و توسعه ای در سطح استان به ویژه منطقه آزاد چابهار، بازارچه های مرزی.
- ۷- وجود پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی و پذیرش عمومی و توسعه خواهی مردم، رواج فرهنگ تجارت و مبادله، قناعت، سخت کوشی، سازمان پذیری و مشارکت جویی به عنوان بستر مهم اقدامات و سیاست های توسعه منطقه ای.
- ۸- امکان بهره گیری از انرژی های تجدیدشونده باد، زیست توده و خورشید.

## فعالیت

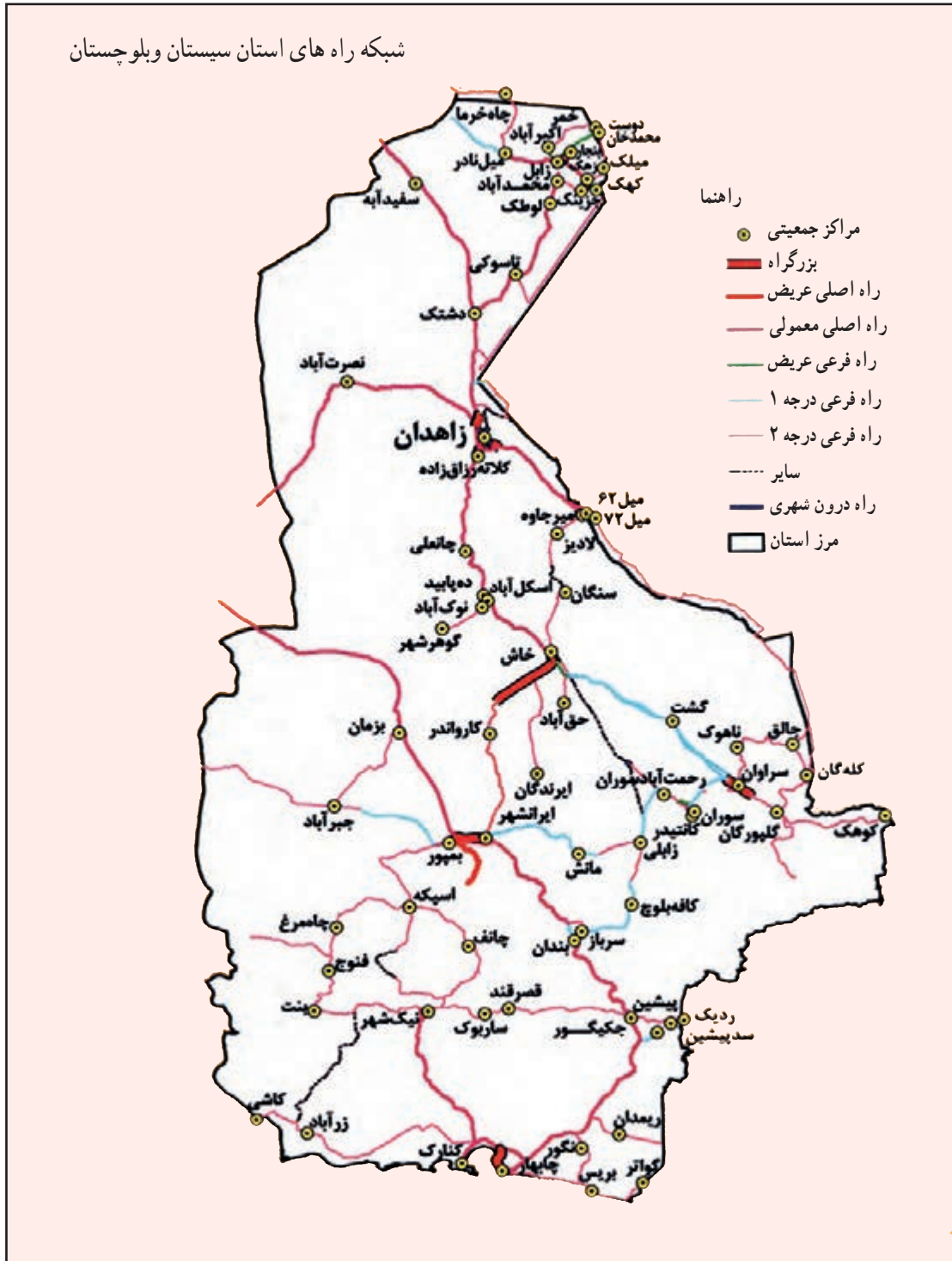


### دانش آموز عزیز

- ۱- درباره چشم انداز آینده منطقه محل زندگیتان برای رسیدن به استان توسعه یافته چند مورد پیشنهادی بنویسید.
- ۲- با اجرای برنامه های چشم انداز، شما آینده استان را چگونه پیش بینی می کنید؟



شبکه راه های استان سیستان و بلوچستان



شکل ۱۰-۱۵ نقشه راه های استان

گروه تألیف کتاب استان شناسی سیستان و بلوچستان (علیرضا میر و لیلا میرشکاری) زیر نظر معاونت محترم متوسطه آموزش و پرورش استان از اساتید محترم و همچنین همکاری و مساعدت صمیمانه نهادها و ارگان‌هایی که در تهیه و رایة اطلاعات مورد نیاز مؤلفان یاری نموده‌اند سپاسگزاری می‌نماید.

با تشکر از استاندار محترم استان سیستان و بلوچستان، معاونت محترم سیاسی اجتماعی و سایر معاونین محترم استانداری و تشکر از مدیر کل محترم، معاونت محترم آموزش متوسطه، معاونت محترم اداری و پشتیبانی، معاون محترم پژوهش و برنامه‌ریزی و منابع انسانی، رئیس گروه تکنولوژی و گروه‌های آموزشی متوسطه و رئیس گروه بررسی محتوای آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان

اساتید، ادارات و سازمان‌هایی که در تهیه و ارسال اطلاعات همکاری داشته‌اند :

- ۱- استانداری استان سیستان و بلوچستان
- ۲- اداره کل آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان
- ۳- اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان
- ۴- اداره کل منابع طبیعی استان
- ۵- اداره کل امور عشایری استان
- ۶- اداره کل هواشناسی استان
- ۷- اداره کل راه و ترابری
- ۸- سازمان آب منطقه‌ای استان (عکس ماهواره‌ای و ...)
- ۹- شرکت آب و فاضلاب استان
- ۱۰- شرکت آب و فاضلاب روستایی استان
- ۱۱- شرکت گاز استان
- ۱۲- اداره کل راه آهن استان
- ۱۳- سازمان صدا و سیما
- ۱۴- لشکر ۸۸ زرهی زاهدان
- ۱۵- بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس
- ۱۶- اداره کل بنیاد شهید





- ۱۷- سازمان جهاد کشاورزی استان
  - ۱۸- سازمان مسکن و شهرسازی
  - ۱۹- سازمان صنایع و معادن (عکس ماهواره‌ای و...)
  - ۲۰- شیلات سیستان
  - ۲۱- سازمان حفاظت محیط زیست
  - ۲۲- اداره کل ارشاد اسلامی استان
  - ۲۳- هیئت ورزش روستایی و عشایری استان
  - ۲۴- اداره کل بنیاد مسکن
  - ۲۵- مدیریت بحران استان
  - ۲۶- شرکت شهرک‌های صنعتی استان
  - ۲۷- اداره کل اسناد ملی استان
  - ۲۸- دانشگاه زابل
  - ۲۹- اداره کل حمل و نقل و پایانه‌های استان
  - ۳۰- دکتر عیسی ابراهیم‌زاده، پژوهشگر علوم زمین و جغرافیای دانشگاه سیستان و بلوچستان
  - ۳۱- دکتر ایرج افشار سیستانی (ایران‌شناس)
  - ۳۲- دکتر محمود خسروی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی دانشگاه سیستان و بلوچستان
  - ۳۳- دکتر غلامرضا میری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان
  - ۳۴- دکتر حسین نگارش، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی دانشگاه سیستان و بلوچستان
  - ۳۵- مرکز بررسی‌ها و مطالعات راهبردی سازمان بنادر و دریانوردی وزارت راه و شهرسازی
- با تشکر از خانم فاطمه اکبری (دبیر جغرافیا)، آقای عبدالرحیم باقری‌فر (دبیر زمین‌شناسی)، آقای محمد نادر سراوانی (دبیر علوم اجتماعی/ مردم‌شناسی)، خانم فاطمه کبری قهقایی (دبیر تاریخ) و کلیه همکارانی که در جمع‌آوری مطالب، طراحی، تایپ، ویرایش، به‌روز رسانی کتاب در سال جدید و چاپ کتاب همکاری لازم را داشته‌اند. ضمناً در صورت از قلم افتادن بعضی اسامی یا منابع و نیز از اینکه امکان به تصویر کشاندن عکس تمام شهدای عزیز نبود، عذرخواهی می‌نمایم.

## منابع و مآخذ

- ۱- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۹: آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران، انتشارات مؤسسه اطلاعات تهران.
- ۲- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۸: بنیان‌های جغرافیایی جنوب شرق ایران، انتشارات پژوهشکده علوم زمین و جغرافیا وابسته به دانشگاه سیستان و بلوچستان و اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی سیستان و بلوچستان، چاپ اطلاعات، تهران.
- ۳- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۹: سیستان مرکز نیمروز واقعی یا نصف‌النهار مبدأ جهان، انتشارات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران.
- ۴- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۹: سیستان خاستگاه مدنیت و شهرنشینی در شرق ایران، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران.
- ۵- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۴: طرح جامع استان سیستان و بلوچستان قسمت اول، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری سیستان و بلوچستان.
- ۶- ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۴: طرح جامع استان سیستان و بلوچستان قسمت دوم، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری سیستان و بلوچستان.
- ۷- اسمعیل‌زاد، مرتضی (۱۳۸۴): بهینه‌بندی اقلیمی استان سیستان و بلوچستان با اطلاعات جغرافیایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقلیم‌شناسی، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۸- افشار (سیستانی)، ایرج: مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها، چادرنشینان و طوایف عشایر ایران، جلد اول و دوم، چاپ هما، تهران.
- ۹- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۶۹: سیستان‌نامه، جلد اول، نشر مرغ آمین، تهران.
- ۱۰- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۶۹: سیستان‌نامه، جلد دوم، نشر مرغ آمین، تهران.
- ۱۱- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۷۱: بلوچستان و تمدن دیرینه آن، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- ۱۲- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۸۹: زابل نصف‌النهار واقعی جهان، روزنامه اطلاعات، ۲ اردیبهشت.
- ۱۳- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۶۷: بزرگان سیستان، انتشار مرغ آمین، تهران.
- ۱۴- افشار (سیستانی)، ایرج، ۱۳۸۱: ویژگی‌های اخلاقی و نژادی مردم سیستان، ناشر روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۱۵- باستانی پاریزی، ابراهیم، ۱۳۷۷: یعقوب لیث، نشر مرکز کرمان‌شناسی.
- ۱۶- باقری، عباس، ۱۳۷۷: از هیرمند تا اروند، انتشارات کنز، بزرگداشت سرداران و شهدای استان سیستان و بلوچستان، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- ۱۷- سند توسعه اشتغال استان سیستان و بلوچستان، ناشر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۴.
- ۱۸- برنامه اول الی پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ناشر، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۱۹- بریمانی، فرامرز، ۱۳۷۹: بادهای ۱۲ روزه در فرهنگ مردم سیستان، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۲۰- بهزادی، رقیه، ۱۳۸۲: آریاها و نا آریاها در چشم‌انداز کهن تاریخ ایران، انتشارات طهوری.
- ۲۱- پیرنیا، حسن، ۱۳۷۰: ایران باستان (جلد ۱)، تهران، دنیای کتاب.
- ۲۲- تاریخ سیستان، ۱۳۸۱: به تصحیح ملک‌الشعرا بهار: چاپ پلک ایران، تهران.
- ۲۳- تیت، جی. پی، ۱۳۶۲: سیستان به اهتمام غلامعلی رئیس‌الذکرین، جلد دوم، انتشارات ارشاد اسلامی سیستان و بلوچستان، مشهد.



- ۲۴- جانب الهی، محمد سعید، ۱۳۷۳: پژوهش‌های مردم‌شناسی، مسکن سنتی عشایری بلوچ، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۲۵- جعفری، عباس، ۱۳۶۶: فرهنگ بزرگ گیتاشناسی (اصطلاحات جغرافیایی)، انتشارات سازمان جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- ۲۶- ذوالفقاری کرمانی، ۱۳۷۴: جغرافیای نیمروز، نشر میراث مکتوب.
- ۲۷- چشم‌انداز بیست ساله سند ملی توسعه استان سیستان و بلوچستان، ناشر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سیستان و بلوچستان، جاهد، ۱۳۸۴.
- ۲۸- حسین پور، پرویز، ۱۳۷۳: نظری و گذری بر تاریخ سیستان، انتشارات صفار.
- ۲۹- حسینی، سیدباقر، ۱۳۸۰: علما و دانشمندان سیستان، ناشر روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۳۰- حیدری مکرر، حمید، میرلطفی، محمودرضا، خمر، غلامعلی، بزی، خدارحم، ۱۳۸۰: سیستان خاستگاه آسیاهای بادی در جهان، روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۳۱- خسروی، محمود و حسین نگارش (۱۳۷۹) اقلیم کشاورزی استان سیستان و بلوچستان، طرح پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۳۲- خسروی، محمود، ۱۳۸۴: طرح پژوهشی، اثرات اکولوژیکی و زیست محیطی بادهای ۱۲ روزه در سیستان، سازمان حفاظت محیط زیست استان سیستان و بلوچستان.
- ۳۳- خمک، محمد، ۱۳۸۷: ماتیکان سیستان، انتشارات وازیران، مشهد.
- ۳۴- خمر، غلامعلی، میرلطفی، محمودرضا، بزی، خدارحم، حیدری مکرر، حمید، ۱۳۸۰: جاذبه‌های سیاحتی و توریستی سیستان، ناشر روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۳۵- دوانی، علی، ۱۳۸۴: اولین قیام مردان مرد برای خونخواهی امام حسین (ع) در سیستان، روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۳۶- دهمرده، حیدرعلی، کیخامقدم، وحید، اویسی، عبدل علی، ۱۳۸۰: شاعران سیستان، ناشر روابط عمومی دانشگاه زابل.
- ۳۷- رئیس‌الذکرین دهبانی، غلامعلی، ۱۳۸۸: زاد سروان سیستان، جلد اول، شرح منثور، احوال طوایف سیستان، انتشارات فرهنگ سیستان، مشهد.
- ۳۸- زحل فر، مریم، ۱۳۸۶: شهرستان زاهدان، ناشر: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان.
- ۳۹- زرگر، غلامحسین، ۱۳۸۹: قهرمان بلوچستان، انتشارات ارتش جمهوری اسلامی ایران، لشکر ۸۸ زرهی سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۴۰- زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۷۹: تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران، امیرکبیر.
- ۴۱- زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۶۷: تاریخ مردم ایران (ایران قبل از اسلام)، تهران، امیرکبیر.
- ۴۲- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استانداری سیستان و بلوچستان: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، زاهدان، ۱۳۸۷.
- ۴۳- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استانداری سیستان و بلوچستان: سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، زاهدان، ۱۳۸۸.
- ۴۴- سربازی، محمد اشرف، ۱۳۷۶: موسیقی بلوچستان، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی سیستان و بلوچستان.
- ۴۵- سیاسر، قاسم، ۱۳۸۳: مناسبات سرداران، علما و تحصیل‌کردگان بلوچ با دولت مدرن، انتشارات تفتان، زاهدان.
- ۴۶- سید سجادی، سید منصور، ۱۳۸۸: مجموعه مقالات شهر سوخته، انتشارات سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان.
- ۴۷- سید سجادی، سید منصور، ۱۳۷۴: باستان‌شناسی و تاریخ بلوچستان، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۴۸- سید سجادی، سید منصور، ۱۳۷۴: هشت گفتار باستان‌شناسی و تاریخ بلوچستان، سازمان میراث فرهنگی کشور.

- ۴۹- سید سجادی، سید منصور، ۱۳۸۸: بلوچستان باستان، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- ۵۰- سیستان و بلوچستان، ناشر اداره کل میراث فرهنگی و صنایع دستی استان سیستان و بلوچستان، سال ۱۳۹۰.
- ۵۱- سیستانی، ملک شاه حسین، ۱۳۴۴: احیای الملوک، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۵۲- سیستانی، محمد اعظم، ۱۳۶۷: سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها، انتشارات مرکز علوم اجتماعی آکادمی علوم، نشر مطبوعه دولتی.
- ۵۳- سلیقه، محمد، ۱۳۸۳: مکانیزم های بارش جنوب شرق، مجله پژوهش های جغرافیایی شماره ۵۶، تهران.
- ۵۴- شکویی، حسین، ۱۳۵۴: مقدمه ای بر جغرافیای جهانگردی، انتشارات دانشگاه تبریز.
- ۵۵- شکویی، حسین، ۱۳۷۳: جغرافیای کاربردی و مکتب های جغرافیایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۵۶- طبری، محمد بن جریر، ۱۳۶۲: تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، انتشارات اساطیر، تهران.
- ۵۷- عقیلی، جمال الدین، ۱۳۸۰: برنامه ریزی و ساختارهای شهری، انتشارات سیما دانش.
- ۵۸- علیجانی، بهلول، ۱۳۶۶: رابطه پراکندگی مکانی مسیر سیکلونی خاورمیانه با سیستم های هوایی سطح بالا، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۴، مشهد.
- ۵۹- علیجانی، بهلول، ۱۳۸۲: آب و هوای ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- ۶۰- علیجانی، بهلول، کاویانی، محمدرضا، ۱۳۷۸: مبانی آب و هواشناسی، انتشارات سمت.
- ۶۱- فرای، ریچاردن، ۱۳۷۳: ترجمه مسعود رجب نیا، میراث باستانی ایران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۶۲- کاوش، حسین علی، ۱۳۸۲: پژوهش و نگارش، کوه و دریاچه سیستان، آیین ادیان، چاپ ایران.
- ۶۳- کیخواه مقدم، وحید، جوان، حبیب...، براهویی، محمدرضا، حیدری نسب، حسین علی، ۱۳۸۰: بزرگ ترین افتخار سیستان، ناشر روابط عمومی دانشگاه زابل، مؤسسه اطلاعات.
- ۶۴- گلستانه، مزار، ۱۳۸۴: فرهنگ عامه، امثال و حکم مردم سیستان (۱)، انتشارات هلیاتوس.
- ۶۵- گیر شمن، رومن، ۱۳۷۴: ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۶۶- مجتهدزاده، پیروز، ۱۳۸۷: مترجم امیران مرزدار و مرزهای خارجی ایران، تهران.
- ۶۷- مسعودیان، سید ابوالفضل، ۱۳۹۰: آب و هوای ایران، انتشارات شریعه توس، مشهد.
- ۶۸- موسوی حاجی، سیدرسول، مهرآفرین رضا، ۱۳۸۸: جستاری در جغرافیای تاریخی سیستان (از آغاز تا سده نهم ه.ق) انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- ۶۹- مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- ۷۰- میر، علیرضا، ۱۳۷۵: اصول و مبانی طراحی پارک ملت زاهدان، پایان نامه کارشناسی.
- ۷۱- میری، مهدی، حسنعلی پور، حمید، ۱۳۸۲: پیشینه تجارت در شهر سوخته، ناشر دانشگاه زابل.
- ۷۲- مهربان، احمد و شهرزاد تیموری، ۱۳۶۸: صنایع دستی گیاهی سیستان و بلوچستان، انتشارات تفتان زاهدان.
- ۷۳- نگارش، حسین، خسروی، محمود: ویژگی های ژئومورفیک و مورفومتریک گل فشان ناپگ (Napag) در جنوب شرقی ایران.
- ۷۴- نگارش، حسین، لطیفی، لیلا: مقاله تحلیل ژئومورفولوژیکی روند پیشروی تپه های ماسه ای شرق دشت سیستان در خشک سالی های اخیر.
- ۷۵- نگارش، حسین، ۱۳۷۷: بررسی تحول ژئومورفولوژیکی بخشی از ناحیه ساحلی دریای عمان از زمین تا کلات، پایان نامه دکتری.
- ۷۶- نگارش، حسین، ۱۳۸۰: گل فشان ها و گستره جغرافیایی آن در ایران، مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ویژه نامه جغرافیا و توسعه، شماره ۱۳.





- ۷۷- هرتسفلد، ارنست، ۱۳۵۴: تاریخ باستانی ایران بر مبنای باستان‌شناسی، تهران.  
۷۸- همت، محمود، ۱۳۷۱: تاریخ سیستان و بلوچستان، انتشارات گلی، تهران.  
۷۹- یادگاری، عبدالحسین، ۱۳۷۴: آداب و سنن مردم بلوچ، سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی سیستان و بلوچستان.

(برخی از منابع و سایت‌های مفید برای مطالعه و یادگیری بیشتر)

- ۱- ابراهیم‌زاده، عیسی، ۱۳۹۱: سازمان‌یابی فضایی و روابط شهر و روستا، نشر مرن‌دیز، مشهد.  
۲- عابدین درکوش، سعید، ۱۳۷۰: درآمدی بر کارتوگرافی، انتشارات سمت.  
۳- زاهدی، مجید: مقدمه‌ای بر کارتوگرافی، انتشارات سمت، ۱۳۷۰.  
۴- ژرژ، پیر، ۱۳۷۴: ترجمه دکتر حسین مطیعی لنگرودی، روش تحقیق در جغرافیا، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.  
۵- ذوالفقاری، محمود، ۱۳۷۴: نقشه‌برداری (شناخت کلی)، انتشارات دانشگاه صنعتی امیرکبیر پلی‌تکنیک تهران.  
۶- شهیدی حسین، ۱۳۶۰: چهارسو و نگرش کوتاه بر تاریخ و جغرافیای تاریخی، انتشارات امیرکبیر.  
۷- شیعه، اسماعیل، ۱۳۷۱: مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.  
۸- مجتهدزاده، یوسف، ۱۳۶۸: آغاز شهرنشینی در ایران، انتشارات مرکز دانشگاهی، تهران.  
۹- وحدانی، اسدی، مجید و غلامرضا میری، ۱۳۸۵: ناشر دانشگاه آزاد اسلامی. Arc vie w (GIS)  
۱۰- سایت سازمان جنگل‌ها و آبخیزداری کشور: [www.frw.org.ir](http://www.frw.org.ir)  
۱۱- سایت اداره کل منابع طبیعی سیستان و بلوچستان: [sistanbaluchestan.frw.org.ir](http://sistanbaluchestan.frw.org.ir)  
۱۲- سایت اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی سیستان و بلوچستان: <http://chht-sb.ir>  
۱۳- سایت مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی: <http://www.sid.ir>  
۱۴- سایت دانشنامه آزاد: <http://fa.wikipedia.org>  
۱۵- وبلاگ گروه آموزشی درس جغرافیا متوسطه استان سیستان و بلوچستان: <http://sb-geo.blogspot.com/>

در صورتی که همکاران، اساتید و کارشناسان محترم نظر یا مطلبی جهت هرچه بهتر شدن کتاب دارند لطفاً به آدرس پست الکترونیک زیر ارسال نمایند.

پست الکترونیک [amirali1293@yahoo.com](mailto:amirali1293@yahoo.com)

